New York Times Bestseller

FİLOZOFUN MUTLULUK SEYAHATNAMESİ

Epikuros'la Felsefi Yolculuklar

Daniel Klein

Filozofun Mutluluk Seyahatnamesi

Epikuros'la Felsefi Yolculuklar

DANIEL KLEIN

Çeviren: Algan Sezgintüredi

aylak kitap

Filozofun Mutluluk Seyahatnamesi
Daniel Klein
Özgün Künye
Travels with Epicurus
A Journey to a Greek Island in Search of a Fulfilled Life

AYLAK KİTAP

Çeviri: Algan Sezgintüredi
Yayıma Hazırlayan: A. Ergün Akça
Grafik Tasarım: Aylak Kitap
1. Baskı, Mart 2013
Aylak Kitap: 18
Albay Faik Sözdener Sk.
Benson İş Merkezi No:21/2
Kadıköy / İstanbul 34710
Tel: 0 216 418 27 02 (pbx) Faks: 0 216 414 34 42
www.aylakkitap.com
aylakkitap@aylakkitap.com

Filozofun Mutluluk Seyahatnamesi

Uluslararası çoksatar *Platon Bir Gün Kolunda Bir Ornitorenkle Bir Bara Girer* gibi yakın arkadaşı Thomas Catchart'la birlikte yazdıkları dahil, toplam yirmi beş kitabın yazarı Harvard mezunu filozof Daniel Klein, halen eşi Freke Vuisjt ile Massachusetts'te oturmaktadır.

Eliana için...

Genç değil, iyi yaşamış ihtiyar şanslı kabul edilmelidir, çünkü

genç insan hayatının baharında çoklukla şansa dolanıp

inançları arasında bocalarken ihtiyar limana yanaşmış, gerçek mutluluğunu emniyete almıştır.

Epikuros

Servetimiz elimizdekiler değil,

haz aldıklarımızdır.

Epikuros

Açılış

Dimitri'nin Tavernasındaki Masa

BİR İHTİYARLIK FESEFESİ ARAYIŞI

Yunan adası Hydra'daki Kamina Köyü'nde bulunan Dimitri'nin tavernasında, taraçanın en ucundaki tahta masada oturuyor. Kulağının arkasına, buraya gelirken zor bela kopardığı bir lavanta filizini sıkıştırmış. Genellikle masada sohbetin kesildiği anlarda filizi alıyor, kokluyor ve tekrar kulağının ardına sıkıştırıyor. Sapında kalaydan bir kız başı –tapınağı tanrıça Artemis'e adanmış Karya'dan bir figür– bulunan zeytin ağacından bastonu sağında, masaya dayalı duruyor. Yürümesi için gerekmese de her yere bastonuyla gidiyor: Yavaş yürüyor ama aksamıyor. Bu baston yaşının bir işareti. Aynı zamanda hayatını bir erkek olarak geçirdiğini de simgeliyor; zira Yunancada baston anlamına gelen sözcüğün kökeninde askerlerin savaşta kullandıkları sopalar var. Bastonun sapında yer alan genç kız figürünün ise daha kişisel bir anlamı var: Gençliğinde kadının güzelinden iyi anladığına işaret ediyor.

Elimde *Mutluluk Sanatı ya da Epikuros'un Öğretileri* adlı kitap, oturduğum yerden başımla selamlıyorum. Ak saçlı kafasını hafif yana eğerek, mağrur bir sıcakkanlılıkla karşılık verdikten sonra dostlarıyla sohbetine geri dönüyor. Adı Tasso. Yetmiş iki yaşında. Yıllardır tanışıyoruz.

Aslında Tasso yaşının her yılını gösteriyor, yüzü ve boynu derin çizgilerle dolu. Yine de burada hâlâ yakışıklı, *ihtiyar* bir yakışıklı kabul ediliyor. "Yaşını yüzünde taşımayı" iltifat sayıyor. Albert Camus *Düşüş* adlı romanında, "Heyhat, belli bir yaştan sonra her insan kendi yüzünden sorumludur," derken de aynı noktayı vurguluyordu. Yüzün kişiye dair gerçekleri anlattığını söylüyordu: Yüzü, kişinin yaptığı seçimlerle bu seçimleri izleyen yaşanmışlıklar yaratıyordu. Adalılara bakılırsa, zorlu mücadelelerden geçmiş kişilerin, yaşlandıklarında zarafetle biçimlenmiş yüzleri oluyordu. Tasso'nun her çizgisiyle hak ettiği yüzü ve bu yüzün kaba güzelliği yaşadığı hayatı bire bir ifade ediyor.

Sohbetlerine kulak misafiri oluyorum. Buralarda yan yana oturulup yüksek sesle konuşulduğundan duyma sorunu çekmiyorum. Yunancam ne kadar kırık dökük olsa da ben gelmeden çok önce başlamış olan ve güneş

denizde batana dek sürecek sohbetin genel gidişatını anlıyorum. Belli bir amaç gütmeyen, neşe yüklü, sıradan bir muhabbet. Bugün alışılmadık ölçüde puslu görünen günışığından, liman pazarındaki peynir dükkanının yeni sahibinden, çocuklarından ve torunlarından, Atina'daki siyaset ve devlet işlerinden bahsediyorlar. Arada biri tutup diğerlerinin önceden dinlediği, kendi geçmişinden bir öykü katıyor sohbete. Laf arasına, hep birlikte manzarayı seyre daldıkları keyfe keder molalar serpiştiriyorlar.

Bu adaya kişisel bir arayış için geldim. Artık ben de yaşlıyım –yetmiş üç yaşındayım– ve hayatımın bu safhasını en tatminkar haliyle yaşamanın yollarını arıyorum. Geçmiş yıllarda defalarca gelip uzun süreler kaldığım Yunanistan'da yaşlıların nasıl yaşadıklarına dair ipuçları bulabileceğime inanıyorum. Bildim bileli Hydra adasındaki ihtiyarlar gözüme alışılmadık ölçüde yaşamlarının bu devresinden hoşnut görünmüşlerdi çünkü.

Gelirken yanıma çoğu kadim Yunan filozoflarına, bir kısmı da yirminci yüzyıl varoluşçularına artı kişisel gözdelerime ait bir yığın kitap aldım, zira onlarda da bir takım ipuçları bulabileceğimi düşünüyordum. Elli küsur yıl önceki üniversite öğrenciliğimden beri büyük filozofların değerli ve doyurucu bir hayat sürmek hakkında söyledikleri hep ilgimi çekmişti. Bu büyük düşünürlerden bazılarının ihtiyarlığın nasıl tatminkar kılınabileceğine dair ilginç fikirler öne sürdüklerini hatırlıyordum. Ancak bu tür meseleler gençlik hevesleri taşıdığım yıllarda (çok daha enerjik ve saçlıyken) öncelik verdiğim konular arasında değildi. Bu fikirlerin ilk yeşerdiği kayalık, güneşli ortamlarda kadim Yunan filozoflarını okumak gayet uygun görünmüştü gözüme.

Bu kişisel yolculuğa beni sürükleyen, doğum günümde birdenbire fark ettiğim bir şey, yaşadığım şok değildi; çok daha sıradan bir olaydı: Dişçime gitmem. Doktor ağzımı biraz kurcaladıktan sonra, çenemde yaştan dolayı meydana gelen zayıflama yüzünden alt dişlerimin bir kısmının çekilip yerlerine protez takılması gerektiğini söyledi. Tek alternatifiyse, sağlam herhangi bir dişe bağlanamayacak bir takma damaklıklı diş setiydi. Takma diş demek, bir daha biftek yiyememek, yapay damağın ağızdan fırlaması

gibi utanç verici sahnelere kurban gitmek, şekerlemelerin yapışmaları ve daha beteri, yaşlılara has bir gülümseme edinmek demekti. Derhal protezi seçtim.

Eve dönünce bunu yaptırmak için katlanmam gereken işleri düşündüm. Diş cerrahına en az yedi defa gitmem gerekecekti ve en yakın cerrah arabayla bir saatlik mesafedeydi. Ve tüm işlemlerin tamamlanması bir yılı bulacaktı. Dahası, her operasyondan sonra birkaç gün ağrı çekecek ve haftalar boyunca bebek maması seviyesinde yiyeceklerle beslenecektim. Ve tabii bir de, binlerce dolar para harcayacaktım.

Ne uğruna peki?

Biftek yiyebilmek için mi? Damaklık ağzımdan fırlamasın, rezil olmayayım diye mi? Gülümsemem daha genç dursun diye mi?

Seçimimi etkileyen nedenlerin başında takma dişlerin fırlayabileceği ve bana yaşlılara has bir gülümseme vereceği vardı. Düşününce hiç de makul gelmedi bu nedenler: Hayatımın bu noktasında gerçekten değer verdiğim şeyleri yansıtmıyorlardı. Yetmişlerimin başında dünyaya yaşlı bir adam gibi gülümsemek umurumda mıydı sahiden? Daha önemlisi, duru düşünebilme ve hareket etme kabiliyetim çenem kadar hızla aşınırken koca bir yılı diş cerrahına gidip gelmeye harcamak istiyor muydum?

İstemiyordum.

Derken, hayatın doruk noktasını eskiden beri “ihtiyarlık” adıyla bilinen döneme yaymaya yönelik eğilime kendimi hiç düşünmeden kaptırdığımı fark ettim. Kalan hayatım diye algıladığım şeye dair bu eğilime kendimi kaptırışım kozmetik meseleleri de aşmıştı. Hesaplar yapıyordum. İnkar salgınına yakalanmıştım. Hiç farkına varmadan ağzıma “gençlik protezi” taktırmaya kalkmıştım...

Birden bu yeni ihtiyarlık amentüsünün her yanı sardığını kavradım. Biri tutup yaşlanmaya başladığını söylediğinde hemen bir başkası davranıp “Yok yahu! Daha hayatının baharındasın!” diyordu. “Yetmiş demek, artık elli demek,” diyor, ona ihtiyarlığa “teslim olmamasını” salık veriyorlardı.

Bu inanç benim yaşımdakileri yeni hedefler saptamaya, yeni maceralara atılmaya, kendini geliştirme amaçlı yeni programlara girişmeye zorluyordu. Bizlere tıbbın kaydettiği ilerlemelerin ve yeni ilaçların vaat ettiği uzun ömrün tarihte eşi benzeri görülmemiş bir fırsat yarattığı söyleniyordu. Hayatlarımızın baharını alabildiğince uzatabilecektik artık. İhtiyarlığa teslim olmaksa aptallık hatta ödleklik demekti.

Çevremdeki pek çok yaşıtım hayatlarının baharlarında yaptıkları işlerde, üstelik daha yüksek tempolarda çalışıyordu. Kimileri de ellerinde *Ölmeden Görmeniz Gereken 1000 Yer* türü kitaplarla egzotik gezilere çıkıyordu. Bazıları Fransızca derslerine yazılıyor, sabah akşam koşuyor hatta gençlik vaat eden hormon tedavilerine ve estetik ameliyatlara girişiyorlardı. Mesela altmışlarındaki bir arkadaşım yüzünü gerdirmekle yetinmeyip göğüslerine silikon taktırmıştı. Bir başka yaşıtımsa testosteron bantları ve yetmiş iki saatlik Cialis[1] kürü sayesinde kendini genç bir aygır gibi hissettiğini öne sürüyordu. "Ebediyen Genç", neslimin marşına dönüşmüştü ve ben de hiç farkına varmadan katılmıştım koroya.

"Ebedi Gençlik" hareketinin çekiciliğini görmek elbette hiç zor değil. Dönüp baktığımda hayatımın baharı denen bölüm gayet iyi geçmişti; eğer böyleyse niye uzatmayacaktım? Neden iyi bir şeyi sürdürmeyecektim? Neden daha, daha, daha demeyecektim?

Ama işte... Bu yeni ihtiyarlık felsefesinde bana ters gelen bir şey vardı, işte bu şeyi kurcalamaya beni şu protez diş meselesi itti. Günün modası olan bu yola düştüğüm takdirde çok önemli bir şeyi kaçıracağımdan, kendimi hayatın eşsiz ve paha biçilmez bir aşamasından mahrum edeceğimden kuşkulanmaya başladım. Uzatmalı gençlikten doğrudan *ihtiyar* ihtiyarlığa, ölümün öncesindeki bunama ve zayıf düşme dönemine geçeceğimi düşündüm. Bu yola çıkarsam sadece sahiden ve hoşnutlukla yaşlı olma gibi bir şeyi ebediyen ıskalayabileceğimden endişelendim.

Önümdeki sorunsa sahici, otantik ihtiyarlığın ne olduğundan veya nasıl yaşanması gerektiğinden tam emin olmamamdı. Ama bir takım sezgilerim vardı ve bu sezgilerden başlamak en iyisi görünüyordu. En azından ihtiyar bir adamın, geriye ne kadar tamamen bilinçli ve rasyonel bir ömrünün kaldığı konusunda kendine dürüst davranacağına inanıyordum. Böyle bir adam kalan zamanını en iyi ve en uygun şekilde geçirmeye çabalardı. Ayrıca böyle bir adamın hayatının bu evresinin kendisine daha önce hiç karşısına çıkmamış anlamlı fırsatlar sunacağını hissedebileceği fikrindeydim.

Ama bunların dışında elimde sadece sorular vardı. İşte bu Yunan adasına bir bavul dolusu felsefe kitabıyla gelmemin nedeni de buydu.

Tasso'nun arkadaşlarından biri, Dimitri'ye şarap ve meze

–zeytin, yaprak sarması ve cacık– getirmesini işaret ediyor. Masanın etrafına toplanıyorlar. Şimdiye dek Dimitri'nin yemek sonrası masaya fatura getirdiğini hiç görmedim: Kalkarken masaya gönüllerince, "ihtiyar tarifesi" üzerinden para bırakıyorlar. Tasso cebinden bir deste kağıt çıkarıyor, sohbeti kesmeden oynamaya koyuluyorlar.

Ben de Epikuros'un kitabına dönüyorum.

Birinci Bölüm

İhtiyarın Zeytin Ağaçları

EPIKUROS’UN DOYUM KURAMI

Epikuros bir başka adada, buraya üç yüz kilometre mesafedeki, Anadolu veya Küçük Asya’ya yakın Samos Adası’nda yaşamıştı. M. Ö. 341’de, Platon’dan sadece sekiz yıl sonra doğmuş, ama Platon’dan pek etkilenmemişti. Ölümden sonraki yaşama inanmayan Epikuros’un esas derdi hayatın, hele elde sadece bir tanecik varken, mümkün en iyi şekilde nasıl yaşanabileceğiydi. Bu soru, felsefenin en temel sorusu hatta tüm soruların sorusudur. Ama Batı felsefesi öğrencileri yüzyıllar geçtikçe bu sorunun geri planda kalışı ve yerini daha önemli görünen, “gerçeğin ne olduğunu nasıl bilebiliriz” ve Heidegger’in anlamadan kahkahalarla güldüğüm kafa karıştırıcı, “neden hiçbir şey değil de bir şey var” sorularının alışı karşısında hep hayal kırıklığı yaşamışlardır. Epikuros bunlara hiç takılmamıştı. Aradığı yegane şey hayatını nasıl olabildiğince değerli kılabileceğiydi. Fena bir soru değildi bu.

Epikuros’un uzun yıllar boyunca düşündükten sonra bulduğu yanıt, insanın yaşayabileceği en iyi yaşamın mutlu, hazla dolu bir yaşam olduğuydu. İlk bakışta bu yanıt, basmakalıp denebilecek, sakızlardan çıkacak türden öğütlerden biri gibi görünüyor. Ama Epikuros bu yanıtın sadece bir başlangıç noktası olduğunu biliyordu, zira yanıt kendisiyle birlikte bir yığın zor soruyu gündeme getiriyordu: “Mutlu bir hayatı nelerden oluşur?”, “Hangi hazlar sahiden tatmin edici ve kalıcıdır?”, “Hangi hazlar uçucu ve ıstırap vericidir?” ve “Neden kendimizi mutluluğa erişmekten mahrum edip duruyoruz?”

Epikuros’un en azından bugün kullandığımız anlamda bir Epikurosçu – yani duyumsal zevklere düşkün bir zevkperest- olmadığını kavradığımda azıcık hayal kırıklığına uğramıştım. Epikuros bir tabak mercimek çorbasını, kadim Yunan’da esirlerin efendilerine hazırladığı mastikalı sülün yemeğine tercih ederdi. Bunun altında herhangi bir demokratik eğilim değil, yiyecek konusundaki rahatlığı da içeren kişisel rahatlık hasreti yatıyordu. Sülün yemeği ağızdaki tat cisimciklerini coşturuyordu, evet ama Epikuros bu anlamda bir duyumcu değildi; duyusal haz deneylerinin peşinde değildi.

Hayır, kardeşim! Gelsin mercimek çorbası! Epikuros kendi yetiştirdiklerini yemeyi severdi... mercimekten aldığı haz da bununla ilgiliydi. Ayrıca duyularına karşı bir Zen-tavrı içindeydi: Mercimeğin tadına kendini tamamen verdiğinde baharatlı yemeklerden alınacak tadlarla aynı lezzetleri tümüyle alabileceğini düşünüyordu. Ayrıca mercimek yemeği hazırlamak çok daha kolaydı; Epikuros yavaşça kızaran sülüne mastikayı damla damla koymak gibi gereksiz ölçüde bezdirici, zahmetli çabalara pek meraklı değildi.

Kimi Atinalılar Epikuros ve fikirlerini toplumsal istikrar için bir tehdit saydılar. Ne de olsa kişisel hazzın yaşamın en yüksek ereği olduğunu söyleyen ve açık bir şekilde kişisel çıkarı savunan bir felsefe, onların cumhuriyeti bir arada tuttuğuna inandıkları harcı, yani diğerkâmlığı bozabilirdi. Epikuros'un benmerkezciliğinin yurttaşlığa yakışmadığını öne sürdüler. Ama ne Epikuros ne de öğrencileri kendilerini kötüleyenleri umursuyorlardı. Bir kere Epikurosçular siyasetle neredeyse hiç ilgilenmiyorlardı. Hatta gerçekten doyurucu bir hayat için kişinin kendini kamusal alandan uzaklaştırması gerektiğine, herkesin yaşa ve yaşat politikasını seçip kendi mutluluğunu kovaladığında toplumun çok daha iyi işleyeceğine inanıyorlardı. Bu görüş, Epikuros'un temel düsturlarından birinden kaynaklanıyordu: "Hoş bir yaşam sürmeden bilgece, iyi ve adil yaşamak mümkün değildir."

Epikuros, felsefesine göre yaşayan bir adamdı. Bu da Atina'nın dış mahallelerinde izleyicileriyle birlikte bir proto-komün, Bahçe oluşturmasına yol açtı. Bu topluluk burada sebze-meyve ekerek ve çoğunlukla Epikurosçuluk üzerine olan uzun sohbetler yaparak sade bir yaşam sürdürdüler. Bahçe katılmak isteyen herkese açıktı ve kapısına şöyle bir yazı yerleştirilmişti: "Yabancı, burada iyi vakit geçirebilirsin çünkü burada en yüksek iyi mutluluktur. Buranın bakıcısı iyi bir ev sahibidir; seni bol ekmek ve suyla karşılayacak ve 'İyi ağırlanmadın mı? Bu bahçe iştahını kabartmaz, susuzluğunu giderir,' diyecektir."

Evet, tam bir gurme menüsü değil ama hem fiyatı uygun hem katılanları ilgi uyandırıcı...

Kayda değer bir nokta daha: Epikuros döneminde Yunanistan'da hüküm süren âdetlerin aksine Bahçe'de kadınlar hoş karşılanıyordu. Felsefi muhabbetlerde eşit muamele görüyorlardı. Arada masalara fahişeler dahi oturuyordu. İşte bu durum Atina'da dedikoduların yayılmasına yol açtı: Epikuros ve takipçileri "ahlaksız hedonistler"di. Oysa hiç de öyle

değildiler: Bizzat Epikuros sakin hazları azgınlarına yeğlerdi. Devrin diğer Helenist felsefe akımlarının aksine Epikurosçuluk hem cinsiyet hem toplumsal sınıf bakımlarından eşitlikçiliği kucaklıyor ve uyguluyordu.

Epikuros'un özgün yazıları bugün ya kayıptır ya imha edilmiştir (üç yüzden fazla kitap yazdığına inanılmakla birlikte günümüze sadece üç mektubu ve bir avuç aforizması ulaşabilmiştir) ama felsefesi Yunanistan'a sağlığında yayılmış, daha sonra, özellikle Romalı şair Lucretius'un, başyapıtı *Şeylerin Doğası*'nı temel Epikurosçu ilkeler üzerine kurmasıyla İtalya'yı ele geçirmiştir. Epikuros'un felsefesinin yayılmasında kendi öngörüsü ve kitabının büyük payı vardı: vasiyetinde her şeyini öğretilerini sürdürecek bir okul açılmasına bağışlamıştı.

YAŞAMIN DORUĞU SIFATIYLA İHTİYARLIK

Epikuros ihtiyarlığın yaşamın doruğu, olabileceği en iyi şey olduğuna inanıyordu. "Vatikan Deyişleri" adıyla bilinen (elyazması ondokuzuncu yüzyılda Vatikan'da keşfedildiği için bu ad verilmiştir) derlemede şöyle demiştir: "Genç değil, iyi yaşamış ihtiyar şanslı kabul edilmelidir, çünkü genç insan hayatının baharında çoklukla şansa dolanıp inançları arasında bocalarken ihtiyar limana yanaşmış, gerçek mutluluğunu emniyete almıştır."

Limanda emniyette bir ihtiyar olma fikri! Dimitri'nin tavernasında oturmuş, hayatımın bu aşamasını en iyi nasıl geçiririm diye düşünürken içimi coşkuyla dolduruyor bu fikir. Tepeme üşüşmüş inançlar arasında bocalamaktan kurtarıyor beni. Epikuros'un öğretilerinden çıkardığım bir ders de şu: Genç insan inançları arasında bocaladığından arayışlarında da bocalıyor. Burada Epikuros Zen Budistlerinin "didinmenin" beyhudeliği dediği şeye işaret ediyor. Oysa bu beyhude didinme günümüz kültürünün mihenk taşı neredeyse...

Aynısı "Ebediyen Genç" amentüsünü bellemiş bizler için de geçerli: Yapabiliyorken kendimizi yeni hedefler belirlemekten, tatmin edecek yeni ihtiraslar bulmaktan vazgeçmiyoruz. Neredeyse hepimiz "ebedi gençlikçi"yiz. Bu akışa kapılanların çoğu gençken erişmeyi hayal ettikleri hedeflere ulaşamamanın sıkıntısını yaşıyorlar; son yıllarınının kaçırılmış büyük ödülü yakalamak için son fırsat olduğunu düşünüyorlar.

Bu durumu özellikle geçenlerde postayla gelen mezuniyet sınıfımın ellinci yıldönümü raporunda fark ettim. Gayet başarılı bir avukat olmuş,

Wall Street Journal'da yarı-zamanlı tiyatro ve kültür eleştirmenliği yapan bir sınıf arkadaşım şöyle yazmıştı: "Her gün yapmadıklarımı düşünüp kaygılanıyorum. Sağlığımın iyiliği büyük kısmet ama yeterince roman ve oyun okuyup izleyememem aklımdan çıkmıyor... Ama hâlâ zamanım var umudundayım. Hepimiz umutla yaşamıyor muyuz zaten?"

Bu arkadaşım, ilhamını Henry Wadsworth Longfellow'un Bowdoin Üniversitesi'nden 1825'te mezun olduğu sınıfına hitaben, mezuniyetinin on beşinci yılında yazdığı "Morituri Salutamus"[2] adlı şiirinden almıştı. Longfellow bu şiirinde yaşlı sınıf arkadaşlarını boş durmamaya, meşgul, çok meşgul olmaya çağırıyordu:

Ah, geç değil hiçbir şey için
Yorgun yürek atmayı kesene dek!
Cato, Yunanca öğrendi sekseninde,
Sofokles, Oedipus'u yazdığında ve
Simonides nesri akranlarından kapıp götürdüğünde
Aşmıştı çoktan seksenlerini ikisi de
Ve Theophastrus doksanındaydı başladığında
"İnsan Karakterleri"ni yazmaya.

"Geç değil hiçbir şey için" lafının baştan çıkarıcılığı açık. Biz yetmişlikler formumuzun zirvesinde, yaratıcılık sellerinin eşiğindeyizdir belki... Epikuros set çeker miydi bu sellere? Sırf Sofokles limanda emniyetle oturabilsin diye klasik başyapıtı *Kral Oedipus*'u feda etmeli der miydi? Bu feci bir israf olmaz mı?

Ama "didinene" dur durak yoktur. Hayat boyu hedefler hedefleri takip eder. Öte yandan saat tıkırdamaya devam eder: Tik tak,tik tak, tik tak... Soluk soluğa kalırız... Tik tak, tik tak, tik tak... Gürültüyle tıkırdayan saat... Soluk soluğa... Ve bir de bakarız ki hayatımızın ikindisinde sessiz, sakin oturup geçen yıllarımızı keyifle anmaya, dostlarla güzel bir muhabbete, müzik dinlemeye, yaşadıklarımızı hüzün ve kahkahayla paylaşmaya vaktimiz kalmamış... Ve bunlar için bir şansımız daha hiç olmayacak...

Kolay bir karar değil bu.

KENDİMİZİ GÜNDELİK İŞLERİN

PRANGASINDAN KURTARMAK

İyi bir ihtiyarlık nasıl olur? Benim için konuya en parlak ışığı tutan Epikuros'un tatmin edici yaşamın özelliklerine yönelik genel görüşüdür... Epikuros'un kendimizi mutluluktan nasıl mahrum ederiz?" listesinin ilk sıralarında kendimizi "ticari dünyanın" kısıtlamalarına mahkum etmemiz yer alır. Bu açıdan bakıldığında Epikuros'un Madison Caddesi'ni[3] birkaç bin yıl önceden gördüğünü söyleyebiliriz. Dahası da var: Epikuros, ticaret dünyasının bizlere hiç de ihtiyacımız olmayan şeyleri aldırtma ve hep daha yenilerini arzulatma becerisine sahip olduğunu da tespit etmiş görünüyor. Şu çılgın alışveriş dünyasında –ihtiyacımız olmayan şeyleri alırken– Epikuros'un son derece önem verdiği sakin zevk ilkesini görmek mümkün değildir. Benim Epikuros'un en beğendiğim aforizmalarından biri de bu konudadır: "Yeterlinin az geldiği insana hiçbir şey yetmez."

Epikuros'un gözünde gerçek mutluluk, mesela mercimek çorbası yahut cacık gibi, "kelepir"dedir. Huzurlu, sakin ihtiyarlıkta kim sülün veya Yunanistan'a uçmadan önce eşimle yediğimiz türden somon füme yemediği için kendini yoksun sayabilir? Sade, basit zevklere yönelin, der Epikuros. Sadece ucuz olmakla kalmaz, vücuttan daha az vergi alırlar çünkü...

Ancak Epikuros, "Kendimizi gündelik işlerden ve siyasetten azat etmeliyiz," derken aklında sadece kendimizi sürekli gereksiz şeyleri satın almaktan kurtarmamız gerektiği yoktu. Uyarısı hepimizin içinde kök salmış "kendini işe adama" meselesine yönelikti. Bize neyi nasıl yapmamız gerektiğini, yaptıklarımızdaki yanlışları söyleyen bir patrona boyun eğmekle başlayan bir adama... Bugün benim "Ebediyen Genç" dostlarımın çoğu patron. Ama insan patron bile olsa özgürlüğü başkalarıyla uğraşmak zorunda olmasından dolayı kısıtlanacaktır. Patron olsa bile gene başkalarına ne yapmaları gerektiğini söylemek, başkalarıyla tartışmak, çalışma azmi kazandırmak zorundadır. Yani kişi gene serbest değildir. Oysa özgürlük

–Epikuros'un radikal varoluşsal özgürlüğü– mutlu bir hayat için elzemdir.

Şimdi M. Ö. 380'de, Bahçe'de iş dünyasından uzaklaşmak –yani işini terk etmek– gayet iyi ve kolay olabilir (yine de Epikuros'un sofrasının müdavimlerinden finansör İdomeneus günlük tüketilen şaraplar gibi komün bahçesinde yetişmeyen ürünleri satın alıp getirmeseydi ne olurdu diye hep merak etmişimdir) ama bugün öyle değildir. Bizim yaşadığımız dünyanın

gözünden baktığımızda, Epikuros herhalde altmışlarda yükselen, gençken pek azımızın kucaklamayı seçtiği tam özgürlüğe uzanan, “pek azla iyi-kötü geçinmek” türünden bir hareketi desteklerdi.

Tanrı biliyor ya, ben denedim. Altmışlı yıllarda, öğretmenlerimden Timothy Leary’nin ünlü sloganı “Turn on, Tune in, Drop out”[4] sloganı zamanın ruhunda yankılanıyordu. Ben de zamanın ruhuna uyarak New York’ta televizyon dizilerine senaryo yazma işini bırakıp buraya geldim. Bu Hydra Adası’na ilk gelişimdi. Biriktirdiğim parayla bütün bir yıl boyunca tavernalarda yerlilerle ve diğer bırakıp gelenlerle uzo içtim. Kadın kovalamaktan ve manzara seyretmekten başka hiçbir şey yapmadım..

Bu hoş dönemde bir sabah limanda dolanırken Harvard’dan bir sınıf arkadaşımla karşılaştım. Tatildeydi ve limana giren yatından yeni inmişti. İyice yanmıştım; adaya gelişimden bu yana saçımı kestirmemiştim ve giysilerim epey eskimişti. Arkadaşım beni orada ve o halde görünce irkilmiş, başıma ne geldiğini sormuştu. “Emekliliğimin tadını erkenden, çıkarabiliyorken çıkarıyorum,” demiştim. Hesapta zehir gibi, nüktedan bir yanıttı ama aslında sandığımdan çok daha fazla savunmacıydı.

Hydra’da geçirdiğim o sene fazlasıyla zevkliydi –hiçbir pişmanlık duymuyorum– ama ne yalan söyleyeyim, sonunda kendimden sıkılmıştım. Bir şeylerle uğraşmayı özlemiştim. Dünyaya, mücadelelere katılmak istiyordum. Bir şeyler yapmak, bir şeyler olmak istiyordum. Sonunda, Epikurosçu yaşama bağlılığım hiçbir zaman yok olmamakla birlikte iş dünyasına geri dönmüştüm.

Şimdi, Dimitri’nin tavernasında oturuyorum. Birden Tasso oyunu bırakıyor, kalkıyor, elinde bastonu, taraçanın denize bakan tarafına ilerleyip kimsenin yaşamadığı, Hydra ile Mora yarımadası arasındaki balina biçimli Dokos Adası’nın ardından beliren, Ermioni’den gelen feribotu seyre dalıyor. Bu feribot, adaya gelip giden son yavaş tekne; onlarca yıldan beri çoğunluk Pire’den zamanın durakladığı bu adaya alelacele gelen sardalye konservesi kılıklı modern gemileri yeğliyor.

Yavaşça gelen feribot bana Mora yarımadasını iki ayrı yönden dolanan iki treni hatırlatıyor. Bu iki tren de orta yaşlı koşucular gibi yavaş ilerlerlerdi. Bazen öyle yavaşlarlardı ki, insan pencereden uzanıp yol kenarındaki ağaçlardan rahatça portakal koparabilirdi. Bu durum kuşkusuz sadece “gereken kadarını” karşılayan Yunan taşra teknolojisini değil, aynı zamanda kadim Yunan’ın güzelim önşartını, varış yerinden çok yolculuğun tadını çıkarmayı vurguluyordu.

Yunanistan ziyaretlerimden birinde eşim ve kızımla bu trenlere binip Mora'yı gezmiştik. 2000 yılıydı ve Yunanistan, 1999'daki başarısızlığın ardından bir kez daha Euro bölgesine girmeye uğraşıyordu. Eşim ki Hollandalıdır, alaycı bakışlarla manzarayı seyredip "yetersizlikleri" saptamıştı. Ağızlarında sigaraları, bir pikaptan kasalarla patlıcanı hiç acele etmeden indiren bir grubu göstererek, "Şunlara bak!" demişti. "Euro konusunu hiç ciddiye almıyorlar!" Gülerek söylemişti ama yarı yarıya ciddiydi; ne de olsa Hollanda Kalvinizmin başkentiydi. Kızımla birlikte hemen eşime "Euro Müfettişi" adını takıvermiştik.

Kuzey Mora'daki Diyakofto Köyü'nde harika birkaç günün ardından bir sabah Korint'e giden trene binmek üzere istasyona gitmiştik. Ortaokul seviyesindeki Yunancam sayesinde grubumuzun lideriydim; biletleri aldım, yerlerimizi buldum ve oturur oturmaz ayaklarımı uzatıp uyuklamaya başladım. Birkaç dakika sonra eşim uyandırdı: yanlış yöne gidiyorduk. Mora yarımadasını saat yönünün aksine dolaşan trene binmiştik! Eşim durumu, daha birkaç gün önce önlerinden geçtiğimiz, bir bankta oturan üç adamı görünce kavramıştı. "Sanki yerlerinden hiç kalkmamışlar!" dedi. Kızımsa zaman yolculuğu yapan bir trene bindiğimizi ve geçmişe gittiğimizi öne sürdü. Hakikaten öyle gibiydi.

Tabii durumu düzeltmek bana düşüyordu. Kalktım, vagonun ön tarafındaki kondüktörün yanına gittim. Elinde seramik bir kupa, kahve içiyordu. (Daha sonra her istasyonda boş kupayı verip dolusunu aldığını öğrendim). "Günaydın," deyince derhal yanına oturmamı söyledi ve bana kahve ikram edemediği için özür diledi. Durumu anlatınca güldü ve kırık dökük İngilizcesiyle, "Hep olan şeyler," dedi. "Doğru trene binme şansınız yüzde elliydi zaten."

Fakat daha önemli konular vardı konuşulacak. New York'tan mı gelmiştim? Yoksa Queens'ten miydim? Astoria? Ya, Massachusetts demek? Boston'dan Manikis ailesini tanıyor muydum peki? Karısının köyündendiler de... Bu muhabbet boyunca bakışlarımı eşimin kızgın bakışlarından kaçırıp durdum. Yunan-Amerikan demografimizi iyice konuştuktan sonra –Massachusetts'ten bir George Genaris tanıyordum; Patraslıydı– kondüktör ayakkabı boyunda bir telsiz çıkardı, bir takım düğmelere bastı ve Atinalıların dahi anlayamayacağını sandığım hızlı bir şiveyle bir şeyler anlattı. Ardından gülümseyerek inmeye hazırlanmamızı söyledi.

Birkaç dakika sonra bir kayısı bahçesinin yanında durduk. İndiğimizde aksi yönden gelen trenin de aynı yerde durduğunu gördük. Trenin yolcuları aşağı inmiş, ağaçlar arasında geziniyordu. İçlerinden biri bir ayran testisi çıkarmış etrafındakilere ikram ediyor, kimileri sigara tüttürüyor ya da ağaçlardan kayısı koparıp yiyordu, herkes herkesle sohbet ediyordu. Kondüktörümüz diğer trendeki kondüktöre selam verdi, bizi işaret etti, sonra sıcak bir gülümsemeyle bize veda etti.

Neler olduğunu o zaman anladık. Durumumuzu öğrenen diğer kondüktör treni durdurup bizi beklemişti. Yolculardan kimse beklemekten yakınmamış hatta herkes molayı sevinçle karşılamıştı. Personel çizelgeleri, programlar falan, varsa tabii, uçup gitmişti. Tren rötar yapacaktı. Gel de verimlilikten, yeterlilikten söz et! Hollanda'da asla olmayacak bir şeydi bu!

Kızımla birlikte Euro Müfettişi'ne öyle güldük ki, raylarda düşüp kalacaktık neredeyse.

Bu olayı hatırladığımda hayatımın kalanında ne yapacağıma dair düşünmek için en doğru yere geldiğimi bir kez daha anladım.

BUGÜN YAŞAM FELSEFESİ

OLARAK EPİKUROSÇULUK

Epikuros'un gevşek yaşam felsefesinin Yunan taşrasında gayet güzel sürdürüldüğünü görmek şaşırtıcı değildi tabii. Ege adalarında yaşayanların pek sevdiği bir fıkra vardır. Yunan kökenli bir Amerikalı zengin tatile adaları ziyarete gelir. Bir akşamüzeri yürüyüş yaparken bir taşa oturmuş, elinde uzosu, batan güneşi seyreden bir ihtiyarla karşılaşır. Amerikalı, adamın arkasındaki tepede büyüyen zeytin ağaçlarının bakımsızlığını fark eder. Ağaçlardan bir sürü zeytin yere dökülmüştür. İhtiyara zeytinlerin kime ait olduklarını sorar.

"Bana," der ihtiyar.

"Ee, toplamıyor musun zeytinleri?" der Amerikalı.

"Canım çekince gidip alırım istediğim kadarını."

"İyi ama ağaçlara bakarsan zeytinleri tam olgunlaştığında toplayıp satabilirsin; farkında değil misin yoksa? Amerika'da herkes saf zeytinyağına bayılır ve ciddi para öder."

"Parayı ne yapacağım ben?" der ihtiyar.

"Kocaman bir ev alırsın; bir sürü uşağın olur..."

"Sonra ne yapacağım?"

"Sonra canın ne isterse yaparsın işte!"

"Ha, uzo içip günbatımını seyretmek gibi mi mesela?"

FELSEFİ FİKİRLERİN AKMASA DA DAMLAMA ETKİSİ

M. Ö. üçüncü yüzyılda yaşamış bir Yunanlı filozofunun, bir tren dolusu insanın kayısı bahçesi ortasında programlanmamış bir molayı yakınmadan kabul etmelerinde payı olduğunu düşünmek safdillik midir? Bence hayır.

Bir kere Epikuros zamanında, hemen öncesinde ve hemen sonrasında filozofların, şairlerin ve oyun yazarlarının fikirleri Bahçe'nin, Akropolis basamaklarının ve Dionysos Tiyatrosu'nun çok ötesine uzanarak Atinalıların günlük sohbetlerine girmişti. Kadim Yunan uygarlığı her anlamda konuşmayı seven, sohbete vakit ayıran bir uygarlıktı. Sıklıkla tek yönde işleyen günümüz medyası gibi daha sonraki dönemlerin iletişim biçimleri hâlâ gündelik diyaloglarla rekabet edecek yolu bulamamıştır. Dionysos Tiyatrosu'nda gösteriye gitmek, seyircilerin jüri rolünü üstlenerek aralarında hangi karakterin eylemlerinin ve bakış açısının daha değerli

olduğunu tartışmaları gündelik bir olaydı. Tiyatro sonrasında yapılan adalet, uygun davranışlar ve insani zaaflar üzerine tartışmalar sıklıkla hararetlenir, kavgalar çıkardı. O insanlar *fikirlerden* bahsederlerdi.

Atina halkı filozofların fikirleri üzerine de konuşurdu. Epikuros sürgit bilgi şölenlerine her sınıftan kadın ve erkekleri

–köleleri dahi– aldığından fikirleri kamuya kolayca ulaşıyordu. Bu ulaşma halini, konuşmaya meraklı tüm toplumlarda görüldüğü üzere, dedikoduların kolaylaştırdığı kesindir. Antik Atinalıların bir söylenti ve dedikodu tanrıçası (Ossa) dahi vardı. Masadaki kadınlarla ve fahişelerle birlikte Epikuros'un sofrası tam bir dedikodu konusuydu. Nahoşlukları, onursuz yanları olsa da, dedikodu yeni ve ilginç fikirlerin yayılması için çok güçlü bir araçtır.

Epikuros'un en iyi yaşama yollarına dair fikirleri Atinalılar nezdinde epey yankı buldu. Bu fikirler Atinalılara kendilerini ve kişisel seçeneklerini görme imkanı sunuyordu. "Hım," diyorlardı, "bu Epikuros denen adam haklıysa ve hayatın nihai amacı, mesela heykelimi yaptırıp mermerde ölümsüzleşecek denli para kazanmak değil, yaşamın hazlarını azamiye çıkarmaksa belki de vazolara kız resimleri çizmeye ara verip aylaklığa başlamalı ve hayatın tadına varmalıyım!" Tamam, vazo ressamı fantezimi abartım belki ama Atina ve çevresinde buna yakın bir şey yaşanmış görünüyor.

Tabii tüm bunlar bize Epikuros'un felsefesinin sahiden Yunan kültüründe yaşamayı sürdürerek bugüne ulaşıp ulaşmadığını söylemiyor. Nispeten yeni sayılabilecek sosyobiyoloji disiplinine bakılırsa Yunanlıların DNA'sının kayısı bahçesinde verilen beklenmedik mola karşısındaki neşeleri Yunan DNA'sıyla açıklanabilir. Sosyobiyoloji, Darwin teorisinden kalkarak fiziksel özelliklere ilaveten belli coğrafya ve iklim şartları altında psikolojik ve toplumsal özelliklerin de evrim geçirdiğini söyler. Sosyobiyolojinin hayvanlar âleminde nasıl işlediğine dair sıkça verilen bir örnek, "diğerkâmlığın" kimi karınca türleri ve vampir yarasalar dahil çeşitli türlerin belirli üyelerince uygulanmasıdır. Bu belirli üyeler kendilerine doğrudan fayda getirmeyecek fedakarlıklar yaparak aile ve akrabalarına yarar sağlarlar. Sonuçta türün tümü bu davranışlar sayesinde hayatta kalır. Böylece "diğerkâm" genler nesiller boyunca aktarılır. Dahası, diğerkâm üyesi bulunmayan benzer türler bazen tam da bu yüzden yok olmaktadır.

Bir sosyobiyolog, bu görüşlerden hareketle Yunanistan'ın kayalık arazisinde ve yakıcı güneşinin altında olayların akışındaki beklenmedik

değişim ve sapmalardan dolayı aşırı kaygıya kapılan eski Yunanlıların, gönlü geniş Yunanlılardan fazla üreyemeden stres-bağlantılı hastalıklardan öldüğünü, dolayısıyla daha gönlü geniş, strese dayanıklı Yunanlıların –ve DNA'larının– doğal yoldan seçildikleri hipotezini öne sürebilir. Böyle bir hipotez olabilirlik sınırları içindedir herhalde. Ama her halükarda bir sosyobiyolog, Moralıların programsız molayı neşeyle kabullenmelerinin, yüzlerce yıl boyunca nesilden nesle aktarılmış bir politikadansa genetik yapılarının bir sonucu olduğunu söyleyecektir.

Ama belki iki açıklama da doğrudur. Belki rahat görünüş ve güne şükretme eğilimleri Yunan DNA'sında doğal yoldan evrimleşmiştir *ve* Epikuros bu doğal eğilimi irdeleyip ayrık ve tutarlı fikirlere dönüştürmüştür. Sonuçta bu fikirleri, Yunanlıların doğal yoldan evrimleşmiş karakterleriyle birlikte asırlarca devam eden canlı, bilinçli bir yaşam felsefesine dönüşmüştür. Bilinçli felsefenin önemli bir yanı, kişiye seçeneklerini *bilerek* tartma fırsatı tanımasıdır: "Beni akşam yemeğine geciktirecek bu programsız mola yüzünden makinisti şikayet edebilirim herhalde ama bu minik sürprizin her şeyiyle tadını çıkarmam, gerçek değerlerimi daha doğru yansıtmaz mı?"

Sonuçta felsefenin asli amacı şudur: Bize, dünyaya ve dünyanın içinde nasıl yaşayacağımıza dair yollar sunmak. Elimde Epikuros kitabım, burada otururken yaptığım da bu zaten: İyi bir ihtiyarlık için seçeneklerimi tartıp düşünüyorum. DNA'm konusunda yapabileceğim hiçbir şey yok ama belki Epikuros ve diğer düşünürler yapmam gereken seçimler konusunda bana yol gösterebilirler.

İHTİYARLIKTA EPIKUROSÇU YAŞAMI SEÇMEK

İhtiyarlıkta Epikurosçu özgürlüğü seçmek bana fazlasıyla makul görünüyor. Zamanlama mükemmel, çünkü bu tarz özgürlük altmış beşini aşmışların çoğunun ormanda bir kulübe almadan yahut bir komüne katılmadan erişebileceği bir şey. (Hoş, şimdi düşünüyorum da, bir komünde yaşamak yaşlı bir adam için harika bir çözüm olabilir.) İhtiyarlıkta Epikurosçu özgürlük, "ebediyen genç" seçeneğini düşünenler için dahi harika bir seçim olabilir. Bizler genel anlamda emeklilik maaş ve kaynaklarına, işbu kaynaklar müthiş yemeklere hatta hayatımızın baharında oturduğumuz evlere yetmese bile sahip kişileriz. Epikuros'un yaklaşımı bizi tevazuya götürüp bu özgürlüğün tadını çıkarmamızı sağlayacaktır.

“Gündelik işler ve politika” hapishanesinden kurtulmuş bir ihtiyarın sadece kendine hesap vermesi gerekir. Katı bir programa bağlı kalmak veya yaşam standardını koruyabilmek için arzularından ödün vermek zorunda değildir. Mesela arkadaşlarıyla saatlerce oturup sohbet edebilir ve arada kulağının arkasına sıkıştırdığı çiçeği alıp koklayabilir.

İHTİYARLIKTA BİRLİKTELİĞİN HAZLARI

Belki tamamen farkında değildi ama Tasso’nun masadan aldığı zevkin büyük kısmı arkadaşlarıyla, onlardan *herhangi bir şey istemeden* birlikte olmasından kaynaklanıyordu. Masadaki arkadaşlarından biri balıkçı, biri öğretmen, bir diğeriyse emekli bir garsondu. Hepsi doğma büyüme adalıydı; Tasso ise gençliğinde Selanik ve Londra’da hukuk okumuş, emekli bir Atinalı yargıçtı. Ama bu durumunun üç arkadaşıyla kurduğu ilişkide etkisi varsa bile çok azdı.

Kişinin arkadaşlarından hiçbir şey istememesi, halen profesyonel hayatı ve getirdiği ilişkileri yaşayan insanın yönelimlerinden temelde farklıdır. Ticari hayatta yer alan kişi, uğraştığı alan ne olursa olsun, gerçek arkadaşlıkla tümden alakasız bir amaca hizmet eder. Bir patron emir verir, çünkü sonuç ister ve çalışan aynı mantıkla patronunun emirlerini uygular, çünkü arzulanan sonuçlardan biri maaştır. İdarecilik kitapları ve kılavuzları çalışanlara gerçek birer birey muamelesi yapılmasını ne kadar öğütlerlerse öğütlesinler, sonuçta ticari hesaplar doğaları icabı her zaman politiktirler. İşte meslektaşlarımız da, biz de öncelikle sonuçları amaçlarız. Bu durum en baştan itibaren hep böyle olmuştur. Epikuros bizleri ticaret ve siyasete karşı uyarırken işte bu hali çok iyi kavramıştır.

Kant ahlakında bir insana araç değil, kendi içinde amaç muamelesi yapılmasının önemi özellikle vurgulanır. Kant, dev eseri *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*’nde her bir ahlaki seçim için mihenk taşı rolü oynayacak bir soyut ve mutlak ahlaki davranışlar ilkesinin gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Çıkardığı ilke, Altın Kural benzeri bir üst-buyruktu: “Elinden geldiği her yerde yalnızca aynı zamanda evrensel yasaya dönüşmesini isteyeceğin düstura göre davran.” Kant, bu buyruğa uyan hiç kimsenin bir diğer insana araç muamelesi yapamayacağına, çünkü böyle bir davranışın evrensel yasaya dönüşmesiyle, aynı yasaya kendi de tabi olacağından, aynı muamelenin kendine yapılmasını makul saymak durumunda kalacağından mantıken bunu isteyemeyeceğine inanıyordu.

Bir insana araç muamelesi yapmak, muameleyi yaptığımız insan kadar bizim için de tehdittir. Tasso, balıkçı arkadaşından dostluğu dışında hiçbir şey, mesela kürsüde bir yargıçken avukatların yapmasını sıkça arzuladığı gibi lafını kısa kesip bağlamasını istememektedir. Balıkçı arkadaşını herhangi bir şey yapması için yönlendirmeye, ikna etmeye gerek duymamaktadır. Hayır, Tasso'nun tek arzusu arkadaşının yanında *olmasıdır*. Arkadaşından muhabbet, birkaç el iskambil oyunu, kahkahalar ve daha önemlisi, birlikte denizi seyrederken sessizlik istemektedir. Epikurosçulara göre ortaklaşa, birlikte yaşanan sessizlik, gerçek dostluğun nişanesidir.

Arkadaşlık, Epikuros'un hayat zevkleri listesinin en tepesindeydi. “Dostluk, bilgeliğin insana hayatını mutlu yaşamak için sundukları arasında açık arayla en önemlisidir,” diye yazmıştı.

New England Epikuros Cemiyeti'nin kalantor üyelerini afallatabilir belki ama Epikuros'a göre sofraya kimle oturulduğu, hangi menünün seçildiğinden çok ama çok daha önemliydi. Şöyle demişti Epikuros: “Yiyip içmeden önce, ne yiyip içeceğinizden ziyade kimle birlikte yiyip içeceğinizi dikkatle düşünün, çünkü arkadaşsız sofraya oturmak kurt veya aslan hayatı yaşamaktır.”

Epikuros dostluğun hazlarından bahsederken en yakın dostlarıyla – Bahçe'deki uzun sofrasında birlikte oturmayı sevdikleriyle– mahrem ve genellikle felsefi sohbetlerden, sokaklarda tanıdık-tanımadık insanlarla irticalen sohbetlere kadar uzanan bir insani ilişkiler yelpazesini kastediyordu. Sohbet ettiklerinin eğitim seviyeleri veya toplumsal sınıfları hiç önem taşımıyordu; gerçek dostluğun doruğu, kişinin hayatında eriştiği mertebeyle değil, kendi haliyle kabul edilip sevilmesiydi. Sevmek ve sevilmek kişinin benlik hissini olumlar ve yalnızlıkla yabancılaşma gibi hisleri alt eder, kişinin akıl sağlığını korurdu.

Yukarıdaki reçete pop şarkılarının saçmalıkları gibi geliyorsa size (Gençliğimde Nat King Cole'un ünlü şarkısı “Nature Boy” şu sözlerle sona bağlanıyordu: “Hayatında öğreneceğin en mühim şey, sadece sevmek ve karşılığında sevilmektir”), varsın öyle gelsin. Gayet doğru olabilir çünkü. Samoslu düşünürümüz öyle olduğuna inanmıştı. Ayrıca ticaret ve politika yılları ardımızda kaldığında dostluğun eşsiz erişilebilirliği kuşku götürmezdir.

Birlikte birçok kitap yazdığım çok yakın arkadaşım Thomas Catchart'la birlikte uçaklarda, trenlerde, kitapçılarda, park banklarında rastladığımız insanlarla sohbete dalmaktan muazzam zevk duyarız. Tom, insanlara hikayelerini anlattırmada pek mahirdir ve ikimiz de bu hikayeleri dinlemeye bayılırız. Ama bizim için hikayelerden çok daha değerlisi bir insan ile kurduğumuz bağlantıdır. İnsani ilişkiden daha teskin edicisi, rahatlatıcısı yoktur. İnsani ilişkinin getirdiği rahatlama, bir bütüne katılmanın, bir bütünün parçası olmanın hazzıdır.

Tom ve ben, artık ikimiz de yaşlıyız; yaşımızı gösteriyoruz (ikimizde de saç kalmadı, ikimiz de aksakallıyız) ve bu tür irticalen sohbetlere daha kolay girebildiğimizi görüyoruz. Nedenini kavramamız epey vakit aldı ve anladığımızda kahkahalarla güldük: yaşlılar tehditkar değildi. Kötü amaç güder görünmüyorduk, çünkü ciddi sıkıcılık dışında herhangi bir kötülük *yapabilecek* gibi görünmüyorduk. Sohbet ettiğimiz hanımların hiçbirinin kendilerine asıldığımızdan kuşkulanmadıklarını anladığımız an, hem acı hem tatlıydı. Kabul etmesi fena ama haklıydılar.

İHTİYARLIKTA DERTLEŞMENİN

RAHATLATICILIĞI

Tasso’nun masasındaki emekli öğretmen, eli pas geçmek istediğini söyledi. Son bir saat içinde üçüncü kez tuvalete kalkıyordu. Prostatına sövüyordu. Arkadaşları dalga geçtiler. Balıkçı, sendeki prostat öyle büyük ki köpekbalığı yakalamada yem niyetine kullanabiliriz, dedi. Öğretmen söylenerek tuvalete giderken aklıma Montaigne’in hastalıklar konusundaki o güzelim tavsiyesi geldi: Coşkuyla sızlanma.

Onaltıncı yüzyıl Fransız denemecisi Michel de Montaigne, Epikuros’un fikirlerini gayet iyi biliyordu. Yunan düşünürün mutluluk hesaplarını gözden geçirirken, “Epikuros’la birlikte ben de sonunda daha büyük ıstırapların yaşanacağı hazlardan kaçınılması ve sonunda mutluluğun geleceği ıstıraplara ise gıptayla bakılması fikrindeyim,” diye yazmıştı. Tıpkı Epikuros gibi, Montaigne de dostluk ve beraberinde muhabbetin, erişimimize açık en büyük hazlar olduğu kanısındaydı. Şöyle yazmıştı Fransız düşünür: “Dostun kollarının dünyayı boydan boya kucaklayacak uzunlukta olduğunu biliyorum ben.”

Montaigne ihtiyarlık üzerine de epey kalem oynatmıştı. Bir çalışmasında, insanın arkadaşlarına yaşlılığın dermansızlıkları ve hastalıkları hakkında dert yanmasının en iyi ilaç olduğunu vurgulamıştı: “Eğer beden yakınmada rahatlık buluyorsa, durmayın, yakının. Eğer galeyana gelmek ferahlık veriyorsa varsın vücudunuz tepinip debelensin. Eğer bağırıp sızlanmak rahatsızlığı alıyorsa (ki bazı doktorlar doğum anında kadınlara bunların fayda ettiğinde ısrarcılar) ya da rahatsızlığı kafadan uzaklaştırabiliyorsa buyurun, yana yakıla sızlanın, haykırın.”

Montaigne, dostlarımıza kendimizi tümden açmaz, içimizi dökmezsek, sırf saçma sapan bir uygun davranma emri yüzünden kendimizi ihtiyarlığın en iyi ilaçlarından birinden mahrum edeceğimizi öne sürmüştü.

ÖLÜMÜ MUTLU KARŞILAMAK

Güneş alçalıyor ve ufka yaklaştıkça hem genişliyormuş hem de gezegenimizin gölgesi üstüne düştükçe ışınlarının gücü azalıyormuş gibi görünüyor. Işınları denizde solgun, pembemsi yansımalar yaratıyor. Tasso ile arkadaşları günün sonunu seyretmek üzere iskambile ara veriyorlar.

Epikuros ölümden korkmuyordu. Şu görüşleri çok ünlüdür: “Ölüm bizim için hiçtir çünkü biz varken ölüm gelmemiştir, ölüm geldiğinde ise biz artık olmayız. Yaşamın yokluğu kötü değildir; ölüm, doğumdan önceki hiçlikten daha ürkütücü değildir.”

Danimarkalı düşünür ve teolog Søren Kierkegaard gibi kimi düşünürler, Epikuros’un söylemine meseleyi fazlaca basite indirgediğini söyleyerek karşı çıkmışlardır. “Biz varken,” der Kierkegaard, “gelecekte olmayacağımızın *bilincindeyizdir*,” ve bu da ciddi bir farktır. Kierkegaard’a göre bu durum, ister genç ister yaşlı herkesi “korkudan titretmeye” yeterlidir.

Tasso ve arkadaşlarının hepsinin, en azından kağıt üstünde Ortodoks Hıristiyan olmakla birlikte (Ortodoks Hıristiyanlık inananlara mutlu bir ölümden sonra yaşam vaat eder) bu korkuyu yaşadıklarını tahmin edebiliyorum. Ama eminim hepsi Epikuros’un ölüm döşeğinde arkadaşı İdomeneus’a hitaben sarf ettiği şu sözleri kabul edecektir: “Bu mutlu günde, ki aynı zamanda hayatımın sonudur, sana bunları yazıyorum. Biteviye mesane ağrılarım ve dizanterim öyle arttı ki artık hiçbir şey fayda etmiyor. Ama senle sohbetlerimizden edindiğim onca zihinsel mutluluğu her şeyden üstte görüyorum.”

Her gerçek insanın içinde

oyun oynamak isteyen bir çocuk saklıdır.

Friedrich Nietzsche

İkinci Bölüm

Issız Taraça

ZAMAN VE KAYGI BONCUKLARI

Denizden bakıldığında Hydra, bir serap gibi görünür. Adanın etrafı sisle kaplıdır, manzarayı iyice yumuşatan yaklaşan gemilerin çıkardığı köpüklerle ada yüzüyormuş gibi görünür. Ama adadayken, bugünkü gibi hava bulutlu olsa bile her şey en ince ayrıntısına kadar görülür. Mora kıyılarının birkaç kilometre açığındaki bir kayalığın gölgesi dahi penceremin hemen önündeki limon ağacı kadar belirgindir. Hydra limanından itibaren at nalı şeklinde, evlerle bezeli bir tepe dimdik yükselir; bu yüzden herkes uzaklardaki avlularda ve taraçalarda yaşanan mahrem sahnelerin masum izleyicisine dönüşür.

Mesela şu anda çiçekli basma giymiş, çamaşır asan orta yaşlı bir kadın hemen yanında dikilen alacalı bir kediyle konuşuyor. Onun hemen iki taraça yukarısında iki çocuk, bahçe kapılarının gölgesine oturmuşlar; biri çantasından çıkardığı boyama kitabıyla oyalanırken, diğeri bir dilim ballı ekmeği dişliyor. Daha tepede ise uzun boylu, bacamsı şapkalı bir Ortodoks papazıyla yanında dikilmiş pek somurtarak bir şeyler söyleyen –muhtemelen limandan dönerken almayı unuttukları yüzünden kızmış– karısını rahatça görebiliyorum.

Hydra'nın meşhur ışığının numarası bu: Gündelik hayatın her sahnesini mahrem bir tiyatro sahnesine dönüştürüveriyor.

Kaldığım baştan aşağı bembeyaz on dokuzuncu yüzyıl evinin tüm pencereleri artı şeklinde yerleştirilmiş ikişer adet demirle korunuyor. Adalılardan bazıları, "Türkler giremesin diye," derken bazıları da, "Arnavut korsanlar giremesin diye," diyor. Demirlerin işe yaradığı açık, çünkü şu ana dek odama ne bir Türk ne de bir Arnavut girdi. Ama demirler penceremden görünen manzarayı karartmak yerine dört ayrı manzarayı çerçeveliyorlar: Çerçevenin birinde evlerle bezeli bir tepe, ötekilerde ise badem ağaçları, liman ve deniz var.

Ev tepede. Liman çerçevemden Dimitri'nin tavernasının taraçasını görüyorum. Bomboş. Hava bulutlu, yağmur yağacak gibi; Tasso ve arkadaşları ya içerideler ya da bugün sohbet için toplanmamışlar.

Ama yağmur yağsın yağmasın, karnım aç. Odamdaki meyve sepetinde yatan incirler kurumakla tazelik arasındalar; Dimitri'nin tavernasına gitmeye karar veriyor, yolda Tasso'nun evinin önünden geçiyorum. Bir anlığına görüyorum Tasso'yu; üçüncü kattaki taraçada oturmuş, düşüncelere dalmış...

Dimitri'nin tavernasında, mutfağında oturmuş BBC Dünya Haberleri'ni dinleyen Dimitri'yle lokantanın diğer ucunda, pencere kenarında, dünkü Atina gazetelerinden birini okuyup bir yandan İngilizlerin "Kaygı Boncukları" adıyla bildiği *kombolói* tespihini çeken Ianos'tan başka kimse yok.

Adalıların pek çoğu gibi Dimitri de gençliğinde denizciymiş. Çalıştığı gemide telsizciliğe kadar yükselmiş; bu sayede akıcı İngilizcesiyle yarım yamalak bildiği, doğulusundan batılısına bir sürü dil öğrenmiş. Otuzlarının ortasında Hydra'ya kesin dönüş yaparak tavernasını açmış ve yanına aldığı aşçı hanımla evlenmiş. Hayatın birbirinden ayrı, doğal safhaları olduğu fikri Dimitri'ye içgüdüsel yoldan gelmiş.

1960'larda ilk gelişimden bu yana çok daha az insanın tespih çektiğini fark edince Dimitri'ye bu gelenek sönüp gidiyor mu, diye soruyorum. Yanıt vermeden önce gelmemi, yemeğimi seçmemi işaret ediyor. Seçeneklerim her zamanki gibi musakka, salatalık dolması, kıymalı-peynirli makarna ve Dimitri'nin başyemeği, patatesli kuzu rostosu. Yağında dolanan sinek grubuna aldırmadan kuzu yemeğini işaret ediyorum. Dimitri bol kepçe bir porsiyon hazırlıyor, radyoyu kapatıyor ve iki kadeh şarapla birlikte gelip yanıma oturuyor.

"Öncelikle," diyor, "Kaygı Boncukları, yanlış tercümedir. Yunanlılardan ziyade İngilizlerin düşünme tarzını yansıtıyor. *Kombolói*nin kaygıyla ilgisi yoktur."

Dimitri, her sohbete oturuşumuzda pek sabır gösteren bir öğretmen havasına bürünüyordu ya, kültürel yorumcum rolünden haz aldığını gayet iyi biliyordum. Pek cin fikirli, alışılmadık ölçüde kentli bir adamdır Dimitri.

"*Kombolói* zamanla, zamanı düzenlemekle, kalıcı kılmakla ilgilidir," diyor.

Zamanı düzenlemek mi? Kalıcı kılmak mı? Tanıdığım diğer pek çok Yunanlı gibi Dimitri de, kabul etmese bile metafizik açıklamalara kayıyor.

Dimitri aslında kendi dünya görüşünü vurguluyor. Bu dünya görüşü, zamanı şekillendirilebilir, çok boyutlu, sadece gezegenin ve saatlerin hareketlerini temel alan bir şey olarak değil, yaşarken şahsen kavradığımız bir şey olarak da görüyor. Yani Dimitri'ye göre zaman, kişinin zamanı nasıl tattığına hatta nasıl tatmayı seçtiğine göre değişiyor.

Modern felsefede, yirminci yüzyıl varoluşçuları ve fenomenologları zamanın *öznel* algılanışını zirveye taşıdıklarında hakim görüş zamanın esas olarak çizgisel, ölçülebilir ve nesnel bir şey olduğunu öne sürüyordu. Bu düşünürler bilimsel dünya görüşünün hakimiyetine karşı çıktılar. Onlara göre insan felsefesiyle daha ilgili olan zaman anlayışı, zamanı tecrübe ediş tarzımızı öne çıkarmalıydı. Aslında yaptıkları Dimitri gibi insanların zamanın doğasına yönelik algılarını felsefi bir değerler dizisi seviyesine yükseltmekti..

Edmund Husserl gibi fenomenologlar "saat zamanı", yani, nesnel, bilimsel zaman ile çelişen "yaşanmış zaman" fikrini öne sürdüler. Bu düşünürlere göre "yaşanmış zaman" temeldir çünkü bizler "zamana bağlı", zamanımızın sınırlı olduğunu bilen varlıklarız. Zamanı kişisel, bize özel yollarla ölçeriz. "Şimdi", "henüz değil" ve "birazdan" gibi kavramlar kişiden kişiye ve haliyle zamandan zamana değişkenlik gösterirler. Mesela, "Yaşlandıkça yıllar daha hızlı geçmeye başladı," dediğimde birinin kalkıp, "Ama elbette sen de biliyorsun ki *aslında* yıllar daima aynı hızla geçer," yanıtını vermesinin bana hiçbir faydası dokunmayacaktır. O yılların *aslında* ne hızla geçtiklerini ben gayet iyi biliyorumdur çünkü.

Dimitri'nin saatle ölçülen zamanla yaşanmış zamanı birbirinden kolayca ayırabilmesinde aslında şaşılacak bir şey yok. Kadim Yunancada bu iki kavram iki ayrı kelimeyle ifade ediliyordu: *Chrónos* ve *Kairós*. *Chrónos* zamanın boyutunu, hep aynı hızla geçmişten geleceğe akan zamanın süresini, insanın mesela, "Şu saatte, şurada buluşalım," derken kastedilen zamanı ifade ediyor. *Kairós* ise nicelikten çok zamanın niteliğini, özellikle, mesela, "Hayatımı gözden geçirmenin tam zamanı," derkenki gibi uygunluğunu vurguluyor. *Kairós,* zamanın birey için taşıdığı özel önemi betimler; bu evrensel boyuta kıyasla kişisel anlam taşıyan zamandır

Yanıma aldığım kitaplardan biri de Eva Hoffmann'ın değişik kültürlerin zamanı nasıl tecrübe ettiklerini anlatan *Zaman* başlıklı denemesi. Hoffmann eserinin bir yerinde, Romanyalı bir şairin yirminci yüzyılın sonlarında zamanı nasıl hissettiğine dair sözlerini aktarıyor: "Otuz yılı aşkın bir süre boyunca hayatımı zamanın değer taşımadığı komünizmin saydamsız

dünyasında geçirdim. Elimizde kalan tek şey konuşmaktı. Bazen büyük zevk aldığımız sohbetlerimiz, sabahlara kadar süren, dolu kül tablalı ve boş şişeli, sabahı baş ağrılı biteviye konuşmalardı. Zaman donardı bizim için. Hiçbir yere gitmek için acelemiz yoktu."

Atina'daki siyasi durum ne olursa olsun Hydra'da hayat ağır tempoda ilerliyor. Burada ne yol ne araba var, dolayısıyla adanın asli ulaşım araçları –yürümek ve eşeğe binmek– yaşanan zaman temposunu belirliyor; zamanın hızını ve yavaşlığını tanımlıyorlar. Burada araç penceresinden akıp gidecek manzara bulunmadığından hiçbir yüz ve nesne ebediyen yarım kalmıyor.

Ada dimdik ve kayalık bir dizi tepeden oluştuğundan yollar hep yokuş yukarı veya aşağı. Bu yüzden yürüyüş hem düşmemek hem de enerjiyi koruyabilmek adına nispeten yavaşlıyor. Ve bu dar yollar kayalarla evlerin etrafında keskin dönüşler yaptığından yürünürken izlenen manzaralar tam ve anlaşılır sahnelere bölünüyor. İçsel saatimin bu tempoya alışması birkaç takvim günü sürdü ve beraberinde hemen her şeyi, etrafımdakileri görme ve duymayı, bedensel hareketlerimi yavaşlatılmış bir hızda beğenmeyi getirdi.

İhtiyarlar yavaş hareket eder. Bizim kayalık arazilerimiz içseldir; kırılgan kemiklerden, kuvvetini yitiren kaslardan ve zayıflayan kalplerden oluşur. Tüm arızaların sonucu yavaşlığımız da sıklıkla bir arıza olarak görülür; zayıflığımız ağır çekimde oynamaktadır...

Peki, biz ihtiyarların mecburen yavaş hareket etmesi –tamamen farklı nedenlerle Hydralıların hareket ettiği gibi– illa kötü bir şey mi demektir? Çevremdeki herkes ve her şeyin ihtiyar yürüyüşümle uyumlu olduğu bu adada şunu fark ettim: Bir zamanlar yavaşlığa bilinçsizce direnmiştim. Yavaşlığa teslim olmamak için her şeyi göze almıştım. Şimdi anlıyorum ki bu çabam aslında "ebedi gençlik" amentüsüne bilmeden bir başka katılışımdı. Oysa şimdi yavaşlığın olağanüstü erdemleri olduğunu görüyorum.

Yavaş hareket etmenin kolayca uyum gösterebildiğim bir zarafeti var. Ağır harekette kendimi çok akıcı hissediyorum. Dahası, tai-chi'yi andıran ama söz konusu disiplinin katı kurallarından uzak bir estetiği bile var. Kimi zaman sandalyemden, önce dengemi kontrol ederek ve acele etmeden inmek, dikkatle doğrulmak ve ölçülü adımlarla pencereye yürümek bana ihtiyar bir insanın doğal, zarif dansını yapmak gibi geliyor. Evet, elbette yaşlılığın sınırlamalarına teslim oluyorum ama yaptığım şey bana hiç de yenilgi gibi gelmiyor. Hatta bazen gayet haysiyetli geliyor.

Epikuros hayatımızın her anının azami tadını çıkarmamızı ve zaman gerektiren deneyimlerimizin tüm hazzını almamızı söylüyor. Tamam, Dimitri'nin kuzu yemeğini yavaş çiğnememin sebeplerinden biri uyduruk takma dişlerim elbette. Ama yavaş çiğnemek aynı zamanda ağzımdaki lokmaya tat ekliyor ve zevk alışıma yavaşlık ekliyor.

Zamanla ilgili denemesinde Hoffmann yavaş "yaşanmış zamanı", ABD'ye göç ettiği sıralarda Amerikan zamanını ilk yaşayışıyla karşılaştırıyor: "Amerika'da zaman sadece daha hızlı değil, çok daha stresli şekillerde ilerliyordu." Ardından Amerikan zamanının Amerikan kaygılılığıyla ilişkisine göz atıyor: "Herkes yeterince yapamamanın veya daha fazlasını yapabilme olasılığının stresini yaşıyor ya da en azından bu konularda mutluluk veya suçluluk duyuyor."

Ebedi gençlikçiler yaşamlarının son döneminde "yaşanan zaman" diye sıklıkla bu hızla ve stresle ilerleyen tempoyu seçiyorlar. Bu bakış açısından yaşanan zaman, zamanımızın tükendiği bilgisi nedeniyle sahiden daha hızlanıyor ve insanlar panik yüklü bir *Kairós* yaşıyor.

İHTİYARLIKTA CAN SIKINTISI

Ebediyen gençlik yanlılarının "aceleci zamanı" seçmek için zorlayıcı bir nedenleri var. Onların stratejilerinde ilk yeri zamanın kronik işkencecisiyle, yani sıkıntıyla savaşmak işgal ediyor....Ne de olsa biz ihtiyarların hastalık ve ölümden sonra en korktuğu şey, can sıkıntısıdır.

Yeni hedefleri veya eşikte heyecan verici deneyimleri bulunmayan, aç bir libidonun titreşimlerinden mahrum, enerjisi ormanda kamp yapma fikrinin tazelenmekten ziyade işkence gibi geleceği ölçüde inişte bir ihtiyar olmak... Hiçbir şey bundan daha can sıkıcı olamaz. Bir de buna, yaşlıların kendilerini hayatlarının önceki dönemlerine oranla çok daha sık yalnız buldukları –Dimitri'nin tavernasındaki ekibe rağmen– gerçeğini ekleyin: Elde çok fazla zaman olmasına rağmen hiçbir şey yoktur. Bu da can sıkıntısının boşluğuyla karşı karşıya bırakır insanı.

Yolculuğum için yanıma aldığım bir diğer kitap, Norveçli filozof Lars Svendsen'in *Bir Can Sıkıntısı Felsefesi*'ydi. Doğrusu valizimde kapladığı yere değdi. Bu eser, keskin akademisyenliğin biz sıradan insanların dertlerine sahiden özen gösterdiği nadir çağdaş felsefe kitaplarından biriydi.

Svendsen kitabında, can sıkıntısının on sekizinci yüzyıl sonu romantizminden ve bu akımın bireyin önceliğine yaptığı vurgudan doğmuş

nispeten yeni bir fikir olduğunu söylüyor. İnsanlar o dönemde toplum içindeki rollerini ve toplumun geleneklerini memnuniyetle kabullenmek yerine romantik ideal tarafından bireysel özgürlüklerini ve beraberinde kendi hayat anlamlarını yaratmaya zorlanıyorlardı. Sorunsa, diyor Svendsen, "iyi işleyen bir toplum kişinin hayatta anlam bulmasını teşvik ederken, kötü işleyenin etmemesidir. Modernlik öncesi toplumlarda genellikle toplu, herkesin kabullendiği genel bir anlam yeterliydi. Ama biz 'romantikler' için işler biraz daha karışıktır." Anlam, çoğumuza, özellikle geleneksel bir Tanrı ve dine güvenceli bağlantıyı yitirmişlere kolayına gelmez – hatta hiç gelmez.

"Durumsal can sıkıntısı"na (mesela üroloğumun bekleme odasında iki saat oturunca kapıldığım his) kıyasla "varoluşsal can sıkıntısı"nda kişi, hiçbir şeyde anlam bulamayan, hatta herhangi bir şeyde anlam aramayı dahi bırakmış bir benliğe hapistir.

Hayatta hiçbir şey anlam taşımayınca, hiçbir şey insanın ilgisini çekmemeye başlar. Can sıkıntısı devreye girer. Sıkılan bir insan özlemeyi bile özler. Dolduracak vakti vardır ama elinde buna zorlayacak hiçbir şey yoktur. Ölümüne sıkılır. Melankolik karakterlilerimiz varoluşsal sıkıntıya aşinadırlar.

Kısacası, Svendsen'e göre modern insan zamanını doldurmak adına kişisel hedefler uydurmaya, ilginç etkinlikler kovalamaya ve en önemlisi, *yenilik* aramaya başlamıştır. Yeni şeyler ve deneyimler can sıkıcı olamazlar, değil mi? Eh, göründüğü kadarıyla sıklıkla öyleler. Nihayet yönetim kurulu üyeliğine ulaşıldığında hemen bir diğer hedef belirir. Yönetim kurulu başkan yardımcılığı, başkanlığı, şirket başkanlığı, ardından daha büyük bir şirketin başkanlığı, vesaire... Bu tür düzenler sonsuz ve tamamen tatmin etmekten uzak ve bir süre sonra amaçsız gelmeye başlayabilirler. Yeniliğin kendisi eskir.

Ölmeden önce görülmesi gereken egzotik yerlerden on ikincisinde egzotik manzara eskiyebilir, çünkü daha öncesinde on bir "egzotik yer görmüşsünüzdür." İhtiyarlar genellikle yeniliğin kısa ömrünün farkındadırlar. "Her şey ne kadar çok değişirse o kadar aynı kalıyor," ve "Bu yaştan sonra beni hiçbir şey şaşırtmıyor," gibi cümleler kolayca dökülür dudaklarımızdan.

Çoğumuz kabullenmez ama insan hayatına yahut hayatının bir kısmına anlamı sokamazsa elinde sadece dikkatini anlamsızlıktan başka yerlere çekenler kalır. Ama bunların da anlamsızlığını içten içe hissederiz. Şöyle

diyor Svendsen: “En hiperaktiflerimiz aslında sıkıntı eşiği en düşük olanlarımızdır. Böyleleri mola vermezler çünkü ‘boş’ zamana tahammülleri yoktur. İşin paradoksal yanı ise doldurulmuş bu zamanların geriye dönüp bakıldığında ürkütücü boşlukta görünmeleridir.”

Bunları, özellikle bu yaşımda anlayabiliyorum. Geriye dönüp baktığımda, pek cazibeli, çılgın ve fazlasıyla değişken karakterli bir kadının kalbini umutsuzca elde etmeye harcadığım yıl boyunca aslında onu kazanmamın hayatıma umutsuzca aradığım anlamı katacağına inandığımı kavrıyorum. O sıralarda bir yıllık ara verme döneminden daha yeni dönmüştüm. Televizyona komedi senaryoları yazma hevesimi yeniden ateşlemeye çabalıyordum. Yitik hissediyordum kendimi. Tabii o kadının peşinden koşmak sonunda bana aradığım anlamı vermedi; dahası, hedefime soluk soluğa ulaştıktan sonra sıkıldım. Beni kadının peşinden koşmaya iten boşluğa çaresizce geri döndüm.

Umutsuzca yenilik özlemenin doğasına yazılı hayal kırıklığı, bedevinin, “Ne arzuladığına dikkat et, çünkü önünde sonunda elde edersin,” deyişindeki gibi pek çok ironik aforizmada ifadesini bulur. Benim gözdemse Oscar Wilde’ınkidir: “Hayatta sadece iki trajedi vardır: İstediğini elde edememek ve istediğini elde etmek. İkincisi çok daha beterdir.”

Svendsen’e göre modern insan, sakince oturup (belki en iyisi budur) anlamlı bir hayatın nasıl olacağını düşüneceğine, can sıkıntısıyla, hastalığın kendisiyle savaşmak yerine, “anlam vekilleri”ni (benim peşinde koştuğum hanım gibi) kovalayarak semptomlarıyla savaşmayı seçmiştir.

“Ebedi gençlikçilerin” ihtiyarlıktaki can sıkıntısına karşı süper-meşguliyetle mücadele etme stratejisi özünde “hep aynı teranedir” ve sonuna kadar bir “anlam vekilleri” sonsözüdür.

İyi de, meşguliyet bulmazsa ne yapmalıdır ihtiyar? Ot gibi mi yaşamalıdır? Bütün gün uyumalı mıdır? Annemin sıkça yaptığı üzere, *onca insan varken* yaşlanmanın kendine düşmesinden mi yakınmalıdır?

İHTİYARLIKTA OYUN OYNAMAK

Çoğu düşünüre göre boş kalmak –gerek mecburen, gerek kendi seçimimizle– aslında ihtiyarlığın en değerli hazinelerinden biridir. Boş kalmak bize insani eylemlerin en güzeline dalma fırsatını tanır: *Oyun oynama*. Yirminci yüzyıl İngiliz düşünürü Bertrand Russell, “Aylaklığa Övgü” adlı denemesinde boş zamanlarımızı her şeyden çok *eğlenceli*

şeylere ayırmadığımız için azarlar bizleri: “Birazcık boş zaman iyidir ama insan, yirmi dört saatinin dördünü çalışarak geçirseydi kalanında ne yapacağını bilemezdi, deniyor. Eski zamanlarda para etmeyecek bu deyiş modern dünyamızda olmakla birlikte, aynı zamanda uygarlığımız üzerine çöken bir lanettir. Eskiden, verimlilik kültünce kısmen engellenen bir kaygısızlık ve oyunculuk kapasitesi vardı. Oysa modern insan herhangi bir şeyin kendi hayrına değil, illa başka şeyler hayrına yapılması gerektiğini düşünüyor.”

Çağdaşı nüktedan Steven Wright, benzer bir noktaya daha özlü bir şekilde değinmiştir: “Sıkı çalışmanın ödülü gelecekte alınır. Tembelliğinkiyse hemen.”

Oyun oynamak biz ihtiyarları can sıkıntısından kurtaracak şey olabilir. Tabii *nasıl* oynanacağını hatırlarsak... Russell haklıydı: Sırf kendi uğruna oynamanın değeri düşürülüp vakit kaybına çevrildi ve bunun sonucunda galiba hayatın tam da biz ihtiyarlara özgü olan en büyük hazlarından birini tatma kapasitemizi yitirdik.

Yanımda getirdiğim bir başka kitapsa Hollandalı tarihçi ve düşünür Johan Huizinga’nın boş vakit değerlendirme konusunda klasik sayılan eseri, *Oynayan İnsan: Kültürde Oyun Öğesi Üzerine Bir Çalışma*’ydı. Ancak Huizinga bu eserinde, can sıkıntısını hayata dahil eden Svendsen’in aksine oyunu ölümüne irdelemiştir. Kitapta “ciddiyet” ve “eğlence” kelimeleri üzerine yapılan onlarca çözümlemenin sonunda her iki kavramın pek az ortak noktası bulunduğu iyice kavranır. Buna rağmen Huizinga’nın bazı fikirleri bana konuya son derece uygun görünüyor.

Oyun sadece insanların bir kültürel evrenseli değildir; birçok hayvan da sıkı oyuncudur. İster nehirde birbirlerine su sıçratan iki ayı yavrusu (annelerinin sabırsız tepkisinden anlaşılacağı üzere nehirde *aslında* balık yakalamayı öğrenmek için bulunmaktadırlar), ister bahçede, bağlı durduğu direk etrafında koşturup duran köpeğim, fark etmez: hayvan doğasında amaçsız eğlencenin bulunduğu açıktır. Aynısı biz kanatsız iki-ayaklılar için de, özellikle bir şeyler başarma ve birileri olma kavramlarının henüz aylaklık edip eğlenme zevkimizin tepesine çıkmadığı yaşlarda geçerlidir.

Saf oyunun rekabetçi oyuna dönüşmesi –Yunanlılar bu konuda Olimpiyat şampiyonuydular– bu bahsettiğim tepesine çıkmalardan ilkiydi. Amaçsız oyundan tek göz skor tabelası oyununa geçtik. Şimdilerde ise spor bizim için bir kendini geliştirme aracı... Kişisel çalıştırıcılar ve tuhaf kıyafetlerimiz, oyunda kalan tüm tasasızlığı neredeyse silip süpürdü.

İnsanlar bugün yürüyüşe çıkarken bile mesafe ve zaman ölçüyor, kaydediyor ve çıkan sonuçları öncekilerle karşılaştırarak kendini aşmaya uğraşıyor. Oyun oynamak artık boş vaktimizde yaptığımız bir şey değil; oyun oynamak artık programlarımıza sokulmuş bir diğer hırslı aktivite...

Kişinin kendini yitirmesi, “oyun” kelimesinin çoğu kullanımında elzemdir. Bir insan rol oynadığında kendini oynadığı rolde yitirir, ki zaten yapılan şey bir “oyun sahnelemektir.” Oyunda hayal âlemine zıplarız. Platon, oyun konusunda kullanılan birçok kelimenin kökünde “zıplamak” eyleminin bulunduğuna dikkat çekmişti; sevinçten zıplamadaki gibi, zıplama arzusunun insanlar dahil, bacak sahibi tüm hayvanlarda temel olduğuna inanıyordu. Hayal dünyamızda, zihnimizde bir fanteziyi oynarız. Mesela Yuvarlak Masa şövalyelerinden biriyizdir ya da dünyanın kaderi bir takım engelleri bertaraf etmemize bağlıdır. Ve parametreleri açıkça belli bir oyun, mesela bir top oyunu oynarken bile oyunun kuralları nihayetinde önem taşımaz; kazanalım veya kaybedelim hatta kurallara harfiyen uyalım ya da uymayalım, oyunun oyun olmayan dünyada hiçbir ciddi sonucu, yol açtığı hiçbir ciddi durum yoktur. Çünkü önünde sonunda oyundur.

Tabii kendimizi iş gibi ciddi konularda da yitirebiliriz ama burada önemli bir fark vardır: Oyun-olmayan aktivitelerde amaç hissimizi, hedefimizi hiç yitirmeyiz. Bir rapor yazarken dalıp gidebilir, kendimizi kaptırabiliriz. Ama raporu vaktinde, gereğince bitirmemiz zorunluluğu her zaman tepemizdedir. Oysa saf oyunun tek hedefi kendisidir. Hatta eğlenmek *için bile* oynamayız; oynarken eğleniriz. Gidip bir çocuğa veya bulursanız konuşan bir ayı yavrusuna sorun: Oyunu eğlence *amacıyla* başlatmamakta ama oynarken feci eğlenmektedir.

OYNAYAN İHTİYARLAR

Mutluluk içinde oyun oynayan ihtiyarlara dair en eski anım altmışların başında, Paris’te gördüklerimdi. Sorbonne’da felsefe okuyordum. Aldığım dersler, Fransızcayı bırak, İngilizcede bile kafamı çorbaya çeviriyordu. Yalnızlık ve Paris tarzı, geç-ergen, azıcık romantik bir perişanlık içindeydim. Elimde Jean-Paul Sartre’ın yedi yüz sayfalık *Varlık ve Hiçlik*’i, dalgın yürüyüşlere çıkıyordum. Bir gün, bu yürüyüşlerden birinde taş bir kemerin altından geçip Arènes de Lutèce adlı bir parka girdim. Gözlerden uzak, neredeyse saklı denebilecek bu parkta birinci yüzyıldan kalma, kocaman amfiteatrlı bir Roma yerleşiminin kalıntıları vardı.

Amfiye tırmanıp oturdum. Aşağıda, bir zamanlar gladyatörlerin ölümcül oyunlarını sergiledikleri yerde altı yaşlı Fransız, *pétanque*[5] oynuyordu. Derhal dikkatimi çekense ihtiyarların giyim ve zarafetleriydi. Hepsi ceketli ve kravatlıydı; birkaçı bere takmıştı ve birbirlerine karşı davranışları hem gayet kibar –başarılı atışlar nazik selamlarla kutlanıyordu– hem son derece sıcakkanlıydı. Sürekli gülümsüyor ve gülüyorlardı; birbirlerinin omuzlarına dokunuyor, sırtlarını sıvazlıyorlardı. Ama hepsinden öte, yaşlı altılı son derece haysiyetli bir hazla oynuyordu oyunu.

Manzara beni heyecanlandırmıştı. O zamanlar pek anlayamadığım nedenlerle içime, epeydir bulunmadığından hemen tanıyamadığım bir umut hissi doldu. Oynayanların mutluluğu beni sarmaladı. Bugün düşündüğümde bana ferahlık veren şeyin büyük ölçüde oynayanların *ihtiyar* olmaları, bulunduğum hayat yelpazesinin en uçlarında yaşamalarına rağmen hayatta olmaktan hâlâ müthiş zevk alabilmeleri olduğunu anlıyorum. Erişkin yaşantısına ürkekçe adım atan bir genç için daha esin verici bir şey düşünemiyorum.

Peki, o ihtiyar Fransızları dolduran sevinç, kendilerini oyuna kaptırmalarının sonucu muydu yoksa oyun, zaten içlerinde bulunan yaşama sevincinin bir ifadesi miydi? Düşünürlerin, psikologların (ve Huizinga'nın) bu soruyu sorması normal ama ben saf oyunla hazzın yakından bağlantılı olduklarını bilmekten yeterince memnunum.

O günden kısa bir süre sonra okulu bırakıp, geçinebilmek için sonunda ABD'ye dönmeden önce, param bitene kadar kendimi eğlenceye vermemin tesadüf olmadığına eminim. Belki de nedeni içimdeki Epikurosçuydu: Oynama isteğim uyanmıştı. Sorbonne'daki sınıf arkadaşlarımdan birinin öğrettiği bir etimoloji meselesinden de dayanak almışımdır belki: Arkadaşım, kadim Yunancada okul anlamında kullanılan kelimenin orijinal anlamının "boş vakit" olduğunu, Platon'un Euthydemos diyaloğunda Sokrates'in ağzından Sofistleri hor görüşünü, insanın bir sınıfta pineklemektense boş vaktinde fikirlerle "oynayarak" çok daha fazlasını öğreneceğini öne sürdüğünü söylemişti. Platon'un halefi, dünya haz şampiyonu Epikuros da öğrenmekle mutluluk arasındaki basit ama zarif bağlantıya inanıyor, eğitimin tüm amacının zihin ve duyuları hayatın hazlarını almaya ayarlamak olduğunu söylüyordu.

Bu kadarı yetmiş, ipimi koparmıştım!

Pétanque oyununu seyredişimden sadece birkaç hafta sonra İspanya taşrasında dolanıyordum. Yaşlı ve çocuklardan oluşan, badem toplayan bir

gruba rastladım. Bir badem ağacının altına örtüler seriyorlardı. Ardından çocuklar sopalarla dallara vurmaya başladılar. İhtiyarlar örtülerin kenarlarında bekliyor, düşüp seken bademleri örtülerin içine tekmeliyorlardı. Şahane bir iş bölümüydü: çocuklar enerjiyle vuruyor, ihtiyarlar gevşekçe tekmeliyordu.

Grubu bir süre izledikten sonra hareketlerinde düzenli, halis caz davulcularının sololarına yakışır bir ritim hissettim. Gerçekten çok geçmeden bir türkü tutturdular: Asırlardan beri İspanyol çocuk ve yaşlılarının birlikte badem toplarken söylediklerine emin olduğum ahenkli bir türkü.

Türküyü iyi bildikleri kesindi, ama ezgi ağızlarından sahiden zıplamanın anında hazzıyla dökülüyordu. İşi oyuna dönüştürüyorlardı, her saf oyunda olduğu üzere, içinde kendilerini yitiriyorlardı. Toplu bir aşkınlık eylemiydi yaptıkları ve herhangi bir kilise veya sinagogda dinlediğim ilahilerden çok daha coşturucuydu. Badem toplayanların şarkısını dinlerken ruhum coşkuyla dolmuştu.

Çocuklar, ihtiyarların doğal oyun arkadaşlarıdır. Çocuklarla biz ihtiyarların, arada kalan yapışkan dönemde insanlardan kopup giden birçok ortak noktası vardır. Bir kere hem çocuklarda hem ihtiyarlarda doğal bir sabır vardır. Bir çocuk aynı işi, mesela bloklardan bir kule oluşturmayı bıkmadan, blokların her sallanışında, her devrilişinde gülüp defalarca baştan başlayarak saatlerce yapabilir. Ben de bu ihtiyarlığımda aynı işi defalarca yapabilirim, bu süreç içinde de kendimi oyunun içinde yitirebilirim. Kulenin bitmesi için, bittiğinde bekleyen sorumlulukların baskısını hissettiğim gençliğimin aksine hiçbir acelem olmayacaktır. O yaşlarımda kulenin her daim dikili kalma olasılığının bulunmaması beni bunaltırdı; aşırı Sisyphos'luğa ve varoluşsal öfkeye kapılırdım. Oysa bugün öyle değil. Amaç, yani tamamlanmış bir kule, oyun için sadece talidir. Hatta kule yıkıldığında kahkahayı bile basabilirim. Çocuk da, ben de katıksız eğlenmiş oluruz.

Çocuklarla ihtiyarların paylaştığı bu doğal yavaşlık, paylaşılan entelektüel, evet, *entelektüel* oyunlara sıçrar. Dedesine, "Kuşlar neden uçar?" yahut "Bebekler nereden gelir?" diye soran çocuk doğru kimseye müracaat etmiş demektir. İhtiyarlar bu tür sorulara havada atlarlar; kesin yanıtlar vermek için aceleleri yoktur. Hem çocuk hem ihtiyar, kanatlar ve döllenmiş yumurtalarla ilgili gerçekler halledildikten sonra karşılarında hâlâ bir takım temel felsefi soruların, mesela yaşamın amacı (uçmak mı?) ya da

her şeyin başlangıcı (ama *ilk* yumurta nereden geldi?) gibi soruların durduğunu hissedeceklerdir. Çünkü felsefi araştırmanın temelini, saf ve oyuncu merakı paylaşmaktadırlar. Çocuk, dedesinin her yanıtından sonra "Ama neden?" diye sormaya ve dede memnuniyetle yanıt vermeye çabalamaya bu yüzden devam eder.

En sevdiğim felsefe fıkralarından aşağıdakini anlattığımda her zaman en büyük kahkahayı atan bir çocuk olmuştur:

Anderas: Dünyayı kim taşıyor?

Orestes: Atlas elbette.

Andreas: Peki, Atlas'ı kim taşıyor?

Orestes: Bir kaplumbağa.

Andreas: İyi, peki, o kaplumbağayı kim taşıyor?

Orestes: Başka bir kaplumbağa.

Andreas: Tamam da, peki o kaplumbağayı kim taşıyor?

Orestes: Ee, ta aşağı kadar kaplumbağa işte!

Bir çocuk, sonsuz gerileme üzerine kurulu bu delice saçma diyaloğu, ihtiyarlıkla çocukluk arasındaki yaşlarda olan herkesten daha iyi kavrar.

Kendi deneyimlerime dayanarak şunu da söyleyebilirim: İş saf oyuna geldiğinde dost canlısı hayvanlarla ihtiyarların da belirgin bir ortaklıkları vardır. Mesela köpeğimle oynadığım oyunlardan birini yaşlandıkça daha sık oynar oldum: Yerde yuvarlanmak. Bana muazzam haz veriyor. Şimdiye dek köpeğimle beni tatmin etmeyen bir yuvarlanma oyunu oynamadım hiç.

Ee, peki, bu ihtiyar için köpeğiyle çayırda yuvarlanmak nasıl bir his? Ya da Husserl'in ağzıyla soralım, çayırda-köpeğiyle-yuvarlanan-ihtiyarın fenomenolojisi nedir? (Denemecilerin asırlardır yaptığını, deneyimlerinin uyandırdığı hisleri kaydederek soyut akademisyenliğe çevirmek tam Orta-Avrupalı düşünürlerin işidir zaten.)

Baştan söyleyeyim, pek şapşalca geliyor. Hatta öyle şapşalca geliyor ki ister istemez kıkırdıyorum her seferinde. Ben kıkırdadıkça köpeğim üstüme atlayıp yüzümü yalıyor. Şakacıktan, yani aslında kovma amacıyla değil, itiyorum üzerimden. Köpeğimse bunu bildiğinden zıplayıp yalamaya devam ediyor. Daha fazla yuvarlanıyoruz. Oyunun tümü bundan ibaret.

Oyunun bana hissettirdiklerinde fizyolojik öğenin varlığı kuşkusuz – muhtemelen yuvarlanma ve kıkırdamalar beynime kan akışına etki ediyordur– ama öyle olsun olmasın, hissettiğim şey, var olmanın çakırkeyif hafifliğidir. Olağandışı mutluluk hissediyorum; ikinci çocukluk dedikleri buysa ben buna sonuna dek varım.

Arada komşularımdan biri bizi yuvarlanırken görüyor. Bu tür durumlarda herhalde yaşıma verip hoş görüyorlar. Ama her halükarda memnuniyetle söylemeliyim ki köpeğim de ben de hiç bozuntuya vermiyoruz.

Tabii güneşli bir günde, ihtiyarın en iyi oyun arkadaşlarını görmek için Dimitri’nin tavernasında, Tasso’nun masasına bakmam yetiyor. Eski dostlar... Ne mutlu bana: Evimde Tasso’nun masasının bir benzerini yaşayabiliyorum.

Otuz sene önce, henüz kırklarımızdayken komedi yazarı arkadaşım Lee, komikler için bir öğlen yemeği kulübü kurmuştu. Gayet iyimserlikle –hepimiz uzun yaşayacaktık– kulübe “Bunaklar”adını vermişti. Lee’nin aklında Algonquin Yuvarlak Masası’na[6] yakın bir şey vardı ama kulübün azgın şakacılar kulübüne dönmesi kaçınılmazdı.

Her ay ucuz bir lokantada toplanıyor ve saatlerce gevezelik ediyorduk. Ciddi bir konu –mesela son politik skandal– açılabiliyordu ama açılması sadece espri yağmurunu tetikliyor, konudan konuya atlanıyor, pek çoğu eski, babalarımızın acelecilikten uzak tarzında anlatılan, bolca tuhaf karakterli ve ince ayrımlı ayrıntılarla bezeli fıkra üstüne fıkra anlatılıyordu. Şakalar rekabetçilikten uzaktı ya, kötüleri garsonları yanımıza koşturtacak ölçüde yuhalanıyordu.

Biz ihtiyarlar kendi gülünçlüklerimize güleriz.

Bizler, Profesör Huizinga’nın sıralamasına göre, insani hoşça vakit geçirmenin en üst biçemlerinden biriyiz: kelimeler ve fikirlerle oynuyoruz. Nükteyle, komikliklerle dünyayı hayal âlemlerimize alıyor, dünyayla oynuyor ve ardından saçmayı hiç utanmadan gerçekmiş gibi yutturuveriyoruz.

OYNAYAN İHTİYARLARA HAYRANLIĞIMIN DORUĞU

İhtiyar Yunan erkeklerinin dansını ilk defa, İspanyol bademcilerinin şarkısını dinledikten beş sene sonra izledim. Hayatımda görmediğim ölçüde coşkuluydu. O günden bugüne, o kadar hazla, sevinçle oynananını görmedim. Hydra’ya daha yeni gelmiş sayılırdım; henüz, sonraları hayatımı zenginleştirecek Yunanlı ve orada yaşayan Amerikalı yeni dostları edinmemiştim.

Yamaçtaki evimin penceresinden baktığımda, dolunayın bembeyaz ev ve sokakları adanın adeta gündüz manzarasının negatifine çevirdiğini

görmüştüm. Güneş altında sert ve sarp görünen her şey ay ışığı altında hayaletsiydi. Penceremden giren olağanüstü ışık beni çekip düşsel bir yürüyüşe sürüklemişti. Arada sırada anıran eşeklerle öten horozlar dışında her taraf öyle sessizdi ki, adanın gündüz seslerinin yokluğu iyice dikkatimi çekmişti. Motorlu taşıtların bulunmadığı bir yer, sessizlik tanımını da değiştiriyordu.

Derken liman tarafından gelen müziği, yumuşak bas notalarını ve buzukiden yükselen Türk tınılarını duydum. Sesi izleyerek Lulu'nun tavernası adlı bir yere geldim. Neden sonra müziği tanıyabildim; anti-faşist eylemleri yüzünden dikta tarafından müziği yasaklanan Mikis Theodorakis'in şarkılarından biriydi. Kapıları kapalı olan tavernanın pencerelerinden biri ardına kadar açıktı.

İçeride beş yaşlı adam, iki yana açtıkları ellerindeki mendillerle birbirlerine tutunmuş dans ediyordu. Havaya kaldırdıkları yüzlerindeki ifadelerde gurur, meydan okuma, hepsinden öte de sevinç okunuyordu. Hiçbiri tam beceremese de hepsi dik durmaya çabalıyor, dansın yana adımlarını kusursuz, zarif bir uyumla atıyorlardı. Parçanın sonlarına doğru müzik hızlanınca adımları da hızlandı. Müziğin coşku doruğundan sonra uzunca bir süre kollar havada hiç konuşmadan durdular. Hiçbiri, daha sonradan geleneksel olduğunu öğrendiğim "Hoppa!" narasını atmamıştı. Tanıklık ettiğim şey, tam anlamıyla hayatın Atina'daki totaliter baskılara ve elbette yaşlılığın tüm engellerine rağmen devam edişi şerefine yapılan bir danstı. İzlediğim şey en saf, en coşkun haliyle oyundu.

Platon'un, saf oyun, ilahiden parçalar taşır derken neyi kastettiğini anlamıştım. *Yasalar*'da, sıkça alıntılanan oyun üzerine fikirlerini şöyle yazmıştı: "İnsan, Tanrı'nın oyuncağıdır ve bu, insanın en harika tarafıdır (...) Dolayısıyla her erkek ve her kadın buna uygun yaşamalı ve en asil oyunları oynamalıdır (...) O halde nedir doğru yaşamanın yolu? Yaşam, oyun gibi yaşanmalıdır."

Platon'dan bu yana ünlü-ünsüz pek çok düşünür oyunun metafizik anlamı üzerine çalıştı ve fikirler öne sürdü. Yirminci yüzyılın büyük Alman düşünürü varlıkbilimci Martin Heidegger de bunlardan biridir ve *Neden İlkesi*'nde şu kafa karıştırıcı soruyu sormuştur: "Var olmak hakkında düşünmeye acaba oynamanın özünden mi başlamalıyız?"

Heidegger'in sorusu beni fazlasıyla aşıyor ama yaşamın tümüyle oyun olması fikrinde derinlemesine anlamlı bir şeyler seziyorum. Burada, hayata büyük değer verirken nihayetinde tümünü birden hiç ciddiye almayan bir

hayat görüşü söz konusu. Bu hayat görüşüyse “Bunların hepsi şaka, dolayısıyla hiçbir şeyin önemi yok” yollu bir bakış değil, hayatlarımıza oyunu katarak kendimizi aşabileceğimiz hissini veren bir tavır aslında. Kısacası evet, bizler tümünü asla anlayamayacağız bir oyunun oyuncularıyız. Ama oyun da ne harika bir oyun!

ZAMANLA OYNAMAK

Dimitri, pencereden manzarayı dalgınca seyrederek tespihini çeken babası Ianos’u gösteriyor: “Her boncuğu kendi içindeki bir ritme göre çekiyor,” diyor. “Kendi hayatının temposunu ayarlayan bir orkestra şefi gibi.”

Dimitri’nin yorumu doğruysa *Kombolói*’yi çekmenin (*Kombolói*’yle oynamanın) varoluşçu bir yanı var demektir. *Kombolói* tespihini çekmek, zamana bakmanın, “zamanı düzenlemenin” ve “kalıcı kılmanın” bir yolu. Ianos’un bu eski Yunan geleneğini uygulayışı belki de gergince vakit öldürmeye değil, tam aksine işaret ediyor. Belki de yaptığı, zamanı yakalamanın, zamanı kendinin kılmanın bir yoludur.

Ianos, zamanla *oynuyor*.

Dimitri’ye, sence neden *Kombolói* geleneği gittikçe ölüyor, diye soruyorum. Omuz silkiyor.

“Kim bilir?” diyor. “Daha fazla Avrupalı ve daha az kendimiz oluyoruz. Hepten kötü değil tabii. Mesela ben nazar korkusuyla büyüdüm. Sürekli nazar boncuklu bilezik takmak zorundaydım. Denizciliğimde bile taktım ve epey alay konusu oldum. Ama bugün artık sadece ihtiyarlar nazara inanıyor. Şahsen tüm o batıllıkları özlediğimi söyleyemem.”

“*Kombolói*’yi özleyecek misin ama?” diyorum.

“Bendeki hâlâ duruyor,” diyor. “Bazen çekiyorum. Ama sadece yalnızken. Belki herkesin ortasında çıkarmaktan azıcık utandığımdandır. Ama evet, babamın nesli son bulup *Kombolói* unutulduğunda özleyeceğim.” Gülüyor. “Unutulmaz belki. Atinalı bir takım züppeler sayesinde bu aralar geleneksel öğeler yine moda; *Kombolói*’yi sigara bırakmak için kullanıyorlar. Gemilerden bir elde *Kombolói*, diğerinde iPhone’larla iniyorlar.”

Bahsettiği şeyi gözümde canlandırınca gülüyorum. “Yaşanmış zamanın” iki ayrı kutbunu tamı tamına ifade ediyor çünkü.

Bellek tüm bilgeliğin anasıdır.

Aeskilos

Üçüncü Bölüm

Tasso'nun Yağmur Damlalı Fotoğrafları

YAPAYALNIZ DÜŞÜNMEK

Dimitri'nin tavernasından dönerken bir kez daha Tasso'yu taraçasında görüyorum. Birkaç dakika sonraysa yukarıdan, odamın penceresinden yine ona bakıyorum. Önünde ufak bir masa, masada eski defterler, fotoğraflar ve kartpostallarla dolu görünen bir kutu var. Tasso'nun derin çatlaklarla bezeli yüzünde hem düşünceli, hem memnun bir ifade var. Yapayalnız düşünmeye ayırmış bugününü...

Kiremit çatıda yağmurun hafif pıtırtıları başlıyor. Ürperiyorum. Yalnızım ve eh, yaşlıyım. Birkaç coşkun dans adımı atmak böyle bir ana yetecek gibi görünmüyor. Can sıkıntısı ve oyun oynama konularını biraz daha okumak için dar yatağıma uzanıyorum. Yaşlının yağmurda hüznü için stratejim bu. Fikirlerle oynamak için iyi bir *Kairós* gibi görünüyor.

BAŞIBOŞ DÜŞÜNCELER

Svendsen, eski düşünürlerin pek çoğunun, hiçbir şey yapmadan geçen zamanı müthiş fikirlerin ve hayata yönelik derin kavrayışların üretimiyle ilintilendirdiklerine işaret ediyor. Romalı şair Lucan'ın, "Boş vakit her daim düşünce çeşitliliği yaratır," deyişini alıntılıyor ve Montaigne'in "Boş Kalmak Üzerine" başlıklı denemesinde bu görüşe, başıboş düşüncenin disiplinli düşünceden, "binicisinden kurtulmuş at misali" çok daha maceracı olduğunu ilave ettiğini belirtiyor. Svendsen ayrıca boş gezenin boş kalfalarının, kısmen önemsiz ayrıntılara daha az kapılma olasılıkları yüzünden felsefi fikirler üzerinde akademisyenlerden çok daha iyi bakış açılarına sahip olduklarına inanan Alman düşünürü Johann Hamann'dan da bahsediyor. Bu açıdan itirazım yok doğrusu. Yalnız, göründüğü kadarıyla Hamann boş kalma meselesine azıcık savunmacı bakıyormuş; bir arkadaşı boşa vakit öldürdüğü için eleştirince kızarak çalışmanın kolay olduğunu, esas gerçek aylaklığın cesaret ve dirayet istediğini söylemiş.

Gerçek anlamda boş kalmak aynı zamanda sabır da ister ki bir bakıma sabır, can sıkıntısının panzehiridir. Sahici bir ihtiyar sırf zamanın geçmesi için hiçbir acelesi olmadığından, bir sabır ustası olabilir. Yıllar önce bir gece, Philadelphia'ya giden aşırı kalabalık bir trende, gençten bir kadının, "Tanrım, şimdi orada olabilmek için neler vermezdim!" diye sızlandığını hatırlıyorum. Yanında annesi vardı ve kızına, "Tatlım," demişti, "hayatından bir saniye dahi yitirmeyi dileme sakın."

İhtiyarlığın yeni deneyim eksikliği dahi bir lütuf olabilir. "Yeni" olanı zaten yapmış ve genellikle eksik olduğunu görmüşüzdür. Şöyle diyor Svendsen: "Varoluşsal Can Sıkıntısı esasen, bir biriktirilmiş deneyimler kıtlığı kavramı temelinde anlaşılmalıdır. Sorun, bu can sıkıntısını aşabilmek için kendimize deneyim biriktirme izni vermek yerine yeni ve daha kuvvetli duyguları üst üste ve sürekli artırarak yığmamızdır."

Evet, *biriktirilmiş deneyimler*... İhtiyarda bolca bulunan tamı tamına budur. Püf noktasıysa, bu biriktirilmiş deneyimlerin düşünülebileceği hatta tadına varılabileceği kadar yavaşlayabilmektir.

ZİHİNSEL HAZLARIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Epikuros, zihinsel hazların, büyük ölçüde zihin geçmişin hazlarını düşünebildiği ve gelecektekileri sezebildiği için bedensel hazları aştığı kanaatindeydi. Hayatının sonlarına doğru Epikurosçuluğa dönmüş Romalı hatip-düşünür Cicero'ya göre bu durum, "devamlı ve ilintili haz dizilerine" yol açıyordu.

Modern psikoloji açısından zihnin bu Epikurosçu hazları anımsamak suretiyle zevk alabilme becerisi abartılı ve aşırı iyimser görünmektedir. Ama gene de Epikuros'un düşüncenin hazzına dair kanaati –özellikle yapayalnız düşünmek ve aydınlatıcı sohbetlerde– üstünde düşünmeye değerliğini korumaktadır.

Epikuros ve Platon, ihtiyarlığın, zincirlerinden boşanmış, geniş yelpazede düşünce için eşsiz bir fırsat tanıdığına inanıyorlardı. Platon, *Devlet*'te bu fırsat aralığını esasen artık "azgın" olmayışımıza bağlamıştı: "İhtiyarlıkta muazzam bir sükunet ve özgürlük hissi vardır; ihtiraslar yakamızı bıraktıklarında sadece bir değil, pek çok deli efendinin elinden kurtulmuş oluruz."

Epikuros ihtiyarlıktaki bu fırsatı, ticaret ve politika dünyasını geride bırakmanın bir diğer faydası saymıştı; bu sayede beyin, gücümüzün başka

alanlara, daha mahrem ve düşünsel alanlara odaklama serbestliği kazanıyordu. Ticari dünyaya gömülmek zihni gemler, basmakalıp, kabul edilir düşünceyle sınırlar: Tam pazarlıkların ortasında durup insanın evrenle ilişkisini düşünmeye kalktığınızda anlaşmayı bağlamak epey zorlaşır. Dahası, önümüzde bir iş programı yokken acele etmeden düşünecek, bir düşünceyi bizi nereye ve ne kadar sürede götürürse götürsün kovalayacak zamanımız vardır. Epikuros, Menoeseus'a yazdığı bir mektupta, ihtiyar bir insanın, "gelecek korkusu taşımamasının sonucunda" yeni fikirlere zihnini açmak için en uygun konumda olduğunu söylemişti. İhtiyar, bir sonraki hamlesi için tasalanmaz, çünkü satranç sona ermiştir. Canı ne isterse onu düşünmekte serbesttir.

Çağdaş beyin araştırmaları, Platon'un "ihtiyarlıkta felsefeye kafa yormak için çok daha iyi durumda oluruz" görüşüne bilimsel bir açı ilave etmektedir. Montreal Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmada yaşlı zihinlerin gençlerinkilerden daha verimli oldukları ortaya çıkmıştır. Araştırmanın başkanı Dr. Oury Monchi, şöyle yazmıştır: "Artık elimizde bilgeliğin yaşla birlikte geldiğinin ve beynin yaşlandıkça kaynaklarını daha iyi kullanmayı öğrendiğinin nörobiyolojik kanıtı var." California Üniversitesi'nde yapılan bir başka araştırmadaysa beynin soyut, felsefi düşünceyle ilintilendirilen bölümlerinin ihtiyarlıkta sinirsel iletken dopaminin dikkat dağıtıcı etkilerinden kurtulması yüzünden, "yavaş bir beynin daha bilge olabileceği" sonucuna varıldı. Söz konusu araştırma şu sonuca bağlanmıştı: "Yaşlı beyin, insanı düşünmeden hareket etmeye zorlayan ve duygularının kontrolüne sokan dopamine daha az bağımlıdır." Buyur! Platon'un "deli efendisi" dopaminmiş demek!

"Bilge" derken neyi kastettiğimizin tanımlanmasını bilim insanlarına bırakmak çok hoşuma gitmiyor ama yaşlıların, gençlerden ciddi ölçüde *farklı açılardan* düşünme kapasitesine sahip oldukları fikrine inanıyorum. Bunun nedeni belki yavaş düşünmeye uygun konuların yavaş düşünmeyle birlikte gelmesi ya da yaşlının düşünecek daha bol zamanı olması veya kim bilir, belki de dopamin bağımlılığından kurtulmuş olmasıdır. Yeni düşünce şeklinin kökünde her ne olursa olsun, yaşlı kişi artık müthiş şeyler düşünme fırsatına sahiptir.

ÖZYAŞAMÖYKÜSEL DÜRTÜ

Biz ihtiyarlar sıklıkla hayatımızda biriktirdiğimiz deneyimleri düşünürüz. Epikuros, az evvel bahsettiğim, Menoeseus’a ölüm döşeğinde yazdığı mektupta, “İnsan yaşlandığında, geçmişin hoş hatıraları sayesinde birçok konuda genç kalabilir,” diye de yazmıştı. Bu cümle aklıma komşularımızdan birinin ben çocukken söylediği bir lafı getirdi: “Şu kadın öyle yaşlı ki hangi yaşta olmak isterse o yaşta olabilir.”

Ama bazen ihtiyarlar geçmişe ait şeyleri gelişigüzel hatırlamaktan fazlasını yapmak, hayatlarını, her şeylerini bir arada tutan ipi aramak isterler.

ÖZYAŞAMÖYKÜLERİ VE İHTİYARLIK

Özyaşamöyküsel dürtü iki şekilde gelir. Birincisi hayat öykümüzü başkalarına aktarma dürtüsüdür; yakın dönemde altmış beş yaş üstü nüfusun artışı, piyasada sürüsüne bereket anı kitabı görülmesine yol açmıştır. İkincisi ise yaşam öykülerimizi doğrudan *kendimiz* için yazmaktır. Bu dürtüler sıklıkla birbirleriyle çelişirler. Kişinin anılarını başkalarının okuması için yazmasındaki doğal sorunlardan biri edebi rekabetçiliğin çekiciliğidir. Sonuçta kim, mesela *Law & Order*[7] seyretmeye aşırı ölçüde zaman harcamış bir kişi sıfatıyla anılmak ister? Yayınlanmaz bu! Ama saatlerce *Law & Order* izlemiş olmasının, kişinin yaşadığı hayata dair tematik bir anlam çıkarma çabası olması pekala mümkündür. Felsefi kafaya sahipler için kişinin kendi yaşam öyküsünü kendisi için kurmaya kalkışması otantik ihtiyarlıkta başroldedir.

Ama bazı filozoflar buna itiraz ediyor. Aristoteles, *Retorik*’in ikinci cildinde, yaşlılara ayırdığı bir bölümde şöyle yazmıştı: “Umuttan ziyade anılarla yaşarlar, çünkü hayattan ellerinde kalan, upuzun geçmişe kıyasla pek azdır ve umut geleceğe, anılarsa geçmişe aittir. Gevezelikleri de bu yüzdendir; sürekli geçmişten bahsederler, çünkü geçmişi hatırlamak hoşlarına gider.”

Fazlasını söylemeyelim ama yukarıdaki sözler, özyaşamöyküsel dürtüyü takip için pek hoş bir tavsiye vermiyor doğrusu.

Bertrand Russell, Aristoteles’in söylemini biraz daha açıyor. Doksan sekizine dek yaşamış (uzun ömrünü atalarını özenule seçmesine bağlıyordu) Russell, dünyaya vaktinden önce gelmiş bir ebedi gençlikçiydi. 1975 tarihli “Nasıl Yaşlanmalı” başlıklı denemesinde şunları yazmıştı: “Psikolojik açıdan ihtiyarlıkta dikkat edilmesi, sakınılması gereken iki tehlike vardır.

Bunlardan biri geçmişe yersizce kapılmaktır. Anılarla yaşamak, güzelim eski günlerin gidişinden pişmanlık duymak ya da ölmüş dostlara üzülmek fayda getirmez. İnsan düşüncelerini geleceğe ve yapılması gereken şeylere yöneltmelidir.”

William Butler Yeats ise “Neden Öfkelenmesin İhtiyarlar?” adlı şiirinde geçmişe gömülmenin kaçınılmaz sonucu gördüğü şeyi, doymamış beklentilerin bir belgesel-dramının ortaya çıkışını tasvir etmişti:

Neden öfkelenmesin ihtiyarlar?
Kimi tanımışsa sonunda sarhoş
Bir muharrire dönmüş
Kıvrak bilekli bir delikanlı
Ya da bir zamanlar Dante’yi
Ezbere okuyan tatlı bir kız
Şimdi burnunda karnı
(...)
Bulamazlar bir tane dahi
Başlangıcı kadar bitişi kıymetli
Mutlu mesut bir hikayeyi
Gençler bilmez böyle şeyleri
Oysa bilir görüp geçirmiş ihtiyar
Anladığında eski kitapların ne söylediğini
Ve daha iyisinin gelmeyeceğini
Kavrar neden ihtiyarların öfkelendiğini.

Ama pişmanlık ve umutsuzlukla bezeli anıların tek seçeneğimiz olmadığını söyleyen psikolog ve varoluşçu Erik Erikson bana daha inandırıcı geliyor açıkçası. Tam aksine, diyor Erikson, bize yaşlılıkta esas lazım gelen, olgun ve bilgece hatırlamaktır.

ÖZYAŞAMÖYKÜSEL BUYRUK

Erikson’un modern psikolojiye yaptığı en önemli katkılarından biri, çocukluk gelişiminin Freudcu aşamalarının ötesine yaşlılık dahil tüm yaşamı içererek geçen kişisel evrim basamaklarını formülleştirmesidir. Son aşamaya, ihtiyarlığa Erikson, cesaretle “olgunluk” diyebilmiştir.

Erikson her aşamaya, başarıyla aşılması için çözümlenmesi gereken bir “kutupsal gerilim” yerleştirmiştir. Mesela genç-ergenlikteki başat gerilim, mahremiyet ile yalıtılmışlık arasındadır. Bu gerilimin başarılı çözümü başka

insanlarla sevgiye dayanan ilişkiler kurmakken başarısızlığın sonucu yalnızlık ve yabancılaşmadır. Erikson, olgunluktaysa gerilimi “ego haysiyeti” adını verdiği şey ile umutsuzluk arasında görür. Bu aşamanın elzem görevi insanın *geriye bakarak hayatı üzerine düşünmesidir*.

Erikson’a göre ego haysiyetiyle umutsuzluk arasındaki gerilimin başarılı çözümlerinden biri, bilgece ve düşünülmüş bir doygunluk hissine ulaşmak, yani kişinin kendini tüm hata ve sevaplarıyla kabullenmesidir. Erikson, kişinin ihtiyarlığında hayatını felsefi kabullenişinin doğrudan olgunlaşmış bir sevme kapasitesinden kaynaklanacağına inanmıştı. Yaşlılığı başarıyla geçirmenin anahtarının aile ilişkisinde yattığı kanaatindeydi. Kişinin geçmişine bakarak hayatını düşünmesinin başarısız sonucunun dinmeyen pişmanlık ve huysuzluk, aksilik, umutsuzluk olacağını söylüyordu.

Kısacası, Erikson’un felsefesine göre yaşlılıkta insanın hayat anlatısını arama dürtüsü kendine dalma veya başıboş gündüz düşleri kurmaktan ötedir ve önemlidir. Svendsen’in “biriktirilmiş deneyimin” yalıtılmış ve birbiriyle ilintisiz deneyimler yaşamanın getirdiği can sıkıntısının tam tersi ve kuvvetle muhtemelen en iyi ilacı olduğunu yazarken önerdiği de buydu: Deneyimlerimizi kişisel öykümüzde birbirlerine bağlamak, hayatımızın anlamını bulmanın yollarından biridir.

ANILARI SEÇMEK

Charles Dickens, başyapıtı *David Copperfield*’a şu cümlelerle başlar: “Kendi hayatımın kahramanı mı olacağım yoksa bu konumu başka biri mi dolduracak, bu sayfalar göstermeli.”

Bu giriş beni her daim gülümsetmiştir. Kendi hayatımın kahramanı ben değilsem kim olabilir? Ama galiba Dickens burada bir proto-varoluşçu espriye işaret ediyor, “başka birinin” Copperfield’ın yaşamını belirleyen olay ve olguların, mesela kaderin kişileştirilmesi olabileceğini söylüyordu. Bir başka deyişle David Copperfield hayatını, yaşayacaklarını seçmiyor, sadece olanların başına gelmesine izin veriyordu. Varoluşçuların onaylayacağı bir şey değil elbette. Copperfield’ın kendi hayatının *öznel* kahramanı olup olmayacağı, anlatıcının “bu sayfalarda” maceralarını anlatarak yanıtlamayı umar göründüğü temel sorudur. Arayış, çaba, hangi olayların anlamlı oldukları ve diğer olayları anlamlı bir şekilde takip edeceklerini sormakla başlar.

Anılarımızı sadece kendimiz için yazarken bile seçim yapar, kişisel tarihlerimize net bir anlatı çizgisi, bir nedensellik duygusu, hatta kişisel büyüme ve gelişim sunacak görünenleri seçeriz. Tabii bir de diğer, Mark Twain'in zarafetle, "Gençken olmuş-olmamış her şeyi hatırlardım; artık yaşlanıyorum ve yakında sadece ikincisini hatırlayacağım," sözleriyle işaret ettiği sorun var. Galiba önünde sonunda çiğnene kurcalana sünmüş malum felsefe sorusuna, "Neyin doğru ve gerçek olduğunu nasıl bilebiliriz?" sorusuna bakmak zorunda kalacağız. Tabii, "Bu halde ne fark edecek artık?" sorusunu kibarca ekleyerek...

Kendi zevkimiz için anılara daldığımızda genellikle olgu ve olayları doğrulayacak bir şey aramayız. Bizi ilgilendiren, deneyimi, bize neler hissettirdiğini, bizim için o zaman ve bugün ne anlamlar taşıdığını anımsamaktır. Mesela Profesör Erikson'la üniversite öğrenciliğim sırasında mı konuşmuştum yoksa ilgili sohbeti arkadaşlarımdan biriyle yaptığımla mı karıştırıyorum ya da belki sohbet kafamda, Erikson'la ilgili bir okumadan sonra mı yer aldı sorularının yanıtları hayatımın anlamlı bir öyküsünü toparlamada kesin bir fark yaratacak gibi görünmüyor bana. Önem taşıyabilecek hatta büyük önem taşıyabilecek meseleyse, gerçekte yaşanmış olsun veya olmasın, ilgili sohbetin konusunun bende önemli, mesela ilgi alanımı veya dünya görüşümü değiştirecek bir etki yapıp yapmadığıdır. Hatta söz konusu anıya sahip olmam ve bu anıya önem atfetmem, mutlak ve nesnel gerçekliğinden daha önemlidir.

Hayır, hayır, bir anının sırf ben *öyle düşündüğüm için* gerçek olacağı terelelli diyarlarına gitmedim. Astronot giysimle aydaki ilk adımlarımı tüm canlılığıyla hatırlıyorsam ve astronot olmadığıma, aya en fazla dağda kamp yaparken yaklaştığıma dair reddedilemez somutlukta kanıtlar mevcutsa, hayat öykümü düşünmeyi fazlasıyla geciktirmişim ve sağlıklı düşünemeyeceğim türden yaşlılık sınırını aşmışım demektir. Profesör Erikson'la yaptığım ve muhtemelen yanlış hatırladığım sohbet ile ayda yürüme fantezi-anım arasına bir yerlere çekmem lazım çizgiyi. Kolay değil ama.

Hatırat yazma sanatı üzerine New York Halk Kütüphanesi'nde düzenlenen bir konferans dizisine "Gerçeğin İcadı" adı verilmişti. Şirindi ama başlıkta aslında önemli bir noktaya parmak basılıyordu: Yaşam öykümüzü toparlamaya çalıştığımızda örüntü ve temalar ararız ve bu arayış hangi anıların seçileceklerini belirler. Tabii öteki türlüsü de söz konusudur:

örüntü ve temaları anılarımız arasında arar ve ardından bulduklarımızı onaylayacak anıları aramaya koyuluruz.

Yani kendi çapımızda, Dickens'ın çektiği sanatsal numarayı çekmeye çabalarız: Hayatlarımızdan sahneler seçerek öykümüze tutarlılık hatta gökler yardım etsin, *anlam* katmaya uğraşırız. Ama seçimlerimiz ne denli keyfi olurlarsa olsunlar görevi tamamlamak için elimizdedirler. Sartre, birkaç kiloluk başyapıtı *Varlık ve Hiçlik*'te şöyle yazmıştı: "Hatırlamakta bir sihir vardır (...) Hatırlarken o imkansız senteze ulaşırız sanki (...) Hayatın özlemini çektiği senteze..."

Felsefi ihtiyarlığımda o imkansız sentezden daha fazla hiçbir şeyi özlemiyorum ben.

YABAN ÇİLEKLERİNİN BİLGELİĞİ

Erikson, 1960'larda Harvard'da verdiği meşhur "İnsan Yaşam Döngüsü" dersinin sonlarına doğru amfinin gölgelerine çekilir ve sahnede Ingmar Bergman'ın klasik başyapıtı *Yaban Çilekleri* oynamaya başlardı. Erikson "Koca bir hayatın toplam ahengini", "gestaltını" bu film kadar yakalayabilmiş hiçbir şey yoktur, derdi. Filmi, yaşlı bir adamın hayatını gözden geçirişinin ve hayatından anlam çıkartma ve hayatıyla barışma çabasının olağandışı duyarlı ve esin verici modern bir portresi sayıyordu.

Erikson'un *Yaban Çilekleri*'nde bunca zenginliği nasıl gördüğünü anlamak benim için gayet kolay. Film, İsveçli emekli doktor ve bakteriyolog Dr. Isak Borg'un yolculuk, anılar, düşler, önseziler ve aile üyeleri ve yabancılarla karşılaşmalarıyla dolu upuzun bir gününü işliyor. Borg, oğlunu terk eden geliniyle birlikte mesleğine verdiği elli yıllık hizmete karşılık madalya alacağı Lund Üniversitesi'ne gitmektedir. Borg, yolculuğunun başlangıcında yapayalnız kalmış, hayata küskün bir ihtiyardır; dinin tesellisine ve hayatının, herhangi bir hayatın, herhangi bir aşkın anlam taşıyabileceği ihtimaline karşı son derece alaycıdır.

Daha yolculuğuna başlayamadan Borg düşünde, akrep ve yelkovansız bir saat ile cesedini taşıdığı ortaya çıkan bir cenaze arabası görmek suretiyle yaklaşan ölümüyle yüzleşir. Faniliğinin gölgesi günboyu peşinden gelir, hayatından anlam çıkarmak için son bir çabaya zorlar. Borg için aşırı ıstıraplı bir süreçtir bu.

Aklına gelen anıların çoğu, özellikle çocukluk anıları neredeyse düşlerinden ayırt edilemez haldedir ve anıları, aynı düşlerdeki gibi,

duygularla, özellikle baskın pişmanlık hissiyle çarpıtılmışlardır. Bu çarpıtılmalar anılarını daha mı az gerçek kılar peki? Yoksa söz konusu anıların Borg için önemini mi vurgulamaktadırlar? Erikson'a göre her iki soru da Bergman'ın, anılarımızın "gerçekliğini" üzerlerine bindirdiğimiz bilgelikle "icat edebileceğimiz" yönündeki muazzam görüşünü ıskalamaktadır. Pişmanlık, Borg'un hayatına bakmada kullanabileceği tek açı değildir çünkü.

Ama pişmanlık bir kenara da atılamaz. *Yaban Çiçekleri*, Borg'un hayatını gayet iyi geçirdiği sonucuna varmasıyla biten, "iyi hissettiren" filmlerden değildir. Hem de hiç. Ama buna rağmen günün sonunda Borg bir tür kefarete ulaşır. Hayatını, pişmanlıkları ve diğer her şeyiyle kabullenir: Hayatı, "benim türüm"e derinlemesine bağlı bir insan hayatıdır sonuçta.

İtalyan yönetmen Federico Fellini'nin, hayat muhasebesi üzerine kurulu klasik filmi *8½*, pişmanlıklar meselesini *Yaban Çilekleri*'nden daha doğrudan bir şekilde ve belki de daha az incelikle ele alır, ayrıca bu film daha açık yürekli ve hatta daha komiktir. Akdeniz'e yakın yaşamanın etkileri herhalde. *8½*'ta başkarakter, ilhamını yitirmiş sinemacı Guido, kendini hayatındaki insanları ve olayları düşünürken bulur ve bu anılar, aradığı filme dönüşür. Bu arada süreç boyunca Yunan korosunun görevini üstlenen baş-eleştirmeni Daumier'yle uğraşmak zorunda kalır. Şöyle der Daumier: "Başka insanların senin sefil hatalar kataloğundan faydalanabileceğini düşünmek ne büyük küstahlık! Ayrıca hayatının parçalarını, silik anılarını bir araya getirmek ne yarar sağlayacak sana?"

Ama yolculuğunun sonlarına doğru Guido çıldırmanın eşiğine varır: "Her şey önceki gibi! Her şey gene karmakarışık ama bu karmaşa *benim*! (...) Aradığımı ve hâlâ bulamadığımı itiraf etmekten korkmuyorum artık. Ancak böyle yaşadığımı hissedebiliyor, ancak bu yolla gözlerine utanmadan bakabiliyorum. (...) Kabul edebilirsen beni, ben olarak kabul et. Kendimizi sahiden bulabilmemizin tek yolu bu."

Profesör Erikson'la yaptığıma inandığım konuşma, *Yaban Çilekleri*'nin sonu hakkındaydı. O sırada yirmi yaşındaydım ve 1960'ların başlarındaki pek çok insan gibi, dünyaya karşı genel bir kızgınlığım vardı. Geriye bakıp hayatını gözden geçirecek bir ihtiyarın nasıl olabileceğini hayal bile edemezdim ama bu durumum beni, öğretmenime, "Borg diğer insanlarla

ilişki kurmak için geç kalmamış mıydı? Hayatının sonlarındaydı yani," demekten alıkoyamamıştı. Profesör Erikson ise basit bir yanıt vermişti: "Hâlâ vakti vardı işte."

Yataktan kalkıp yavaş adımlarla pencereye gidiyorum. Tasso taraçada değildi ama evinde, neredeyse tam karşımda, masasına oturduğunu görebiliyordum. Gömleğinin yeniyle fotoğraflardaki yağmur damlalarını siliyordu.

İnsan özgürlüğe mahkumdur, çünkü dünyaya

fırlatıldıktan sonra yaptığı her şeyden sorumludur.

Jean-Paul Sartre

Dördüncü Bölüm

Gençliğin Güzelliğinin Sıcak Esintisi

VAROLUŞSAL SAHİCİLİK

Bugün Afrika tarafından, Girit üzerinden gelen sıcak bir rüzgar esiyor. Siroko[8] sayılacak denli sıcak ve şiddetli değil ama adalılar sinirlilik ve fırtınalı ihtiras anlamına gelen "*Sirókos Etkisi*" altında kalacaklarını söylemekten geri durmuyorlar. Bu durumun, insanın serinlemek için beklediği rüzgarın sıcak çıkmasından duyduğu hüsrandan kaynaklandığı söyleniyor. Dimitri'nin tavernasında oturduğum yerden duyduğum kapı çarpmalarının tümünün nedeni rüzgar değil kısacası.

Tasso gibi kimi adalı, insanların siroko meselesini kalayı basmak ya da teklifsiz seks yapmak için bahane ettikleri görüşünde. Ama bilhassa Tasso bu analizini ortaya atma niyetinde değil. Tasso bir defasında insanların bu sözde "*Sirókos Etkisi*"ni, Brezilyalıların Paskalya öncesindeki kırk günlük perhize hazırlanmak adına Mardi Gras'da yaptıkları aşırılıklar gibi kullandığını söylemişti. Tasso'nun, yargıçlığı döneminde açık fikirli, aydın biri olduğuna eminim.

Tasso ile arkadaşları yine masalarındalar; muhabbet ediyorlar; şu ana kadar sohbet konuları hava ve havanın neye işaret ettiği. Derken birden susuveriyorlar. Hepsi birden sahil yoluna inip tavernanın taraçasının önünden geçen basamaklara bakıyor. Basamaklarda gençten bir kadın beliriyor ve rüzgar eteğiyle bluzunu bol kıvrımlı vücuduna sımsıkı yapıştırıyor. Kadın bir anlığına oracıkta, belki ılık rüzgarın tadını çıkarmak için ama daha kuvvetle muhtemeldir ki, bakan erkekler üzerindeki etkisinin –kişisel "*Sirókos Etkisi*"nin– keyfini sürmek için duraklıyor. Birkaç saniye sonra bir başka kadın, saygın dulların geleneksel siyahlarına bürünmüş yaşlı bir kadın beliriyor. Durumu derhal kavrıyor ve kızı kolundan tuttuğu gibi götürüyor. Kızın adı Elena. On dokuz yaşında, simsiyah saçları, açık, zeytuni teni ve kocaman, kapkara gözleriyle klasik bir Yunan güzeli. Kadınsa, babaannesi.

İhtiyarlar, oturdukları yere doğru yaklaşan Elena ile babaannesinden gözlerini ayırmıyorlar. Kız ile yaşlı kadın tam karşılarına geldiklerindeyse hep birden ayağa kalkıp selam veriyorlar. Tasso, "İyi günler," derken

göbeğinin izin verdiği ölçüde kibarca öne eğiliyor. Elena'nın güzelliğine hayranlığını ve müteşekkirliğini ifade ettiği açık.

Kız ve babaanne uzaklaşınca sohbet tekrar başlıyor ama bu sefer konu hava değil. Yüzleri kıpkırmızı, neşeleri yerinde, hayatlarında tanıdıkları güzel kadınlardan bahsediyorlar şimdi. İdareyi bu sefer Tasso alıyor; arkadaşlarından çok daha fazla gezmiş ve çok sonra evlenmiş... Lafa dünyada genç bir kadından daha güzeli olmadığını çünkü bizzat gençliğin güzellikte kıyas kabul etmeyeceğini ilan ederek başlıyor. Tasso'nun konuya dair filozof-şairliği bariz. Aklıma, benzer bir durumda Yeats'ten dem vurarak, "Gençlik güzelliktir ve güzellik gençliktir," diyen bir arkadaşım geliyor.

CİNSEL DÜRTÜLERE KARŞI CİNSEL NOSTALJİ

Epikuros'un masasında fahişelerin hoş karşılandığı lafı duyulunca Atina'da, Bahçe'nin duvarları ardında Epikurosçu ölçekte seks partileri yapıldığı dedikodusu yayılmıştı. Oysa bu dedikodunun gerçekle uzaktan yakından ilgisi yoktu.

Epikuros cinsellik konusunda bugün Epikurosçu dendiğinde akla gelenden çok daha gerideydi. Zira cinselliğin kontrolden çıkma, çok önemli kişisel rahatlık alanının dışına taşma eğilimi barındırdığına inanıyordu. Kendisi hiç evlenmemesine rağmen, Epikuros'a göre, evet, evlilik ve üreme kalıcı tatmin sağlarlardı, ama seks –ve saf cinsel aşk– önünde sonunda getirdiği uçucu hazlardan çok daha fazla mutsuzluğa yol açardı. Seks, zaaflar taşıyan gereksiz ve doymaz ihtiyaçları ortaya dökerdi ve kaygıyı körüklerdi. Epikuros seksin perişanlığa yol açışının haritasını bile çıkarmıştı: Süreç arzuyla başlıyor, şevkle devam ediyor, eylemin kendisinde doruğa ulaşıyor ve ardından doğrudan kıskançlığa veya can sıkıntısına ya da ikisine birden ilerliyordu. Bu noktalardaysa Epikuros'un rahatlık bulması mümkün değildi.

Bu anlayışta, Tasso ve arkadaşları ve elbette bendeniz için pek uygun bir nokta var diyemem. Bizim gibileri için seks, bugün dönüp baktığımızda bile –hatta belki özellikle bugün dönüp baktığımızda– yaşattığı tüm baş ağrılarına değer. Aklı hâlâ cinsel fantezilerde ve gelecek fırsatlarda dolanan "pis ihtiyarlarız" demeye getirmiyorum. Böyle bir duruma en yakın hali, Tasso, Elena'yı seyrederken gülümseyerek, kasıklarındaki gıdıklanmayı "Uyuyan dev uyandı, esnedi ve tekrar yattı," cümlesiyle tarif ettiğinde

gördüm. Hayır, bu tür azgın teke fantezilerini, testosteron bantları takıp yetmiş iki saatlik Cialis kürleri yapan yetmiş üçlük arkadaşıma bırakıyorum şahsen.

VAROLUŞSAL SAHİCİLİK

Testosteron bantlı ebedi gençlik meraklısı arkadaşımı düşünmek, yavaştan gelişen iyi ve sahici ihtiyarlık felsefemi çözümlememe yardım ediyor. Aktif bir libido ile gevşek bir penise sahip olmak bir şeydir ve Cialis bu konuda gayet uygun bir çözüm gibi görünmektedir. Ama insanın libidosunu *hareketlendirmeye* çalıştığını göstermek için testosteron bantları takması bambaşka bir meseledir ve ucu, halen istenmeyen bir şeyi istemeye çıkar ki bu da çok tuhaf bir kafa hali demektir.

Epikuros'la birlikte omzuma tünemiş görünen yirminci yüzyıl varoluşçusu Jean-Paul Sartre bu "Ebediyen Genç" meselesine bakış için çekici bir yol sunuyor. Sartre etiği bizlere sahici yaşamayı buyurur – buradaki "sahicilik", Sartre'ın neredeyse evrensel kabul görmüş "kendine dürüst ol" şiarına dair yorumudur. Sartre'a göre insan, varoluşunun özünden önce geldiği ilkesine bağlı hareket ederse "sahici" yaşar. Yani insan, *özünde* mesela bir demokrat, bir garson veya bir düşünür değildir; bunlar oynamayı seçebileceği rollerdir ama aşabileceği içsel nitelikler değildir. Gene mesela, sahici yaşayan bir insan kalkıp, "Öğle yemeklerinde iki kadeh viski yuvarlarım çünkü ben böyleyim," diyemez. Böyle derse kendine kim olduğunu ve neler yapabileceğini seçebilen bir özne sıfatıyla var olan bir birey değil, değişmez özelliklere sahip bir nesne muamelesi yapmış olur.

Benim için buradaki en önemli nokta, Sartre'ın kişinin kendisine nesne muamelesi yapmasına dair uyarısı. Sahiden *hissedebildiğim* nadir ahlak felsefesi kırıntılarından biri bu: Kendi kendime nesne muamelesi yapmak bana daha az canlılık, daha az kendilik hissi verecektir. Mesela kendimi özümde düşüncesiz bir insan olduğuma ve bu konuda yapabileceğim hiçbir şey olmadığına inandırdığım bir noktadayım: Sadece mağlubiyet hissetmekle kalmam, isteyerek değişebilme kabiliyetimi reddetmekle sahiden yaşıyor olmam da son bulur. Ama aynı zamanda kontrolüm dışında kalanları kabullenmemek de aptallıktır: Ne genç ne de uzun boylu ve mavi gözlü olmak benim seçimime bağlıdır.

Temelde çoğumuz hayatlarımızdan mümkün mertebe sorumlu olmak isteriz; hayatlarımızı kendimize ait kılmak elzemdir. Seçiyorum, öyleyse

kimsem oyum. Peki, bir erkeğin ihtiyarlığında sürekli “iş üstünde” olduğu çağı geride bıraktığını gördüğünde kendini olmadığı biri (azgın bir delikanlı) gibi hissetmek adına kendine testosteron zerk etmesi sahicilik midir? Yaptığı şey kendini bir nesneye hatta bu bağlamda bir seks nesnesine dönüştürmek değil midir?

Bir testosteron savunucusu herhalde hormon desteğinin kişiyi başka birine dönüştürmeyeceğini, sadece olduğu kişiye, enerji içeceklerin yaptığı türden dirilik ve canlılık katacağını öne sürecektir. Hatta yeniden azgın olmayı *seçmenin* üst seviyede bir kendini-yaratma eylemi, sahiciliğin doruğu anlamına geldiğini bile söyleyecektir.

Öyledir belki. Ama şahsen hayatın, her biri kendine has niteliklere sahip ayrı aşamaları bulunduğunu ve bu aşamaları kurcalamanın içlerinde taşıdıkları değeri bozmak anlamına gelebileceğini düşünmeden edemiyorum. İnsani arzu ve becerilerin hayatın bir döneminden diğerine değiştiğini kabul etmenin daha sahici ve bunu reddetmenin her hayat aşamasının en tatmin edici yanlarını ıskalamak anlamına geldiğine inanıyorum. Bu yaşta mahallenin genç çapkını rolüne soyunmak bence profesyonel ligde değil, küçükler liginde bile yıldızlığa kalkışmak kadar (stereoidin dibine vurulsa bile) anlamsızdır.

Peki, neden Cialis’e evet ama testosterona hayır? Bu noktada biraz keyfi bir ayrım yaptığımı itiraf ederim –Sartre keyfi ayrımlara bolca yer bırakırdı–, ama Cialis almak bana, tabiri caizse kırık bir kemik için ilaç içmek gibi gelirken testosteron takviyesi bir erkeğin hayatının o noktasında olduğu kişiye müdahale gibi görünüyor. Gerçekte o kadar istemediği bir şeyi istemeyi, hem de seksenine merdiven dayamışken istemek sahte, kendine karşı yalancılık gibi görünüyor bana.

Göğüs ameliyatı yaptıran arkadaşımaysa ne desem bilemiyorum. Doktorunun hakkını teslim etmek gerek; sahiden şahane bir iş çıkarmış. Bu arkadaşım, bana artık kendini daha genç ve çekici hissettiğini, bu iki halin de mutluluk verdiğini söylüyor ki, mutluluk denildiğinde tartışmaya kalkmak sahiden zor.

VAROLŞSAL İNKAR

Bu testosteron takviyesi/meme ameliyatı meseleleri tipik “ebediyen genç” kararlarından daha fazla bir şeyi gösterirler; ihtiyarlamayı inkarın simgesidirler.

Pek çok çağdaş psikoterapist gibi varoluşçular için de hayatlarımızla ilgili gerçekleri inkardan daha kötüsü yoktur. İnkar içinde yaşayan bir insan, Platon'un mağarada yaşayan insanları gibidir: Bunlar mağaranın duvarındaki gölgeleri gerçek sanırlar, oysa –bazıları zor olsa da– hayatın gerçekleri hemen dışarıda apaydınlık durur. Bu insanların tam anlamıyla ve sahiden yaşadığı söylenebilir mi?

Varoluşçuluğun babası sayılan Søren Kierkegaard'a göre, insanın nihai, en üstdüzey inkarı ölümlü olduğu gerçeğini inkar etmesidir. Bu gerçekten kaçınmak için ölümden sonra ebedi yaşama inanmaktan tut, bitirdiğimiz kitap sayesinde "yaşamaya devam edeceğimiz" görüşüne kadar uzanan bir dizi ölüm-inkarı stratejisi kurarız. Bunu gayet anlaşılır bir nedenle yaparız: Bir gün öleceğimiz ve bir daha yaşamayacağımız fikri bizi dehşete düşürür. "Ama bunun alternatifi," der Kierkegaard, "bize bahşedilmiş tek hayatı bütünüyle ve gereğince yaşamamak ve onun yerine yanılsamalar mağarasında dolanmaktır."

Yirminci yüzyılın ortalarında antropolog Ernest Becker, Pulitzer ödüllü *Ölümün İnkarı* adlı eserinde Kierkegaard'ın tezini geliştirdi. Becker, ölümün inkarını insanlığın temel hayatta kalma mekanizmasına bağlıyordu. Ölümün inkar edilmesinin psikolojik ve kültürel boyutları vardı; bu yanılsama olmazsa uygarlık umutsuzlukta eriyip yok olurdu. Becker, dinsel inançlarımıza tutunuşumuzun zayıfladığı bu akıl çağında gittikçe artan akıl hastalıklarının kökünde fanilikle giriştiğimiz başarısız pençeleşmenin yattığı kanaatindeydi.

İhtiyarladığımızı inkar etmemiz önem açısından faniliğimizi inkar etmemizin yanına dahi yaklaşamaz ama her iki inkar da birbirleriyle yakından bağlantılıdır. Yakın dönemde yapılan bir araştırma, Amerikalıların kabaca yarısının ölümden sonra yaşam ya da herhangi bir diğer ölümsüzlük biçimine inanmadığını ve bu inanmayanlar arasında eğitimli ve varlıklıların yüzdesinin gittikçe arttığını göstermiştir. Bununla birlikte, ebediyen gençlikçilerin çoğu kişisel son kullanım tarihlerinin yakında geleceğini inkar eder görünmekteler. Bunun sonucunda kalan günlerini programlarlarken müphem hesaplara dalıyor, genç kalmak, hayatlarının "bitir işlerini" safhasında kalmak için daha bolca zamanları bulunduğu fikrine saplanıyorlar.

Ama öyle olmuyor işte. Çünkü bu durumda hayatın "ebediyen genç" safhasından doğruca *ihtiyar* ihtiyarlığa geçiliyor ve "limana yanaşmış, gerçek mutluluğunu emniyete almış" bir yaşlı olmanın doyumundan

mahrum kalınıyor. Epikuros'un neden yaşamın doruğu dediğini yavaştan anlamaya başladığım şey yitiriliyor.

Kierkegaard ve Becker herhalde yaşlılığın inkarında bir ölümü inkar stratejisi görürlerdi. Çünkü her şey bir yana, yaşlılık safhası yaşamın son safhasıdır (zor bela yaşıyor sayılacağımız *ihtiyar* ihtiyarlığı saymazsak). Yaşlılığı atlamaksa bize gerçekten hayatımızın son safhasını yaşadığımızı unutturabilir.

Kısacası, "ebediyen gençlik" yolunu seçmenin nihayetinde bir ölüm inkarı stratejisi olduğu anlaşılıyor: Savunma sistemimiz ihtiyarlıktan feragat edersek fanilik bilincimizden sıyrılabileceğimizi varsaymaktadır. Evet, Kierkegaard'ın faniliğimize yönelik uyarısı her yaştan insan içindir ama ebedi gençler, sahici gençler gibi bu konu üzerinde ileride düşünecek bol vakitleri bulunduğuna inanmaktadırlar.

FRANK SINATRA VE EFKARLI İHTİYARLIK

Ilık rüzgarın hızı kesilmiş görünüyor ya, Tasso ve arkadaşları hâlâ geçmiş aşklarından bahsediyorlar. Elena'nın basamaklarda görünmesinin başlattığı canlılık artık daha şiirsel bir konumda. Şimdi sohbete buruk bir hoşluk egemen.

"Old Blue Eyes"[9] lakabıyla maruf Francis Albert Sinatra, düşünceli ve efkarlı ihtiyarlığın gözünden geçmiş aşkların ıstırap ve hazlarına bakmayı hakkıyla ifade edebilme yeteneğine gençliğinde bile sahipti. En üstdüzeyde, hepimizin dikkatini hak eden bir nostaljiyi aktarırdı. Döneminin Avrupalı ozan-şarkıcıları (Brel, Piaf, Bécaud) gibi şarkılarının içinde yaşardı Sinatra. Ve yaşlanıp sesi kabalaştıkça şarkılarını kişisel deneyimleriyle söylediğinden kimsenin kuşkusu kalmadı; neden bahsettiğini biliyordu.

Aklımda Sinatra'nın meşhur "geçmişe bakış" albümü *September of My Years*'tan[10] Lee Adams ve Charles Strouse'un yazdığı "Once upon a time" (Bir zamanlar) şarkısı var...

Bir zamanlar
Gözleri ay ışıklı bir kız
Elimi tutmuş
Ve beni çok sevdiğini söylemişti
Ama bir zamanlardı bu
Çok zaman önce
(...)

Bir zamanlar
Dünya bildiğimizden daha tatlıydı
Bizimdi her şey ve
Ne mutluyduk
Ama o bir zamanlar
Gelmiyorlar bir daha geri

Pek mi duygusal? Elbette. Ama şahsen hiçbir zaman duygularla –hatta duygusallıkla– felsefenin bir araya gelemeyeceğine inanmadım. Dahası, pek çok çağdaş düşünürün çoğumuz için önem taşımamasının altında sıradan insani duygulardan kopuşlarının yattığı fikrindeyim.

Sinatra, burada bize aşk ve umutla mutlu bir genç olmayı hatırlamanın neler hissettirdiğini anlatıyor. O yıllardaki duygularını yeniden yaşıyor ve ne harikaydılar, diyor. Ama ihtiyar biri için o zamanların o zamanlar, bugününse bugün olduğunu fark etmek yararlı. Elde kalansa izleyen deneyimlerin filtresinden geçerek görülen gençlik aşkının kendine has hoşluğu. Sinatra bize, şiddetli, kimi yerde iyice fırtınalı duygularla yüklü dönemler yaşadığımızı ve bu sayede hayatlarımızın zenginleştiğini, onca müthiş aşk ve kalp kırıklığından sonra hâlâ yaşadığımızı söylüyor.

Sinatra, “o bir zamanlar gelmiyorlar bir daha geri” derken, yaşamın o döneminin bir daha hiç tekrarlanamayacağının hem hüznünü yansıtmayı hem de iyi ki öyle, demeyi başarıyor. Sanki “O günler müthişti ama aynı fırtınaları bugün kaldıramam hatta artık *istemiyorum* bile,” diyor ve bu söylemle faniliğini açıkça kabulleniyor: bir zamanlar bir daha *asla* geri gelmeyecek çünkü.

Kierkegaard bizi ölümle yüzleştirip korkuyla titretirken, Sinatra, ölümü hüzünle selamlarken bir yandan gençliğimizin tatlılığını hatırlamamızı salık veriyor. Şahsen Kierkegaard’ın faniliğini kabullenişinin Sinatra’nınkinden daha az sahici olduğunu düşünmüyorum.

İHTİYARLIĞA AYRILMIŞ ROMANTİK HAZLAR

Sinatra’nın Alec Wilder ile Bill Engvick’in klasiği “I See it Now”ı (Görüyorum Şimdi) söyleyişinde aynı acı-tatlı ihtiyarlık kabulünü görüyoruz:

Bildiğim dünya yok artık
Gelip gitti aşklar
Akıp gidiyor yıllar

Yaşıyorum elimden geldiğince
Ve birden anlıyorum bir adam yaratmanın anlamını
Görüyorum şimdi
Görüyorum şimdi

"Bir adam yaratmak" burada capcanlı deneyimlerin biriktirilmesi ve geri dönüp hepsine hayranlık ve şükranla bakabilmeyi kapsıyor.

Ve Sinatra, Gordon Jenkins'in şarkısı "This is All I Ask"te (Tek İstediğim Bu) Platon'un, "İhtiyarlıkta muazzam bir sükunet ve özgürlük hissi vardır; ihtiraslar yakamızı bıraktıklarında sadece bir değil, pek çok deli efendinin elinden kurtulmuş oluruz," söylemine, yaşlanan bir hayat adamının gözünden değinir:

Güzel kızlar,
Azıcık yavaş yürüyün
Yanımdan geçerken.
Günbatımları
Biraz daha uzun kalın
Yalnız denizin yanında.

Sinatra, tıpkı Tasso ve arkadaşları gibi güzel bir kadının görüntüsüyle mest oluyor ama artık kadının güzelliğini genç halinden çok daha saf, çok daha estetik bir gözle görüyor. Bunun nedeni, kadının güzelliğinin Sinatra'dan hiçbir talepte bulunmaması. Kadını tavlama zorunluluğu yok. Bir kere böyle bir seçeneği yok ve evet, işin bu tarafında feci hüzünlü bir şeyler var. Ama güzelliğe sadece ve özgürce bakmak, ihtiyarlığa ayrılmış bir hazzı, rafine bir büyülenmeyi getiriyor. Ve tek istediği bu...

İHTİYARLIKTA EVLİ OLMANIN HAZLARI

Ne Platon ne de Epikuros'un evlilik üzerine kaydedilmiş fazla fikri vardır. Onlara göre evlilik üremek için gerekliydi. Üremek doğal ve iyiydi ama her iki düşünürün de konuya dair bundan öte söyleyecekleri yokmuş gibi görünmektedir. Platon'un öğrencisi Aristoteles, sadece *birlikte çocuk yapmaları olası* kimselerin evlenmesi gerektiğini söyleyecek kadar ileri bile gitmiştir. (İnsan Aristoteles'in bahsettiği olasılığı nasıl saptadığını merak ediyor; sonuçta hepimiz doğurgan atalarımızın soyundan geliyoruz.) Tabii o zamanlar farklı zamanlardı, Platon'un kültüründeki diğer pek çok insan gibi heteroseksüel ilişkiler yerine homoseksüel ilişkiler kurduğunu ve gene o

zamanlar eşcinsel evliliklerinin söz konusu olmadığını düşünürsek onun evliliğe bakışının anlamını kavrayabiliriz.

Aristoteles, her ne kadar işlevi duygusallığın üstünde tutsa da, evliliğin getirdiği ve çiftler yaşlandıkça önemi iyice belirginleşen yoldaşlığı açıkça takdir etmekten geri durmamıştı. Şöyle yazmıştı: "Erkek ile kadın arasındaki arkadaşlık doğadan kaynaklanıyor gibi görünüyor, çünkü insanda çift olma eğilimi, kent inşa etmekten bile baskındır ki zaten ev, kentin öncesidir." Ama hayatında hoşlanacağı hiçbir yaşlıyla tanışmamış görünen Aristoteles, daha sonra *Retorik*'in ikinci cildinde, yaşlıların "sıcacık sevmek veya şiddetle nefret etmek yerine Bias'ın[11] verdiği ipucunu takip ederek günün birinde nefret edeceklermiş gibi sevdiklerini ve günün birinde seveceklermiş gibi nefret ettiklerini" yazmıştır. İnsan, ikinci eşiyle (ilki ölmüştü) altmışlarına kadar, ki o dönemler için epey ihtiyarlık demekti, sıcak bir ilişki yaşadığı söylenen Aristoteles'in sevgi-nefret paradoksunun aile ortamında nasıl işlediğini merak ediyor doğrusu.

Pek azı ihtiyarlığa dek devam edenleri üzerine yorum yapmakla birlikte, ilerleyen zamanlarda birçok düşünür evliliğin artı ve eksilerinden bahsetmiştir. Büyük Hıristiyan düşünürleri evlilik halini, şehvet duygularının halli için tek seçenek saymalarına rağmen, faydacı bir girişimden çok bir ayin olarak görmüşlerdir. Aziz Augustinus şöyle yazmıştır: "Her türlü cinsel birleşmeden el etek çekmek, üremek uğruna girişilen evlilik içi ilişkiden bile evladır." Başka bir deyişle Aziz Augustinus, kendinizi kontrol edemiyorsanız evlenin ama Tanrı aşkına, zevk falan almayın, demektedir.

Aziz Augustinus'dan bu yana birçok düşünür evlilik üzerine, özellikle iyi işleyen bir devletin pek çok toplumsal sözleşmesinden biri sıfatıyla yorumlar üretmişlerdir. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde, başkalarına nesne muamelesi yapmama emrini, iki insan evlilik bağı kurduğunda olanlarla uzlaştırmaya kalkışmıştı: "Bir insan diğeri tarafından *bir şeymiş gibi* alındığında, alınan da alanı alır çünkü bu yolla herkes kendine sahip olur ve kimliğini yeniler." Bu, bir tür "sen yaparsan ben de yaparım" argümanıdır. Ve tabii çağdaş feministler evliliğe erkeğin kadının özgürlüğünü sınırlamadaki temel eylemi gözüyle bakmışlardır. Hatta feminist Shulamith Firestone, kadınların çok-eşliliği ya da lezbiyen ayrılıkçılığı seçmelerinin çok daha iyi olacağını söylemiştir.

Ömrün güzünde devam eden evliliğe dair en anlamlı yorumlar, şaşırtıcıdır, radikal Alman düşünür Friedrich Nietzsche'den geliyor.

Alışılmadık bir şekilde şunları yazmış Nietzsche: “Evlenirken kendinize şu soruyu sorun: Bu insanla yaşlılığımda doğru dürüst muhabbet edebilecek miyim? Çünkü evlilikteki diğer her şey geçicidir.”

Çatlak nihilistin esasında sıkı bir evlilik danışmanı olduğu kimin aklına gelirdi?

Tasso’nun evli olmayı her daim sevdiğini, özellikle yaşlılığında evliliğin sunduğu yoldaşlığa büyük değer verdiğini yaptığımız sohbetlerden biliyorum. Ben de aynı görüşteyim. İkimiz de nispeten ileri yaşlarda evlendik ama gün itibariyle uzun süredir evliyiz. Uzun bir evliliğin, ihtiyarlığın en müthiş tesellilerinden biri olduğunda ve evlilik uzadıkça paylaşılan anı miktarının artmasının bunda önemli rol oynadığında hemfikiriz.

Tasso şimdi kırk iki yıllık eşi ve üç çocuğunun annesi Sophia’yla tanıştığı ilk günü anlatıyor. Konstantinopolis Caddesi’ndeki ofisinden tam çıkarken görmüş; caddede yürürken günışığı spot misali takip ediyormuş Sophia’yı. Tasso, sabahları kahvaltıda eşine baktığında hâlâ Konstantinopolis Caddesi’nde yürüyen o güzel genç kadını gördüğünü söylüyor.

Gir şarkıya Frankie!

Felsefenin zamanının gelmediğini veya geçtiğini söyleyen kişi, mutluluk zamanının gelmediğini ya da

çoktan geçtiğini söyleyen kişi gibidir.

Epikuros

Beşinci Bölüm

Koyun Çanlarının Tıngırtısı

METAFİZİĞE OLGUNLAŞMA

Omzumda çanta dolusu kitapla, kaldığım Kamini'nin birkaç kilometre batısındaki Vlihos Köyü'ne giden eski dağ yolundayım. Adada ilk kaldığım yirmili yaşlarımda hepi topu on beş dakikalık bir yürüyüş tutuyordu bu yol. Şimdiyse, molalarımla birlikte bir saati buluyor. Gençliğimdeki çevik adımlarım şimdiki ağır aksak hızımdan çok daha canlandırıcıydı tabii. Gençken yaptığım her şeyde bir ivedilik hissi vardı. Gençliğin genel aceleciliğiydi bu. Bir ebedi gençlikçinin şort ve tişörtle yanımdan gepgenç ya da en azından *gençliğe has* bir canlılıkla koşup gidişini hayal ediyorum. Vlihos'a kesinlikle benden önce varırdı böyle biri. Ama bugün acelem yok. Sallanmaktan memnun bir ihtiyarım ben.

Yürüyüşümün ikinci soluklanma molasında koyunların otladığı bir vadiye bakan bir kayaya oturuyorum. Koyun çanlarının tıngırtısına, bir başka dönemin ilahisine dalıyorum. Birkaç saniye sonra çanlara bir başka ses katılıyor: Tiz skalasının uçlarında, kesintili, bir Vaughan Williams pastoralindeki flütleri andırıyor. Göçmen ötücü kuşlardan biri bu. Kamini tarafından bir köpek havlıyor ve yukarımdan, dağ tarafından bir eşek cevap veriyor. Nefesliler... Çantamı yere bırakıyor, bir sigara yakıyor, dinlemeye koyuluyorum.

Evet, hiç utanmadan sigara içiyorum. Amerika'da sigara yaktığımda, genellikle hiç tanımadığım insanların aşağılayıcı bakışlarıyla hakarete varan yorumlara katlanmak durumunda kalıyorum. Bu insanları kızdıran pasif içicilikten ötesi, biliyorum; sapkınca kendimi mahvetmeme takılıyorlar esas. Haklılar elbette; tütün sağlığıma kesinlikle zararlı ve muhtemelen ömrümden birkaç seneyi götürüyor. Yorumlara genellikle şu karşılığı veriyorum: "Genç ölmeyecek denli yaşlıyım."

Öyle harika bir yanıt sayılmasa da bana anlamlı geliyor. Yaşıtlarımın pek çoğu gibi bugünlerde insanların hangi yaşlarda öldüklerini kontrol etmek için sürekli ölüm ilanları sayfalarına bakıyorum. Genellikle yetmiş ve seksenlerinde çıkıyorlar ve seksenliklerde çoğunlukla "uzun süren hastalığının ardından" ibaresi görülüyor. Ellisinde veya daha önce ölen

insanlara genellikle “erken ölüm” yaftası eklenir. Kierkegaard havamdaysam bu yaftalara yüz ekşitirim, çünkü ölümsüzlükle kıyaslandığında *her* ölüm erkendir; ölümün tam tarihi kelime oyunundan ibarettir.

Bununla birlikte, daha gençken, ellilerimdeyken ölüm haberlerini ve ilanlarını gördüğümde muhtemelen yirmi küsur yılımın kaldığını düşünerek ürperirdim. Ve ölüm haberleri genellikle sözü edilmeye değer, bir şeyler başarmış insanları işlediğinden bir şeyler becermek için sadece yirmi yılımın kaldığını düşünerek paniğe kapılırdım.

Ama bugün, yetmiş üçümde, mesela yetmiş beş yaşında birinin ölüm ilanını veya haberini gördüğümde şaşarak teselli buluyorum. Saygın bir yaşa kadar yaşamışım, diyorum. Tam bir hayatın ayrıcalığını yaşamış, her bir aşamasını geçmişim (atlamayı hiç dert etmeyeceğim *ihtiyar* ihtiyarlık hariç tabii). Bugün ölüm ilanlarına baktığımda Epikuros’un en mutlu yaşam, ticaret ve politikanın yüklediği sorumluluklardan azade yaşamdır söylemini daha iyi kavrıyorum. “Yapmamı emreden deli efendi” nihayet ipimi bırakmış... İleri yaşa kadar yaşama ayrıcalığının hazzını tadabilirim artık. Genç ölemeyecek kadar yaşlıyım...

“Ayrıcalık” lafının bende özel bir tınısı var. Hollandalı Protestan papazı kayınpederim Jan Vuijst’le ölüm döşeğindeyken baş başa, derinlemesine özel bir konuşma yapmıştık. Meğer son konuşmamızmış. Bana, “Yaşamak bir ayrıcalıktı,” demişti. Bu cümlenin içten müteşekkirliği aklımdan bir daha hiç çıkmadı.

İHTİYARLIKTA HAZZI

İNKAR ETMENİN APTALLIĞI

Sigara bana haz veriyor, hele böyle, Vlihos yolunda, granit kayanın üstünde manzara seyrederkenki gibi anlarda *büyük* haz veriyor. Aynı şey yanında patates kızartmalı, mayonez soslu bir *cheeseburger* için de geçerli. Bu iki haz da kuşkusuz sağlığıma zararlı, hem de çok zararlı. Ebedi gençlikçilerin bu hazlardan bu nedenle uzak durduklarından da hiç şüphem yok; özellikle yetmişlerinin ortalarını sürenler kendilerini sağlıklı alışkanlıklara adıyorlar. Evet, böyle birinin kolayca beni koşup geçebileceğini ve koşmaktan, her şey bir yana, koşmanın getirdiği genç canlılık hissi yüzünden zevk alabileceğini elbette kabul ediyorum. Herkesin zevki kendine. Ama ben de bu sigaradan ciddi haz aldığımı söylemek durumundayım.

Belki ben de kafama göre hesap yapmaktan suçluyumdur ya, ebedi gençlikçinin özenle uyguladığı sağlıklı alışkanlıklarının ve bu alışkanlıkların kuşkusuz içerdiği yoksunlukların sağlam yıllarını mı artıracağını yoksa *ihtiyar* ihtiyarlığını acımasız çürümeye dek mi uzatacağını merak etmeden duramıyorum. Ama her halükarda önümde hâlâ uzun ömür uğruna bir daha hiç tadamayacağım kaç hazdan vazgeçebileceğim sorusu duruyor. Bu hazları bugün tadamayacaksam ne zaman tadacağım? Huzurevinin DNR[12] ibareli ihtiyar ihtiyarlar bölümünde mi?

Eskilerden bir fıkra: Yaşlı bir çift, bir uçak kazasında ölür ve cennete gider. Çifti bir melek karşılar ve cenneti gezdirmeye koyulur. Adam acıkır ve meleğe bir şeyler yiyip yiyemeyeceğini sorar. Melek kaz ciğerinden bifteğe, en kremalı tatlılardan en yağlı peynirlere, son derece zengin bir açık büfeyi işaret ederek neyi ne kadar isterse yiyebileceğini, burada sağlık endişesinin bulunmadığını söyler. Büfeye giderlerken adam karısına öfkeyle bakar ve “Her sabah iğrenç yulaf ezmelerini yedirmeseydin çoktan buraya gelmiş olacaktık!” der.

Bir iki düzenlemeyle bu fıkrayı cennet yerine yaşlılığın zevklerine dair bir espriye çevirebiliriz.

HER ŞEYDE ÖLÇÜLÜLÜK

Aristoteles’in *Nikomakhos’a Etik’*indeki ana temalardan biri, her şeyde ölçülülük erdemidir: İfrat ile tefrit arasındaki altın orta. Aristoteles buna örnek olarak cesaret erdemini verir: Cesarette ifrat pervasızlığa, tefritse ödlekliğe gider. Ortasını bulun; öylesi her yönden daha iyi bir hayat demektir, der. Benim en hoşuma gidense onun insani davranıştaki bu erdemi bir estetik ideale bağlamasıdır: Aristoteles, ölçülü davranışta, tıpkı ustaca oranlanmış, mesela bir ikizkenar üçgen yahut dengeli bir mimari eserdeki gibi haz verici ve güzel bir şey vardır; güzellik, dengedir ve denge, güzelliktir, der.

Epikuros gibi Aristoteles de modern Yunanlılar üzerinde etkiye sahiptir... Yunanlıların büyük kısmı yağlı et yer, içki ve sigara içer, ama çoğu bu hazlarda ölçüyü kaçırmaz.tadar. Evet, yemeğin üzerine bir-iki sigara yakabilirler ama günboyu soluksuz sigara tüttürmez veya sigarayı bırakmak için stres yüklü davranış-değiştirme programlarına katılmazlar. Yunanlıların dünyadaki en uzun ömürlü insanlar arasında bulunmaları pek sürpriz sayılmaz. Bu uzun ömürlerinin sebebi sırf “Akdeniz Tarzı Beslenme Alışkanlığı” değildir.

İHTİYARLIKTA AŞKIN SORULAR

ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

Vlihos'un tek tavernasının sundurmasında oturuyorum. Bugünü okuyarak ve habire elimden kaçan bir takım felsefi fikirleri düşünerek geçirmek niyetindeyim.

İhtiyar, hayatını gözden geçirmek için en uygun safhada bulunur. Bunun yanı sıra gençliğinde aklını kavuran ama hayat gailesi çabaları içinde bir kenara itilmiş "her şeyin anlamı" türü sorularla uğraşmak için de şahane bir konumdadır. (John Lennon'ı analım: Hayat, sen anlamı üzerine düşünürken olup biten şeydir.) Ama şimdi aynı sorular yine önemini hissettirmektedir; dahası şimdi bunlar çok daha aciliyet taşımaktadır.

Aristoteles, yaşlılara karşı tüm olumsuzluğuna karşın, "Eğitim, ihtiyarlığa yolculukta en sağlam kumanyadır," demişti. Bununla kastettiğinin bir kısmı düşünmek –ve felsefi bakımdan düşünmek– için iyi malzemeler edinmenin bizleri sahici yaşlılığın başat çağrılarından birine hazırlayacağıydı: Yani büyük soruları düşünmeye.

Bu tür soruları düşünmeye başlarken bir adım geri çekilme ihtiyacı duyuyorum. Bazen temel felsefi dürtülerimin, içimde kıvranan malum "nedir bunlar" sorularının akademik felsefe çalışmak yüzünden mahvolduğu hissine kapılıyorum. Büyük düşünürlerin kafa patlatıcı, anlamları derinlerde gizli kavramlarına sıklıkla kendimi kaptırıyor ve beni bu fikirleri ilk başta okumaya iten merak hissini yitiriyorum. Felsefeye başvurmak için bir kişiye gerçekte tek gereken temel sezginin kendisi için baş edilemez olan sınanmamış hayat olduğunu kendime hatırlatmam lazım.

İHTİYARLIKTA FELSEFİ RİSKLER ALMAK

The Bucket List[13] adlı komedi filminde ölümcül hasta iki ihtiyar, ölmeden önce yaşamak istedikleri deneyimlerin bir listesini çıkarır ve bu deneyimleri yaşamak için harekete geçerler. Listelerinde paraşütle atlama, piramitlere tırmanma, Afrika'da safari ve bir tanesi için çok pahalı bir telekızla birlikte olma vardır. Aslında bağlandıkları fikir basittir. Yaşamlarının bu noktasında kaybedecek, korkacak hiçbir şey yoktur; öyleyse "Neden yapmamalı?" diye düşünürler. Şahsen bu sayılanların herhangi birini yapmamaktan pişmanlık duymadan mezarıma girebilirim ama maceralarının ruhunun bana hitap ettiğini söylemeden edemeyeceğim.

Hayatımın bu noktasında bir takım felsefi riskler alarak kaybedebileceğim, korkabileceğim hiçbir şey yok çünkü.

Epikuros zihinlerimizin ihtiyarlıkta, “gelecek korkusu yokluğu nedeniyle” eşsiz bir özgürlük kazandığını söylerken, diğer pek çok şeyle birlikte, gençken almaktan korktuğumuz birçok zihinsel riski artık rahatça alabileceğimizi de vurguluyordu. Bazı felsefi riskleri almaksa –mesela Camus’nün “Sisifos Söyleni”nde “Gerçekte sadece tek bir ciddi felsefi sorun vardır, o da intihardır,” diye yazarken aldığı gibi– elde büyükçe bir şemsiyeyle uçaktan atlamak kadar ürkütücüdür. Düşününce bu risklerin birbirlerine benzediği de ortaya çıkıyor, çünkü ikisi de bizden doğrudan ölümün yüzüne bakmamızı talep ediyor. Kierkegaard bizlere, sıkıyorsa felsefi ve ruhani riskleri alın, derken lafını hiç sakınmamıştır. Şu söylemi çok ünlüdür: “Riske girmek, cüret etmek bir anlığına tökezlemektir. Girmemekse kendini yitirmektir.”

İHTİYARLIKTA MANTIKSIZ DÜŞÜNCELER

DÜŞÜNMEYE CÜRET ETMEK

Vlihos'taki tavernada, çevremde bir sürü insan otururken sırt çantamdan Heidegger'in *Metafiziğe Giriş*'ini çıkarıyorum. Kitap, sersemletici "Varlık neden var?" sorusuyla açılıyor.

Neydi bana bu kitabı Atlantik'i aşıp bu adaya kadar getirten peki? Herhalde tepemde dolanıp duran kaçınılmaz fanilik düşünceleriydi. Heidegger'in sorusu, bir hayatın, mesela benimkinin başlayıp bitişinden öteye, *var olmanın* kendisine uzanıyor görünüyor. Nedir tüm bunlar?

Geçen elli beş yıl boyunca Heidegger'in sorusunu hiç düşünmeden, zırva diye bir kenara attığım hissi içimi kemiriyor. Martin Heidegger, var olma kavramı üzerine odaklanmış –yüzlerce sayfalık yoğun ve bilmecemsi çalışmalara odaklanmak denirse– bir yirminci yüzyıl Alman varoluşçusuydu. Sorusunu kavrayabildiğim kadarıyla neden bazı şeyler varken diğerlerinin olmadığını hatta bir şeylerin var olmasına neyin neden olduğunu ve var oluşları neyin oluşturduğunu dahi *sormadığını* anlayabiliyorum. Hayır, Heidegger bundan çok daha büyük bir şeyin peşindeydi. Heidegger bizden bizzat var oluşun da sorgulanabileceği fikriyle yüzleşmemizi istiyordu ve en üst, nihai felsefi sorunun bu olduğuna inanıyordu. Şöyle yazmıştı: "Felsefe yapmak, 'Neden hiçbir şey değil de bir şey var?' sorusunu sormaktır. Bu soruyu sormak; bizi sormaya davet ettiği şeyi açığa çıkararak bu anlaşılamaz soruyu anlamak ve sorgulamamızı sonuna kadar götürmek için gösterilen cüretkar bir çabadır. Bu çabanın olduğu yerde felsefe vardır."

Bir kadeh şarap lazım bana.

El çırpmak, Yunanistan'da kabul görmüş garson çağırma şeklidir. Ben hâlâ zorlanıyorum; bana aşağılayıcı bir tavırmış, bir köleyi çağırmakmış gibi geliyor. Hoş garsonlar pek de umursar görünmüyorlar; dahası, müşterilerin bir şey isteyip istemediğini anlamak için dolaşıp durmak veya Amerikalı garsonların sıkça yaptığı gibi, "Yemeğiniz halen devam ediyor mu?" diye sormak yerine, bu sayede bir kenarda oturup kendi yeme-içmelerine bakabiliyorlar. El çırpıyor ve tavernanın en iyi şarabından yarım litre ısmarlıyorum. Birkaç yudum alıp tekrar Heidegger'in temel sorusuna dönüyorum.

Bu sefer daha önce hiç dikkatimi çekmeyen birkaç şey kafama dank ediyor. Heidegger sorunun "anlaşılamaz" olduğunu vurguluyor. Yani önce

bu sorunun felsefenin temeli olduğunu söylüyor, ardındansa asla içinden çıkamayacağımızı belirtiyor. Bir iş var bunda...

Peki, “cüret etmeye kalkışmak” ve “sorgumuzu sonuna dek zorlamak” laflarına ne buyrulur? Heidegger sadece *soruyu sormanın*, bizzat var oluşun kuşku götürebilir olması fikrini kavramanın kendi içinde bir amaç olduğunu mu söylüyor yoksa? Aklıma Aristoteles’in, “Bir düşünceyi kabullenmeden düşünmek, eğitimli bir kafanın işaretidir,” gözlemi geliyor. Bu bakış, yanıtı kuvvetle muhtemel olmayan bir soruyu düşünmeye de uygulanabilir mi acaba?

Üniversitedeyken Heidegger’in sorusuna ukalaca gülerdim. O günlerde –1950 ve 60’lar– hepimiz mantıksal pozitivizm adıyla bilinen akımla kardeşi dilbilgisel analize kapılmıştık. Bertrand Russell, genç Wittgenstein ve A. J. Ayer gibi düşünürler mantık, matematik ve bilimsel yöntemi, metafizik ve ahlakın baba kavramlarına bindirmiş ve bu kavramların kusurlu olduklarını görmüşlerdi. İyilik ve kötülük kavramı mı? Zırva! Hiçbir rasyonel temeli yok bunların; salla gitsin! Mantıklı içerik ve çözüm barındıran sorularla ilgiliyiz biz!

Tabii Heidegger de, temel metafizik sorusundaki “neden”den itibaren payını almıştı bu durumdan. Pozitivist Paul Edwards, Heidegger’in sorusundaki “neden” kelimesinin “mantıksal grameri” ihlal ettiğini öne sürmüş, dolayısıyla sorusu anlamsızdır deyivermişti. Başka soru?

Ama öğrenci zihniyetim bir zamanlarda, çok öncede kaldı. İhtiyar bir adam sıfatımla gramerin mantığını ihlal eden fikirleri düşünebilirim. Tabii bunun nedenlerinden biri kafaca yumuşamam olabilir. Ama öte yandan ihtiyarlığımda, mantığı aşar görünen fikirlerden parçaları sanki ara sıra yakalar gibiyim. Mantıksız fikirler düşünmeye *cüret ediyorum*. Yani en azından şimdilik Heidegger’in üstüne varmayacağım.

İHTİYARLIKTA DEĞİŞTİRİLMİŞ BİLİNÇ

Öğlen güneşi tavernanın sundurmasında, saklandığım yerde buldu beni. Gözlerimi kamaştırıyor; birkaç saniye bakıyor, beynimi sersemletmesine izin veriyorum.

Çocukken ağabeyim sırtüstü yatıp tavandaki ampulü seyretmemle alay ederdi. Verebildiğim tek cevap hoşuma gittiğiydi. Herhalde “kafa bulmayı” ilk tadışım oydu.

Üniversiteye başladıktan kısa süre sonra arkadaşım Tom'la psikedelik[14] ilaçlar denemiştik. Ee, altmışlardaydık sonuçta. Ama şahsen kötü şöhretli öğretmenimiz Timothy Leary'den çok, gözde düşünürlerimizden yirminci yüzyıl Amerikan pragmatisti William James'in etkisi altında olduğumuzu düşünüyorum. James değiştirilmiş bilinç hallerine büyük ilgi duyuyordu ve azot protoksitin (gülme gazı) Hegelci mutlağa, nihai hakikate kapı açan favori uyuşturucusu olduğunu söylüyordu. *Dinsel Deneyim Çeşitleri*'nde şöyle yazmıştı: "Ayıklık daraltır, ayrımcılık yapar ve hayır, der; sarhoşluksa yayar, birleştirir ve evet, der."

Tom ile birlikte nihai *evetimize* uzanıyorduk. Hegelci mutlağa sıkı bir bakış atabilmek de iyi gelecekti. Heyhat, kaderimizde yokmuş. En azından, ikimizden biri evet diyarında anlamlı bir şey gördüyse bile geri getiremedi.

Ama şimdi Ege güneşine bakarken beynimde hafif bir gıdıklanma *hissediyorum*. Şarap da yardım ediyor. "Neden hiçbir şeyden ziyade var olan şeyler var?" Ne deli bir soru! Tam hiçlik nasıl bir şey olurdu acaba? Ya her şeyin toplamı sıfırsa? Evrensel var-olmayış fikrini düşünmek bile kafayı bulandırıyor. İnsan faniliğinin çok ötesine gidiyor; *daha en başta* hiçbir şey ve yok olabilecek hiç kimse olmasaydı nasıl olurdu sorusunu sormaya varıyor. Ve daha delirticisi, neden öyle *olmadı* sorusuna çıkıyor.

Belki kesin hiçliği anlamak mümkün değildir: Kafa çöküvermektedir. Evrenden her şeyi çıkarma fikrinin ancak ucundan tutabilir gibiyim. Ama içine hiçbir şeyin eklenemeyeceği ebedi hiçliği kavrayamıyorum. Belki de pozitivistler haklıydı: Bunları düşünemememin sebebi anlamsız olmalarıdır belki.

Ve işte bu! Benim *evet* anım! Çarçabuk geçiyor ve tam bir evet bile değil aslında... Daha çok bir yükselme ürpertisi gibi... Bugünkü paraşütsüz felsefe atlayışım sırasında neden etrafımda insanların bulunmasını istediğimi şimdi kavrıyorum. Tıpkı LSD deneylerimiz sırasında kalkıp kendimizi üçüncü kattan aşağı atmayalım diye başımızda bekleyen görevli gibi, Vlihos tavernasının müşterilerinin evet diyarında geri dönemeyeceğim felsefi soyutlamalara kadar uçmayayım diye bekçilik etmelerini istemiştim. Belki de o kadar cüretli değildim...

Gene de ufak zihin araştırmamdan ciddi memnunum. Gençliğimde cesaret edemediğim bir yere adım attığım için zenginleşmiş görüyorum kendimi. Metafiziğe olgunlaşıyorum ihtiyarlığımda.

Öfkenin en iyi ilacı ertelemektir.

Seneca

Altıncı Bölüm

Iphigenia'nın Konuğu

STOACILIK VE İHTİYAR İHTİYARLIK

Hydra Koyu'na bakan dağın tepesindeki manastıra malzeme taşıyan bir eşek kervanına takıldım. En öndeki eşekteki Pavlos gibi eyere yan oturup tahta sapına tutundum. Bu işler için herhalde fazla yaşlıyım ama verdiği zevk müthiş. Taş yolda yürüdüğümden sadece doksan santim yukardayım ama eşeğin sırtından manzara tümüyle yepyeni bir şey. Gözlerim artık yanlarından geçtiğimiz evlerin ilk katlarıyla bir hizada ve pencerelerden içeri utanmadan bakıyorum.

Önümdeki dört eşek, düzenli aralıklarla ve durma zahmetine girmeden otu bol kakalarını bırakıyorlar. Duyarlı turistler için çıkarılmış yeni bir yasaya göre eşekler durdurulmak ve eşek sahibi yerdekileri toplamak zorunda ama Pavlos'un yasaya uymaya pek niyeti yok. Tezek gözüyle bakıyor dökülenlere. Buradaki eşeklere günlük mesailerinin sonunda ödül olarak gelincik yapraklarından yapılan bir tür çay içiriliyor. Geleneksel inanışa göre her eşek kakasından bir gelincik doğuyor. Sahiden de geçtiğimiz hemen her yerden gelincikler fışkırıyor. Pavlos'un yaşam döngüsüne saygı gösterdiğini düşünmek hoşuma gidiyor.

Pavlos dağ yolunun yarısında indiriyor beni. Buradan dar bir patikayı takip ederek adanın huzurevine dönüştürülmüş bir on dokuzuncu yüzyıl kaptanının villasına tırmanacağım. Ev sahibem Iphigenia burada çalışıyor. Bu sabah limandaki postaneye uğradım ve Iphigenia'nın Avustralya'daki kızından uzun süredir beklediği mektubun geldiğini görünce, okumak için akşamı beklemesin diye bizzat götürüp teslim etmeye karar verdim. Ayrıca burayı da merak ediyordum.

Villanın avlu kapısının yanında seksen-doksan yaşlarında bir adam oturuyor. Çenesini, iki eliyle tuttuğu bastonuna dayamış. Yunanca, "Tünaydın," diyorum ama yanıt vermiyor. Başımla selamlıyorum ama ona da karşılık vermiyor.

Kapı açık. Giriyor, Iphigenia'ya sesleniyorum. Birkaç saniye sonra yüzü kıpkırmızı ve şaşkın geliyor. Mektubu verince çok seviniyor ama Spiros'un kahvesini verdikten sonra boş kaldığında okuyacağını söyleyerek

önlüğünün cebine atıyor. Başıyla Spiros’un kapının yanında oturan adam olduğunu işaret ediyor.

“Ötekiler kahve istemiyor mu?” diyorum.

Gülümsüyor Iphigenia: “Spiros adadaki kimsesiz tek yaşlı,” diyor. Anlaşılan Yunan hükümeti bu huzurevini açarken adalıların yaşlı ana-babalarından kendi evlerinde bir yatak ve bakımı esirgemeyeceklerini hesaba katmamış. Spiros huzurevinin tek sakini.

Spiros’un bakımının epey zahmetli olduğunu öğreniyorum. Bunamış ve altını tutamıyormuş. Ayrıca sıklıkla öfke ve keder patlamaları yaşıyormuş. Iphigenia elinden geleni yapıyor, Spiros’un karnını doyurup yıkadıktan sonra uyutana kadar villadan ayrılmıyormuş.

Spiros gibi olmama ne kadar kaldığını düşünmeden edemiyorum. Bunama ve alt tutamama *ihtiyar* ihtiyarlıkta beklenen şeyler. Feci... Shakespeare “insanın yedi çağı”nda şöyle tarif etmişti bu durumu:

Sahnelerin sonuncusu
Bitiren bu tuhaf hikayeyi
İkinci çocukluk ve hepten unutmadır
Dişten, gözden, tattan, her şeyden yoksun...

Bildiğimizi kabul etsek de etmesek de hayatın bu safhası biz ihtiyarlar için yoldadır.

İHTİYAR İHTİYARLIKTA

DEPRESYONUN ANA NEDENİ

Susan Jacoby'nin günümüzde artan uzun ömürlülükle ilgili heyecanlı araştırması *Never Say Die*'dan[15] modern tıbbın binbir zahmetle bize neyi verdiğini öğreniyoruz: Uzatılmış dermansızlık yılları... Eskiden yaşlılıktaki bir kalp krizi veya inme işimizi bitirirken bugün, sonunda hepsi bizi tekrar ölümün kapısına götürecek stentlerle, baypaslarla ve avuç dolusu ilaçla dolduruluyoruz. İlk bakışta bu durum gayet kıyak görünüyor. Yalnız bu son "ikramiye" yıllarımızda ömür uzatma sonucunda Alzheimer ve Parkinson türü hastalıkların gittikçe artan saldırılarına uğruyoruz. Mesanelerimiz çöküyor, uzuvlarımız titriyor ve enerjimiz bitkisel hayatın azıcık üstünde kalana dek azalıyor. Çürüyen beden ve beyinlerimizde hapis, tanıdığımız herkes ve her şeyden uzaklaşıyoruz. Yaşamak ölmenin yeni adına dönüşüyor.

İhtiyarlıkta depresyon, gerontolojinin[16] yakın dönemde gelişen dallarından biri. Artık bakımevlerinde bu sorunla uğraşmak üzere psikologlar, psikiyatristler ve uzman görevliler çalıştırılıyor. *Journal of American Geriatrics Society* gibi profesyonel yayınlarda Geriyatrik Depresyon Skalası'nın nasıl gereğince kullanılması gerektiği yahut "hayatın sonundaki insanlarda" hangi ilaçların en iyi etkiyi gösterdiği yollu makaleler çıkıyor. Tabii psikiyatristler sürekli bu depresyon meselesinin kökenine, ana nedenlerine dair tahminlerini yayınlıyorlar.

Ana nedenler mi? Eh, bu psikiyatristlere el verebilirim galiba: Ana neden, *ihtiyar* ihtiyarlığın boktan olmasıdır! Berbattır. Yaşam kalitesi sıfıra yakındır. Ve eğer azıcık rasyonelliğimiz kalmışsa hayatın gittikçe beterleşeceğini biliriz. Tüm bunlar ihtiyarlık depresyonunun akli bir bozukluk sayılmasını zorlaştırıyor. Daha ziyade uygun ve sahici bir tepki, bir yanıt gibi görünüyor. Dylan Thomas'ın babası oğlunun "Öfke, öfke ışığın ölüşüne!"[17] dizesindeki tavsiyesini dinleseydi, bu psikiyatristler, onu antidepresana boğarlardı.

ÖFKE VE STOACILIK

Tanrı biliyor, ışığın ölüşüne karşı öfkeye çok kolay kapılıyorum. Tek kurtuluşun ölüm olduğu peyderpey ve kaçınılmaz çöküş fikri beni sadece feci korkutmakla kalmıyor, ayrıca içimi öfkeyle dolduruyor. Hiç adil değil!

Hiç! Uzun ve verimli bir hayat yaşamanın nihai bedeli bu mu yani? Kim yazdı bu kuralı? Nefret ediyorum hepsinden!

Ama ne çıkabilir öfkemden? Nihai kozmik şakanın yüzüne kin kusmak, evet, sahici, yapaylıktan uzak görünse bile, *ihtiyar* ihtiyarlığın pençesine düşmeden önceki dönemimi böyle haykırarak mı geçirmeliyim? Romalı ve Yunan Stoacıları kesinlikle öfke yolunu seçmezlerdi...

Epikuros gelip yerleşmeden kısa bir süre önce Atina'da Zenon tarafından kurulan Stoacılık, izleyen üç asrı aşkın sürede gelişip Yunanistan'ın ve Seneca ile Marcus Aurelius gibi düşünürlerin temel öğretilerini iyice işleyip keskinleştirdiği Roma'nın tüm bölgelerine yayılmıştır. Bu felsefenin en ebedi fikri, insanların tüm ihtiraslarından sıyrılması ve kaçınılmaza yakınmadan teslim olması gerektiğini, çünkü kontrol dışındakilere dalmanın sadece ıstırap getireceğini söyler.

Zenon, sakin ve rahat bir mutluluk reçetesinde Epikuros'u geride bırakmıştı; Epikuros'un önerdiği gibi tatmine giden çeşitli yolların haritasını çıkarıp dengeyi tutturmak yerine arzularımızdan tamamen kopmamız gerektiğini savunuyordu. Birinci yüzyıldan Epiktetos, Stoacı felsefeyi uygulamanın sonuçlarını şu sözlerle özetlemişti: "Bana hasta ama mutlu, tehlikede ama mutlu, ölen ama mutlu, sürgünde ama mutlu, şerefi lekelenmiş ama mutlu birini gösterin. Ona beni gösterin. Tanrılar aşkına, ne kadar isterim bir Stoacı görmeyi!"

Haliyle Stoacılar bize *ihtiyar* ihtiyarlığa öfkemizden, *ihtiyar* ihtiyarlığın pençesine düşüşümüze *aldırmayarak* sıyrılmamızı önereceklerdir. Sonuçta kontrolümüzde değildir zaten. Herhangi bir beklenti ve arzu olmazsa ihtiyarlık depresyonu da olmayacaktır.

Böyle bir şeyi becerebileceğimi sanmıyorum. Stoacılık bana bazen ıstırabı aşmaktansa inkar etmekmiş gibi geliyor ve her türlü inkarın sahici yaşamaya ters düştüğü fikrindeyim. (Bazen de Stoacılık, kendi kendine "Don't Worry Be Happy" şarkısını mırıldanmak türünden bir akıl oyunu gibi görünüyor bana.) Yalnız Stoacılıktan edindiğim çekici bir fikir var: Kontrolümüz dışındaki şeyleri oluruna bırakmak. *İhtiyar* ihtiyarlığın dehşetine, *ihtiyar* ihtiyarlığa girmeden odaklanmak bana hiçbir şey kazandırmayacak, hepsi bir yana çok kıymetli vakti boşa harcamış olacağım.

DEĞERSİZ HALE GELMEDEN

YAŞAMI SONLANDIRMAK

Yaklaşan ihtiyar ihtiyarlıkla ilgili, ertelenemeyecek bir soru var ama: Yaşıyor olmak ne zaman anlamını yitirir?

Konfüçyüsçü filozof Mencius durumu sade ve zarif bir şekilde özetlemişti: “Hayat, istediğim şeydir; *yi* [genellikle ‘anlamlılık’ şeklinde tercüme edilir] de öyle. İkisini birden elde edemiyorsam *yi*yi hayata yeğlerim. Hayat istediğim şeydir ama hayattan daha fazla istediğim bir şey var. Bu yüzden hayata ne pahasına olursa olsun tutunmuyorum (...) Bir başka deyişle, insanın hayattan daha fazla istediği ve ölümden daha fazla istemediği şeyler vardır.”

Romalı Stoacı Seneca, Sicilya valisi Lucilius’a yazdığı mektuplardan birinde çok daha doğrudan vurgulamıştı: “Hayat kimilerini, yolda oyalansalar bile sonunda varacakları limana hızla sokarken kalanları taciz eder ve bezdirir. Senin de bildiğin üzere insan böyle bir hayata tutunmaya çalışmamalıdır. Çünkü sadece yaşamak iyi değildir. İyi yaşamak iyidir. Bilge insan yaşayabileceği kadar değil, yaşaması gerektiği kadar uzun yaşar: Niceliği değil, daima niteliği düşünür. Hayatında bela çıkaran ve akıl huzurunu bozan olaylar çoğalır çoğalmaz kendini azat eder. Çünkü geriye birkaç damla kaldığında kaybedecek pek bir şey yok demektir. Sorun, erken veya geç ölmek değil, iyi ya da kötü ölmektir. İyi ölmek, kötü yaşama tehlikesinden kurtulmak demektir.”

Kişinin hayatını, katlanılamaz hale gelmeden önce sonlandırması tavsiyesine giriş babında malum Neşe Saçma Üstadı Arthur Schopenhauer, *Karamsarlık Araştırmaları*’nda şöyle yazmıştı: “Herkes ileri yaşlara, başka bir deyişle, ‘Bugün kötü, yarın daha kötü olacak ve sonra en kötüsüne kadar gidecek,’ diyeceği yaşa ulaşmayı hak eder.”

Şahsen hayatı uygun zamanda sonlandırma konusunda Mencius ve Seneca’yı daha sempatik buluyorum.

Jacoby’nin *ihtiyar* ihtiyarlık kitabında *yi* yok. Sahiden hayata ne pahasına olursa olsun tutunmak istiyor muyuz? İstiyor muyum?

İHTİYAR **İHTİYARLIKTA HAYATI**

SONLANDIRMANIN YAPILABİLİRLİĞİ

Mencius ve Seneca, ölmenin yaşamaya evla olduğu noktaya dair bunaltıcı ama derin görüşler öne sürmekle birlikte önemli bir soruda herhangi bir tavsiyede bulunmamışlardı: Söz konusu noktaya ulaştığımızı nasıl anlayacağız? Zamanlama kolay değildir. Tam bunamaya geçmeden hemen önce fişi çekmek durumundayız; aksi durumda rasyonel karar verme noktasını geçmiş oluruz, ama öte yandan, noktayı tam geçmeden önce elimizde hâlâ yaşamaya değecek birkaç "damla" daha bulunuyor olabilir.

Bu durum, yaşam destek birimlerine terfi etmiş ve aklımız başımızdayken tayin ettiğimiz bir yetkilinin gerektiğinde fişi çekmesine izin veren yasal belgeleri imzalamışsak o kadar karmaşık değildir. Doktorumuz makineden ayrılmamız gerektiğine karar verdiği anda zamanlama meselesi çözülmüş olacaktır. Ama bu da, hiçbir ilacın iyi edemeyeceği denli ıstırap çekmek türünden özel bir durumdur. Katlanılmaz acıları çekmektense mümkün tek yolla sonlandırma kararını almak o kadar zor değildir. Eşimin ülkesi Hollanda'da, katlanılmaz ve tedavi edilemez acı çekmek doktor yardımıyla intihar talep etmek için yeterli sayılmaktadır.

Peki, ya yeterince soluk alıp verebiliyor ve giderilemez acılar çekmiyorsak ama hayat kalitemiz sıfıra inmişse? Böyle bir durumda muhtemelen elimizde "hasta yaşamayı" sonlandırma kararını alacak rasyonellik veya güç bulunmayacaktır. Ve birinden bu kararı bizim yerimize almasını önceden istemek –"azat edilmek" istediğimiz noktaya dair şart ve durumların tam listesini versek bile– sıklıkla sonuçsuz kalır. Sonunda akraba veya sevdiklerimiz söz konusu kararı verme konusunda gayet anlaşılır güçlükler çekeceklerdir. Hesap ve öngörülerimizle baş başa kalacağız...

Patrick adında, yaşlı ve huysuz mu huysuz bir arkadaşım var; hayatlarımızın bu dönemine "tanıyı beklemek" diyor. Hangi gün veya doktor vizitesi bize ilk ve muhtemelen ölümcül ihtiyarlık hastalığımızın baş gösterdiğini söyleyecektir? Patrick'in Stoacı felsefeye yakın durmadığını söylemeye gerek yok tabii.

Ancak ölümcül bir hastalığın önünde sonunda *ortaya çıkacağı* değerlendirmesi doğru. Geriye sadece hesaplanamayan *ne zaman* meselesi kalıyor. Eh, tümden hesaplanamaz demek doğru değil. California Üniversitesi araştırmacıları istatistiklerimize bağlayabileceğimiz bir dizi ihtiyarlık tahmin indisi hazırladı (yaş, cinsiyet, beden-kütle endeksi, tıbbi geçmiş, vs.) ve hop, karşınızda muhtemel ömür süreniz! Elbette çıkan tahmini bir sayı ama sonuçta istatistiksel açıdan önemli. Tıbbi bakım açısından bu tahminler, mesela bir kolonoskopi veya mamogram daha yaptırmanın işe yarayıp yaramayacağını hesaplamaya temel oluşturmaktadır. Yani eğer kolon veya meme kanserine yakalanmadan önce başka bir nedenle ölecek görünüyorsak işbu testleri atlamak, bizi zaman kaybetmek, sıkıntıyı çekmek ve masrafa girmekten kurtarması açısından daha doğru olacaktır.

Bu ömür tahmini endeksi Mencius/Seneca bilmecesinde (çıkış anımızı ne zaman planlamalı ve nasıl uygulamalı?) kılavuz rolü de üstlenebilir. Ama şahsen söz konusu hesapları yapmak henüz içimden gelmiyor.

İHTİYARLIKTA BEKLENTİ DEPRESYONU

Iphigenia'nın avluda Spiros'a kaşıkla kahve içirmesini seyrederken yine aklıma arkadaşım Patrick geliyor. Patrick henüz *ihtiyar* ihtiyarlığa girmedi; yaşlılık depresyonundan değil, *beklenti* depresyonundan mustarip. Dönemecin ardında neyin beklediğini biliyor ve bildikleri yüzünden iyice huysuzlaşıp aksileşiyor. Bana ebedi gençlikçiler kadar sahte olduğumu, sahici yaşlılık arayışımın özünde ebedi gençlikçilerin soluk soluğa çabalarından hiç farklı olmadığını söylüyor. Onlar da, sen de gelecek şeyi aynı ölçüde inkar etme derdindesiniz, diyor.

Patrick, gözden kaçırdığım bir noktayı vurguluyor olabilir mi sahiden? Aristotelesçi aksi ihtiyarlık en dürüst gidiş yolu olabilir mi? Tiyatro oyunları ve filmlerdeki komedi unsuru karakterler dahil, huysuz ihtiyar kavramı çok eskiye dayanan bir geleneksellliğe sahiptir. Sürekli bir şeylerin eskisi gibi *yapılmadığına,* ki elbette eski hali *doğru* halidir, homurdanır huysuz ihtiyar. Gençlerin çoğu, huysuz ihtiyarın işe yararlık halini çok gerilerde bırakacak ölçüde miadını doldurmasına homurdandığı kanaatindedir. Hoş, düşününce böyle bir durumun ciddi homurdanmayı hak ettiğini söyleyebilirim.

Huysuz bir ihtiyara dönüşmenin faydaları olabilir. Patrick, ben yolculuğuma başlamadan önce, “Yaşlanmak üzerine dırdır edip söylenmek en sevdiğim uğraşım, hatta yeni varoluş sebebim oldu,” demişti. Ee, madem ona faydası var...

Bana göre değil ama. Ben, Platon’un *Devlet*’te, “Fakat Sokrates, bana bu şikayetçiler gerçekte kendi kabahatleri olmayan bir şeyi suçluyorlarmış gibi geliyor. Çünkü neden sahiden ihtiyarlık olsaydı ben ve diğer tüm ihtiyarlar aynı şeyi hissederdik. Ama şahsen öyle bir his taşımıyorum,” diyen kardeşi Glaukon’la aynı noktadayım.

Varoluşçu kafam, Patrick’in çektiği beklenti depresyonunun neden tüm hayatına yönelik “sahici” tavrı olmadığını merak etmeden duramıyor. Sonuçta hepimiz hayatımızın sonunun, özellikle uzun yaşarsak pek eğlenceli olmayacağını çok genç yaşlarımızdan beri biliyoruz. Peki, bu, yirmi birimizde hat safhada umutsuzluğa kapılmadıysak hepten inkarda olduğumuz anlamına mı gelir? Sınırlı yaşam bağlamında kaçınılmaz ve hazin sonun elli veya beş yıl sonra olması arasında ne kadar fark olabilir?

Varoluşçu Albert Camus’nün, umutsuzluğun, bizi *ihtiyar* ihtiyarlıkta bekleyen dehşet ve hastalıklar bir yana, bizzat yaşamın görünür anlamsızlığına karşı sahici bir tepki olduğunu düşündüğü kesindir. Ama Camus aynı zamanda hayatın doğasındaki saçmalığı aşabileceğimize, kendi karar ve yorumlarımız vasıtasıyla anlam yaratabileceğimize, bunun da sahici bir tepki olduğuna da inanıyordu. Tüm bunlarsa sahici bir ihtiyarlığın ebedi gençlikçinin soluksuz ihtirasından veya arkadaşım Patrick’in sarsılmaz umutsuzluğundan değil, kendi içindeki anlamlı bir şeylerden oluşabileceğine işaret etmektedir.

Gene de Patrick’in tavrını gerektiğince düşünmemiş olabilirim. Spiros’un bomboş bakışlarını ve titreyen dudaklarını görünce kendi beklenti depresyonumu kenarda tutmak zorlaşıyor. Aristoteles’in hiç acımadan vurguladığı üzere, *ihtiyar* ihtiyarlığın sabırsızlıkla beklenecek hiçbir yanı yok.

Bana gelince: Galiba kafamı sürekli eşikte bekleyen *ihtiyar* ihtiyarlığın umutsuzluğuyla meşgul etmemenin en iyi yolu, Stoacılardan aldığım derse, *ihtiyar* ihtiyarlığı, *ihtiyar* ihtiyarlığa varmadan düşünmenin, kalan azıcık zamanımın israfı olacağı görüşüne kulak vermek. Son aşamanın bu tarafında bunca az zaman kalmışken, kontrolümün açıkça dışında kalana kafayı takmak istemiyorum. Kalan zamanımı en iyi nasıl kullanabileceğimi kestirmeye çalışmak daha iyi.

ROMANTİZM GİZLİ TEHLİKELERİ

Dimdik ve kayalık patikadan gerisingeri limana dönerken, en azından bu tip yürüyüşler için bir baston edinme zamanımın geldiğini kavrıyorum. Gülümsüyorum. Alışveriş meraklısı değilim ama kendime bir baston seçmeyi hevesle bekliyorum. Tasso'nunki gibi sapı işlemeli mi almalıyım? Yoksa daha basit, sapı kıvrık, daha kullanışlılardan mı?

Az ilerimde Hydra'nın tepelerine yayılmış pek çok "cep" mezarlığından biri beliriyor. Kestirme amacıyla içinden geçmenin dinsel bir saygısızlık sayılıp sayılmayacağını düşünerek duraklıyorum. Yunan mezarlıkları oldum olası bana teselli edici gelmiştir. Galiba mütevazılıkları yüzünden. Sade, işlemesiz mermer yataklar, gene sade, çoğunda cam çerçeveli soluk fotoğraflar bulunan mezar taşları... Mezarlığın diğer ucunda toplanmış, gelincikleri yiyen eşekler görüyorum. Hayvanların hemen ardında arkası bana dönük, bir mezara oturmuş, heyecanla bir şeyler anlatan bir ihtiyar var. Eşekçi Pavlos galiba. Kaybettiği bir sevdiğiyle konuşuyor herhalde. Müteveffa eşiyle mi? Her gün gelip hayattayken yaptığı gibi, eşine gününün nasıl geçirdiğini mi anlatıyor acaba?

Gözlerim ileride, mezarlıkta elimden geldiğince sessiz ilerliyorum. Rahatsız etmek istemiyorum adamı. Derken göz ucuyla Pavlos'un yüzünü görüyorum: Cep telefonuyla konuşuyor adam!

Sırf hüsrana uğramakla kalmıyor, üzülüyorum. Yıllar boyunca pek çok arkadaşım Yunanlıları ve hayat tarzlarını romantikleştirmekle suçladı beni. Arkadaşlarımın en azından bu defa haklı çıktıkları kesin.

Ama bir dakika! Pavlos'un torunuyla konuştuğunu, halasının Paskalya için hazırladığı harika bir elbiseden bahsettiğini duyuyorum şimdi. Pavlos kendini sohbete tamamen ve zevkle kaptırmış. Mezarlıktaki hüznün arasına giriveren bu "antrakttan" son derece memnun. Romantik kafam işin yarısını dahi kavrayamamış meğer.

Azıcık felsefe insanın aklını ateizme meylettirir ama felsefede derine dalmak dine geri döndürür.

Francis Bacon

Yedinci Bölüm

Kamini Koyu'nda Yanan Kayık

MANEVİYATIN ZAMANI

Kamini Koyu'nun hemen dışında, denizden alevler yükseliyor. Kıyıya toplanan kalabalıktan yükselen alkışlar taraçama ulaşıyor. Yunan Paskalyası akşamındayız. Yükselen alevler geleneksel Yahuda'yı salda yakma ayinine ait.

Kapkaranlık denizde yansıyan alevlerin ışığı pek dramatik bir etki yaratıyor. Heyecan verici, şenlikli... Ama kalabalığın çığlıklarında bunaltıcı, "Yan ulan yan!" tarzı intikamcı bir linç tonu var. Hiç kutsal gelmiyor bana.

Müteveffa toplumsal yorumcu Christopher Hitchens, upuzun ve bezdirici çalışması *God is not Great: How Religion Poisons Everything*'de[18] örgütlü dinin bizleri yozlaştırarak dünyayı bir linç çeteleri yığınına çevirmesinin yollarını sıralamıştı. "Beyrut'ta, Belfast'ta, Bombay'da, Belgrat'ta, Beytüllahim'de veya Bağdat'ta, akşam alacasında bana doğru yaklaşan bir grubun dinsel bir inançtan olduklarını düşündüğüm anda ürperirim," diye yazmıştı.

Kamini Koyu'ndaki insanlardan bana yönelik bir tehdit algılamıyorum kesinlikle ama karşımda gördüğüm, katılmamayı tercih edeceğim Yunan eğlencelerinden biri. Tıpkı Hitchens gibi ben de örgütlü dinlerin "vicdanlarında epey yük taşıyor olmaları gerektiği" kanısındayım.

Ama bu kanaatim, hayatımda manevi bir boyut özlememi engellemiyor. Hoş, bunun ne anlama gelebileceğinden pek emin değilim gerçi.

İHTİYARLAR VE TANRI HEZEYANI

İhtiyarlar sıklıkla dine dönerler. Baştan beri hep böyle olmuştur. Psikolojik düşünüşlü çağımızda bu durum için kabul görmüş açıklama, ölümün kapıyı çalışını duyan yaşlıların bir savunma mekanizması dahilinde çarçabuk bir Tanrı ve bir ölümden sonra hayat uydurmaya başladıklarıdır.

Sigmund Freud, mühim denemesi *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde dini, sadece isteklerimizin bir ürünüdür diyerek kenara itmişti. İlginçtir hatta belki cesurcadır, hayatının son dönemlerinde yazdığı bu denemesinde dinin

ana amacının toplumları kontrol etmek ve kişinin dünyadaki ahlaki tutumunun *hayat bittikten sonra* ödüllendirileceği vaadiyle uygun davranışları garantiye alarak bir takım ahlaki kodların uygulanmasını zorlamak olduğunu öne sürmüştü. Gayet açık bir tezdir bu. Bugünlerde evrim kuramcıları “din geni” muhabbetleriyle bu teze müthiş bir ilginçlik daha katmaktadırlar. Söylediklerine göre bu gen kendini bir dizi hayatta kalma karakteristiği içinde göstermektedir. Bu genden yoksun kabileler, zorlayıcı bir ahlak kodu bulunmadığından birbirlerini öldürdükleri için tarih sahnesinden silinmişlerdir. Hitchens yaşasaydı dinin bir hayatta kalma özelliği olduğu görüşüne sarılırdı.

Freud’un varsayımıysa, eğer aşkın, yüce bir Tanrı ve harika bir ölümden sonra hayat fikirleri aklımıza sadece *duygularımızın* birer sonucu olarak düşüyorlarsa saçma olmalıdırlar, yönündeydi. Tamamen mantıklı ve deneysel açıdan, tıpkı *Porgy & Bess* müzikalinde İncil’in buyruklarının uygunluğu hakkında söylendiği gibi, bu varsayım için “illa öyledir diyemeyiz.” Mesela duygularımız, trende karşımıza oturan fötr şapkalı adamın seri katil olduğuna yönelik fikrimizin tek kaynağı olabilir ama sonunda adamın *sahiden* bir seri katil olduğu da ortaya çıkabilir. Fikrimize rasyonel olmayan bir yoldan varmamız, fikrin kendi başına doğru ya da yanlış olması üzerinde hiçbir etki taşımaz.

Bugünün yeni ateistleri, Sam Harris ve Richard Dawkins gibi düşünürler neden Tanrı’yı uydurduğumuza dair psikolojik yorumlara yüklenmektedirler. Bu düşünürler, çoğumuzun hayatlarımızın yüzde doksan dokuzunda bilimsel, mantıksal-deney dayalı düşünce tarzını kullanırken iş Tanrı ve dine geldiğinde mantıkdışı, deneysel olmayan düşünceye battığımıza işaret etmekte, her iki düşünüş tarzını da ihtiyaçlarımız doğrultusunda seçtiğimizi söylemektedirler. Mesela bilimsel, mantıklı-deneysel düşünce araba kullanmada işimize yararken, ruhumuzun kurtuluşu için yakarmaya geldiğinde deneysel olmayan düşünce çok daha uygun düşmektedir.

Sam Harris şöyle yazıyor: “Size evimin arka bahçesinde buzdolabı büyüklüğünde bir elmasın gömülü olduğunu düşündüğümü söylesem ve siz de bana neden böyle düşünüyorsun diye sorsanız. ‘Böyle düşünmek, buna inanmak hayatıma anlam katıyor,’ ya da ‘Ailem bu inançtan büyük bir haz duyuyor ve her pazar gidip elması bulmak için kazıyoruz; arka bahçemizde kocaman bir çukur var,’ desem bana deli gözüyle bakmaya başlarsınız. Sırf hayatınıza anlam katıyor diye arka bahçenize kocaman bir elmasın gömülü

olduğuna inanamazsınız. Böyle bir inanış mümkünse bile kimsenin istemeyeceği türden bir kendini aldatmaya girer.”

Özünde bu da bir başka “kendine dürüst ol” argümanıdır: Neyin gerçek olduğunu belirlemede bilimsel yönteme ya inanırız ya da inanmayız. Duruma veya keyfe göre ikisi arasında gidip gelmek kendimizle alay etmek, kandırmak, kendimize karşı dürüst olmamak demektir.

Peki, dikkatini manevi meselelere çeviren biz ihtiyarlar kendimizi mi kandırıyoruz? Sırf “zamanın kanatlı atının yaklaştığını” duyduğumuz için mi bilerek kendimize karşı dürüstlüğümüzü kaybediyoruz?

YAŞLILIKTA MANEVİYATIN ZAMANLILIĞI

Hinduların kendimize karşı dürüst olmadığımızı düşünmedikleri kesin. Biz ihtiyarların ciddi ruhani işlere dalmaya nihayet hazır olduğumuz kanaatindeler.

“Modern” gelişimi M. Ö. ikinci yüzyılda başlayan bu eski Güney Asya din ve felsefesinin kökleri Demir Çağı’na dek uzanır. Nasıl yaşanmalı, sorusuna yer veren diğer birçok kalıcı felsefe gibi, Hinduizm de hayatın farklı safhaları için farklı roller biçmiştir. Hinduizm’de bu roller dört tanedir: *brahmacari* (öğrenci), *grihastha* (ev sahibi), *vanaprastha* (yarı emekli orman sakini veya münzevi) ve *sannyasi* (terk eden). Bu aşamalar hazırlanma, üretme, hizmet etme ve manevi düşünmeye karşılık gelirler. Bazı Hindu metinlerine göre son safha hayatın yetmiş ikinci yılında başlamaktadır. Tanıdık geliyor bana.

İşbu son safhada bana hem irkiltici hem çekici gelense ihtiyar kişinin yapacakları listesinin en üstlerinde dini terk edişin olmasıdır. *Sannyasi*nin, hayatının önceki safhalarında edindiği tüm dinsel inanç ve uygulamaları reddedişini simgeleyen kutsal metinlerin yakılışı, *sannyasa* safhasını başlatan ayinlerin bir parçasıdır. Hepsine elveda... Yaşlı *sannyasi* artık kendi kendinedir. Bulabileceği ruhani aydınlanma her ne ise yapayalnız düşünerek bulacaktır. Hatta bulacağı din olacaksa bile onu sıfırdan icat etmesi gerekecektir.

Epikuros’un Bahçesi’nde yaşamak, “Terk Eden”in yaşamının yanında emekliye ayrılıp Miami’ye yerleşmeye benziyor. *Sannyasiler* barınaksız ve eşyasız yaşayan gezgin münzevilerdir. Yemeği sadece kendilerine verildiğinde yerler. Gene de Epikuros’un tamamen özgür yaşam fikriyle Hindu dördüncü aşaması arasında bir ortak tını mevcuttur. “Asrama

Dharma” *sannyasi* yaşantısını tarif ederken şöyle der: “*Sannyasi*nin ruhani gözü insanın vermeyeceklerindedir ve insanın alabilecekleri pek umurunda değildir. Haliyle ne tehdit ne de tahrik edilebilir.” Bir başka bölümdeyse şöyle anlatır: “İş, aile, dünyevi yaşam, gençliğin güzelliği ve umutları, olgunluğun başarıları, hepsi artık geridedir ve elde kalan sadece ebediyettir. Ve böylece akıl, bir rüya gibi gelip geçmiş hayatın yaptırım ve kaygılarına değil, ebediyete bakar.”

“Rüya gibi gelip geçmiş hayat” hissine kesinlikle aşinayım tabii. Hepsinin göz açıp kapayana kadar geçtiği hissine sıklıkla kapılıyorum. Ayrıca “Asrama Dharma”nın “Elde kalan sadece ebediyettir,” derken neyi kastettiğini de hissedebiliyorum. Hayatımın son bilinçli safhasındayım ve aklım gittikçe daha fazla, Hinduların “kozmosun gerçek bilgeliği” dediği şeye çekiliyor.

Hindular bana, yaşlılıkta neden ruhani konulara yöneldiğimizin yegane açıklamasının fiziksel sebepler olmadığını hatırlatıyor. Yaşlı “terk eden” aydınlanmayı, ahiretin vaat ettiği ödül veya cezalarla örülü bir sisteme kısılıp kaldığından ya da ölmekten korktuğundan aramamaktadır. Tüm kaygılarına veda etmiştir; hayatla işi bitmiş, tüm bağlantılarını kesmiştir ve nihayet en üst manevi sorulara odaklanmasının zamanı gelmiştir.

BİR İHTİYARIN MANEVİYAT ARAYIŞI

Din, bugüne dek hayatımda önemli bir rol oynamadı. Ayrıca *sannyasi*nin beyaz sayfayla işe başlamasında da pek teselli bulduğumu söyleyemem; gençliğindeki dinsel eğitimini reddetmiş olsa bile aydınlanmanın ne olduğu ve ne olabileceğine dair benden daha net hisler taşıdığına eminim.

Bununla birlikte, henüz başlamış bir tür aydınlanma arayışım ortada. Ve hep öyle olduğuna inanıyorum. Hatta ötesi, çoğumuz için ortada –veya *bir yerlerde*– olduğunu zannediyorum. Belki gene kafaca yumuşuyorumdur ama ta içimde bir yerlerde en sıkı ateistlerin dahi aşkın bir boyut özlediklerini, sadece inanılır bir dayanak bulamadıklarını tahmin ediyorum. Bana gelince: manevi özlemlerimi, can sıkıcı birer tikmişler gibi görmezden gelmeyi alışkanlık edindim. Baba Ram Dass’ın[19] “Şimdide yaşa!” buyruğuna, “Böyle iyiyim ben; her günümde şimdide yaşamayı planlıyorum zaten,” diyen adam gibiyim.

Ama ihtiyarlığın kendine has, eşsiz acelesi beni dürtmeden, şimdi değilse ne zaman, demeden durmuyor.

Manevi özlemlerin kökündeki temel soruları tanımlamak zor değil. Ama içlerinden bir anlam çıkarmak zor: Sahiden her şeyle bağlantılı mıyım? Evrenle? Bu işte –evren ve ben– birlikte miyiz? Ve eğer öyleyse, bunun hayatımın geri kalanını nasıl yaşamam konusunda nasıl bir anlamı olabilir?

Sorular bunlardan daha muğlaklaşmıyor ama daha elzemlerini düşünmek daha da zor. Heidegger’in “anlaşılamaz sorusuyla” geçen günkü karşılaşmamdan bu yana kendimi, yeni ateistlerin manevi boyut fikrini düşünmemin dahi kendime karşı dürüstlükten ayrılmaya gireceği görüşüyle kapışmak için daha donanımlı görüyorum. Arka bahçemde Sam Harris’in dev elması türünden bir *şey* aradığım kanısında değilim. Tanrı’nın yüzünü ya da cennet manzarasını görmeyi beklemiyorum. Bir tür yüce anlayış, evrene dair varoluşsal bir onay arıyorum. Özlemime umudu yine düşünür William James veriyor: Hayır, bir *şey* aramıyorum; ruhani bir *deneyim* arıyorum.

Böylece yine yolculuğumda yanıma aldığım gözde kitaplarımdan birine, William James’in *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* adlı eserine dönüyorum. Masamda duran kitap, öğrenci işi, en saf satır-altı çiziklerim ve kenar notlarımla dolu, elli küsur sene önce Harvard Meydanı kitapçısından aldığım kitap. Altını çizdiğim pasajlardan biri doğrudan bugün aradığıma hitap ediyor: “Sıradan bilinç halinden mistik hallere, daha azdan daha fazlaya, ufaklıktan enginliğe ve aynı zamanda tedirginlikten sükunete geçer gibi geçeriz. Bu halleri uzlaştırıcı, birleştirici hissederiz. Hayır-işlevinden çok evet-işlevinin çekiciliği içimizdedir. Bu hallerde sınırsız, sınırları yutar ve hesabı huzurla kapar.”

Evet, aradığım bu “evet-işlevi”min bir salınışı... Ve böyle bir deneyim yaşarsam işe oradan dalacağım. Harris deneyimin sadece bir dileğin yerine gelişinden ibaret olduğunu söylerse onu da dikkate alacağım. Ama Harris’i reddetme ve kendi “evet”imi kucaklama ayrıcalığımı saklı tutacağım.

Benim gibileri için ebediyet arayışının, *sannyasi*nin yaptığı gibi eldeki her şeyi evrenin gizemlerine odaklamaktan geçeceğini sanmıyorum. Kendime dürüst olacağım; “ev sahibi” rolümden, özellikle evimden vazgeçmek açısından vazgeçmeye hiç niyetim yok. Maddi dünyayı aşmamı

bu tür burjuva bağlantıların engelleyeceğini biliyorum; dolayısıyla evime ve yuvama bağlılığım aydınlanmayı yeterince istemediğim anlamına gelecekse kabul edeceğim. Her halükarda, aydınlanmayı *sannyasi*nin gittiğini düşündüğüm yoldan bulacağımı zannetmiyorum. Öylesine nasıl başlayabileceğimi bile bilmiyorum zaten.

Dahası, kilise veya sinagoga gitmemin de işe yarayacağını zannetmiyorum. Daha önce hiç yaramadı. Ve William James ile Aldous Huxley'nin aksine, uyuşturucu deneyimlerim bana algının kapılarını açmadı ve ancak nirvananın bekleme odasına kadar götürebildi.

Peki, son aydınlanma şansında ne yapmalı bu ihtiyar?

Platon'un saf oyunda gökselliğin ipuçlarının bulunduğu söylemini düşünüyorum. Ayrıca beş yaşlı Yunanlının dans edişini seyrettiğim gece hâlâ anılarımda capcanlı. O gece gördüklerim benim için bir anlığına aşkınlığı, aşkınlıktan bir parçayı görmekti. O yaşam coşkusu inanabileceğim bir dindi. Ama bu tür "görünmelere" çok nadir rastlanıyor.

Geçen yıl dul kalan doksan yaşındaki profesör arkadaşım Henry, geçenlerde telefonda bana bir sorunundan bahsetti. Aklının işlekliği devam ediyordu ve bedensel işlevleri sorunsuzdu ama yalnız kalmamak için bir huzurevine yerleşmeyi düşünmeye başlamıştı. Günde en az dört saat, yüksek sesle klasik müzik dinlemeyi seviyordu ve komşularının sesi kısmasını söylemelerini istemiyordu; dahası, kulaklıkla dinlemek hoşuna gitmiyordu çünkü kulaklıklar sesi bozuyordu.

Güldüm. Müziğin Henry için özellikle hayatının bu döneminde taşıdığı önemi ve bir dakikasını, iyi bir sohbet uğruna bile feda etmek istemeyeceğini biliyordum.

Henry ısrarla maneviyatçı değilim, diyordu. Dinin hokus pokus olduğu fikrindeydi. Ama birlikte gittiğimiz konserlerde –programda illa Mahler olur– dönüp baktığımda kırışık yüzünde hep aynı vecd ifadesini görürdüm. Yüce âlemlere uçtuğu, en azından ruhunun uçtuğu açıktı ve bir bakıma, manidar bir şekilde, artık aramızda olmadığını düşünürdüm.

Ben de gittikçe daha fazla müzik dinliyorum artık. Müzik, hayatım boyunca beni diğer bütün sanat biçimlerinden daha fazla etkiledi. Şimdi, yaşlılığımda hemen her gece, genellikle tek başıma ve saatlerce müzik dinliyorum. Karanlıkta uzanmış dinlerken bazen ben de bilincim ve

evrendeki diğer her şeyle ayrılığımın ortadan kalktığı âlemlere uzandığımı hissediyorum. Yıldızlarda yitiyorum. Henry gibi ben de bunu manevi deneyim saymakta tereddütlüyüm ama yaşadığım bana, bu tür bir deneyime fazlasıyla yakınmış gibi geliyor. Gözlerim kapalı, soluklarım sakin, Cavardozzi'nin idamını beklerken yıldızların altında Tosca'ya, "Hayatı hiç bu kadar sevmemiştim!" diye haykırışını dinlerken bazen –*bazen*– özlemlerimin karşılık bulduğu hissine kapılıyorum.

Ya gökyüzünü bir anlık görüş veya savrulan kuru bir yaprağın beni gündelik hayattan alıp aşkın, ötelerde bir âleme uçurduğu son derece nadir anlara ne demeli? Bunlar bir ihtiyarın manevi özlemlerini gidermeye yeterli midir? Bunların gündelik hayatımda sayısını artırmamın bir yolu var mıdır?

Galiba yapabileceğim tek şey kalp ve kafaca aydınlanmaya *açık* olmak. Zen Budizm aydınlanma yolu olarak farkındalığı öğretir. Farkındalığın, kimisi tarif edilemez sayılan pek çok anlamı vardır; ama kavram, temelde görüldüğü kadarıyla, tam bilinç, şimdinin sürekli ve açık bilgisi anlamına gelir. Farkındalığı olan kişi, ister yürüsün ister düşünsün yahut sadece soluk alıp versin, şimdide ne yaptığına tamamen kendini verir. Ve gündelik olana kaymaya, yani tam bilinci yitirmeye ya da gündelik yaşam içinde uyuşmaya karşı daima dikkatlidir. Yaşlılığımda, "kronik deli" efendilerimden birinden –yansımalı kuşkuculuk– kurtulunca nihayet yapabilirim bunları. Gözde William Blake şiirlerimden biri, "Masumiyet" şöyle başlar:

Görmek Bir Kum Tanesi'nde bir Dünya,
Ve bir Cennet bir Yaban Çiçeği'nde,
Tutmak Sonsuzluğu avucunda,
Ve Ebediyeti bir saatin içinde.

Belki de özlemlerimin yanıtlarını bu yolla, şimdi ve burada, *tam anlamıyla* şimdi ve burada olmakla bulmam en büyük olasılıktır.

SIRADANIN KUTSALLIĞI

Taraçama kızaran kuzu etinin kokusu doluyor. Yunanların Paskalya'ya verdikleri ad, Paşa, Yahudilerin Mısır'dan kurtuluşunun kutlandığı ilk Fısıh bayramında kurban edilen kuzunun İbranice adında geliyor. Yunan Paskalyası ile Fısıh ayrıca her yıl hangi tarihe düşeceklerinin ayın evreleri üzerinden hesaplanması açısından da bağlantılılar. Kuzu, Yunanistan'da Paskalya sofralarının daima ana yemeği...

Bu akşam yemeğinde Tasso ve Sophia'nın konuğuyum. Birkaç gün önce Tasso, arkadaşlarıyla tavernadan ayrılırken masama uğrayarak Paskalya akşamına herhangi bir plan yapıp yapmadığımı sormuştu. Yapmadığımı söyleyince yemeğe davet etmişti.

Tasso'nun kapısını çalmadan önce selam cümlem "Kalo Paşa"yı prova ediyorum. Dinimin gereklerini yerine getirmememe rağmen, Yahudi sıfatım yüzünden diğer Yunan selamı Christos anesti'yi (İsa dirildi!) sarf etmekten daha rahat geliyor Kalo Paşa. Sabah yürüyüşümde topladığım glayöllerden yaptığım buketi düzeltiyorum. Kapıyı tıklatıyorum, Tasso açıyor.

"Kalo Paşa!"

"Kalo Fısıh!" diyor Tasso beni kucaklayarak.

Doğru mu duydum? Tasso, "İyi Fısıhlar" mı dedi bana?

Dedi sahiden. Dediğini gözündeki pırıltıdan anlıyorum. Ak saçlı, hoş eşi Sophia geldiğinde buketi uzatıyorum; o da "Kalo Fısıh!" diyor. Prova ettiği açık.

Yemek davetimdeki sevgiyi o an hissediyorum. Tasso'nun, koydaki tantanalı Yahuda yakma töreninden duyduğum huzursuzluğu tahmin ettiğinden eminim. Dahası hassasiyetimi benden daha iyi anladığından da eminim; hassasiyetimin örgütlü dine yönelik Christopher Hitchens tarzı soğukluğumdan değil, hain Yahuda'ya duyulan nefretin sıklıkla Yahudi düşmanlığı imaları taşıdığını bilmemden –Tasso'nun da bilmesinden– kaynaklandığının farkında. Ne anlayışlı, ne şefkatli adam bu Tasso!

Oğulları Kosmas, gelinleri ve ergen torunları da evdeler; tatil için Atina'dan gelmişler. Onlar da Tasso ve Sophia gibi sıcakkanlı, samimi insanlar.

Kuzu budu bahçedeki açık fırında kızarıyor hâlâ. Saat daha dokuz ve sıcak bahar gecesinde henüz ana yemeğe geçmek için çok erken. Uzo ve mezelerle başlıyoruz. Ahtapot tava, kızarmış peynir, portakal aromalı sosisler, zeytin, yaprak sarma, cacık, vesaire...

Kadeh kaldırılıyor: Torun Niko'nun üniversiteyi kazanmasına, gelin Despina'nın Atina'daki bir dergide ilk şiirinin yayınlanmasına, ailenin bir kışı daha atlatan yaşlı köpeği Kibele'ye... Köpeğe kadim doğa tanrıçasının adı verilmiş ve teolojiyle uzaktan yakından ilgili başka hiçbir atıf geçmiyor. Ne İsa'dan ne de Diriliş'ten bahsediliyor sofrada. Tabii Musa'dan ve Kızıldeniz'in ikiye ayrılışından da...

Dindar Hıristiyanlar için Tasso'nun bahçesinde yaşananlar dine hakarete giriyor. Paskalya anlamını yitirmiş burada. Diriliş'i kutsal gününden

ayırıyor ve yerine dinle alakasız bir bayram yemeği koyuyorlar. Beni davet etmemiş olsalar bile yemekte dinden bahsedilmeyecekti, eminim.

Ama burada, limon ağacının altında, bu güzel, sevgi dolu insanlarla otururken Tasso'nun bahçesinde özünde kesinlikle kutsal bir şeyin varlığından eminim. Sıcacık bakışlarda görüyorum. Kosmas'ın, babasının zeytin çekirdeklerini gömlek cebine yerleştirme alışkanlığıyla sevecen alay edişinde duyuyorum. Her yanımda hissediyorum.

Tasso'nun bahçesinde yaşananı kavrayıp beğenişimi yaşıma borçluyum. İhtiyarım ve bu sükunetle barışığım. Bu insanlardan dostlukları dışında hiçbir isteğim yok. Özlediğim, hasret çektiğim hiçbir yeni heyecan veya başarı bulunmuyor. Hatta evrenden şu an yaşadığımdan öte hiçbir isteğim yok. Yüzlerinde "bir Dünya" görüyorum çünkü.

Bahçe'deki sofrasında arkadaşlarıyla oturduğunda Epiku-ros'un hissettikleri bunlar olmalı. İyi insanlarla birlikteliğin mutluluğu. Bir aydan beri ilk defa karımla kızımı bu kadar özlediğimi fark ediyorum. Keşke bu şahane anları onlarla paylaşabilseydim...

Ve kendime William Blake'in harika deneyimlere bağlanmaya çalışmak yerine bu tür deneyimlerin gelip geçmelerine izin vermeye yönelik uyarısını hatırlatıyorum. Bir başka metafizik şiiri, dört dizelik mücevheri "Ebediyet"te şöyle yazmış Blake:

Tek bir neşeye kendini bağlayan
Kötülük eder kanatlı hayata
Ama neşe uçup giderken öpücük yollayan
Yaşar ebediyetin günışığında

Doğrulup kadehimi kaldırıyorum. "Burada olmak büyük ayrıcalık," diyorum. Gülümsüyor, ekliyorum: "Hatta sadece olmak büyük ayrıcalık."

Acele etme, daha az yol al.

Thomas Metron

Kapanış

Eve Dönmek

DÜŞÜNCELİ İHTİYARLIK

FELSEFENİN SINIRLILIĞI

Penceremden görünen yumuşacık, yemyeşil tepeler, arkamda bıraktığım sert manzarayla taban tabana zıt. Massachusetts'teki ufak ahşap evimizdeyim; çalışma masamdayım ve önümde Hydra notlarım var. Holün diğer ucunda eşim Freke, bir Hollanda dergisine hazırladığı makale üzerinde çalışıyor. Köpeğim ayağımın dibinde uyukluyor.

Eve dönüşümün ilk birkaç günü Freke'yle konuşmak dışında pek bir şey yapmadım; birbirimize anlatacak bir aylık hikaye biriktirmiştik. Saatlerce sohbet ettik. Tesadüfe bakın; ben yola çıktıktan sonra Amsterdam'daki editörü Freke'yi Florida'ya, yeni bir Amerikan fenomenini, maddi nedenlerle işlerine geri dönen yaşlılar konusunu araştırmaya yollamış. Hollanda'da altmış beş yaş, zorunlu emeklilik yaşıymış.

Freke'nin görüştüğü yaşlılardan bazıları işe geri dönmenin bezdiriciliğinden dem vurmuş. Pek çoğu iyi zamanlarındakinden çok daha az ilgi çekici işler bulabilmişler ve moralleri bozulmuş. Ama çoğu, emekli maaşlarıyla "idare edebilecekken" genel yaşam tarzlarındaki standardın düşmesini istemediğini itiraf etmiş. Acaba bu insanlar Epikuros'dan ders alabilir ve beklentileri kısıp ihtiyarlığın hazlarına dalabilirler miydi?

Öte yandan Freke kimilerinin işyerine geri dönmeyi canlandırıcı bulduğunu da söyledi. Toplumun bir kez daha üretken üyesi olmak bazılarına iyi gelmiş; sadece meşgul olmak kendi başına kıvanç vericiymiş. Yaşlılardan biri kendini "inzivadan çıkmış" gibi hissettiğini söylemiş.

Kamini'deki son günümde Dimitri, Yunan haber bloğu Ekathimerini'den alınma bir makale vermişti. Makalede, pek çok emekli Yunanlının –çoğu müflis hükümetin bağlayacağı emekli maaşlarını bekliyormuş– Atina'dan memleketleri Girit'e dönüp çiftçiliğe başladığından bahsediliyordu. İçlerinden biri şöyle demişti: "Burada tek Euro harcamadan bir hafta idare edilebiliyor. Çiftliğinden taze yiyecek ediniyorsun ve ilave bir şey, mesela zeytinyağı istersen çiftçi komşularından

birinden alıyorsun.” Bu adam ve diğer pek çoğu ihtiyarlıklarındaki bu şaşırtıcı, beklenmedik gidişattan memnun görünüyordu. Sanki kazdıkları yerlerde tesadüfen Epikuros’un Bahçe’sini bulmuş gibiydiler.

Diğer pek çok akademik disiplindeki gibi, felsefi düşünüşün sorunlarından biri, fikirleri mutlak kategorilere sokarak sıradan insan yaşantısının karmaşıklıklarına ve doğasındaki iç çelişkilere pek yer bırakmama eğilimidir. Aristoteles’in felsefe ve bilime yaptığı kalıcı katkılardan biri, “Konunun izin verdiğinden daha fazla kesinlik beklememeliyiz,” tavsiyesiydi. “İhtiyar olmanın en iyi yolu nedir?” sorusuysa kesinlikten fazlasıyla uzak. Hatta alabildiğine açık uçlu...

Belki Epikuros’un insanın kendini “gündelik iş ve politikanın hapsinden” kurtarması yönündeki gayet dogmatik reçetesi bugünkü Amerika’nın yaşlılarını mutlu edenle çakışmıyordur. Kendine karşı dürüst olmak için insanın neyden mutluluk bulacağına dair kararlarını kendi vermesi gerekir. Açıkçası, kendime karşı dürüst olacaksam, kendime yetmiş üç yaşımda önümde notlarımla çalışma masamın başında ne yaptığımı zannettiğimi sormam gerekiyor. Hâlâ yapacak işim kaldığını düşündüğüm açık.

“Ebedi genç” ortamıyla Platoncu/Epikurosçu/varoluşçu hoşnut ve sahici ihtiyar olma ideali arasında kabul edilebilir bir altın orta var mıdır? Aradaki farkı iki ucu fazla yaralamadan kapayıp, şöyle hamursu duygusallıkta bir yaşlılık felsefesi bulabilir miyiz?

Her şey dönüp dolaşıp kalan vaktimizi nasıl programlayacağımız türünden somut bir noktaya dayanıyor olabilir mi? Mesela haftada yirmi saat çalışıp kalan zamanı ihtiyarlığın elzem işlerini son defa yapma şansına mı ayırmalı? Ama öyle yaparsak zaman sınırlamalarıyla bezeli bir “programlı” varoluşa kaçınılmaz şekilde yeniden girmiş olmaz mıyız? Bu durumda arkadaşlarımızla ve köpeğimizle oynamaya ve geçmişi düşünmeye vakit ayırsak bile bir gözümüz hep saatte olacak, acelesiz ihtiyarların lüks ve zengin “yaşanmış zamanını” bir kenara atacağız.

Saatlerdir Hydra notlarımı gözden geçiriyor ve felsefe kitaplarımın kenarlarına karaladıklarımı çözmeye uğraşıyorum. Notlarım hem basit hem karmaşık geliyor gözüme. *8½*’taki Guido gibiyim: “Her şey önceki gibi! Her şey gene karmakarışık ama bu karmaşa *benim*!” Sahici ihtiyarlıkla ilgili felsefe arayışımın umutsuz bir yaşlı köpeğin aya havlamasına mı denk olduğunu düşünmeden edemiyorum.

Ama belki de arayışımda uzaktan uzağa Heideggerci bir şey vardı. Tüm sarsaklığıyla yaptığım şey belki de iyi ve hoşnut edici bir yaşlılık nedir yollu “anlaşılamayan soruyu” “anlamaya cüret etmeye kalkışmaktı.” Hatta belki de sırf soruyu sormak kendi içinde bir amaç, bir sonuçtu.

DÜŞÜNCELİ İHTİYARLAMAK

Belki de iyi ve sahici ihtiyarlığa giden en değerli yolu açan Budist farkındalık kavrayışıdır. Belki de ne yaparsak yapalım yaşlı olduğumuzu, tamamen bilinçli olduğumuz son hayat safhasını yaşadığımızı, bu safhadaki zamanımızın sınırlı olduğunu ve sürekli azaldığını ve gene bu safhada daha önce elimize hiç geçmemiş ve bir daha hiç geçmeyecek fırsatlar bulunduğunu unutmamamız gerekiyordur. Belki de hayatın neresinde olduğumuzu unutmamak için elimizden geleni yapmamız, bu yılları en iyi nasıl yaşayacağımızı gösterecek fırsatların önümüze, düşünürlerin tavsiyelerini harfi harfine izleyerek değil, bilgeliklerini düşünerek çıkacağını bilmemiz gerekiyordur.

Sadece Platon, Epikuros, Seneca, Montaigne, Sartre ve Erikson’un inceleyip önümüze serdikleri ihtiyarlık seçeneklerinin farkında olarak hayatlarımızın bu dönemini nasıl süreceğimize dair sahici seçimler yapabiliriz. Fikirlerini tartabilir, hayatımıza uyup uymadıklarını görebiliriz. Felsefi yaşlanmanın anlamı bu olabilir.

Çalışma odamın penceresinden eşimin bahçedeki eski bir tahta sandalyeye oturduğunu görüyorum. Elinde bir takım elyazmaları var ama okumuyor; yemyeşil tepeleri seyrediyor. Not defterlerimi bırakıp çıkıyor, yanına oturuyorum. Haftalardır kafamda dönüp dolaşan bir ricayı, eşimden, kızımdan ve dostlarımdan isteyeceğim bir şeyi daha yeni fark ediyorum.

“İhtiyar bir adam olmak için iznini rica ediyorum,” diyorum.

Gülüyor tabii. “İznimi mi? Niye?”

Ben de gülüyorum. “Bilmem. Galiba genç kalmamı veya en azından genç kalmaya *çalışmamı* isteyeceğini düşündüm.”

“İzin senindir,” diyor gülümseyerek. “Hem bence geç kalmışsın. Sorduğun zaten ihtiyar adamların soracağı türden bir soru.”

Teşekkürler

Bu çalışmayı toparlamamdaki büyük katkıları için aileme, arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma müteşekkirim. Kızım Samara Klein, kendi başıma akıl edemeyeceğim düzenleme fikirleri verdi. Her daim benden daha iyi bir öğrenci olmuş kadim dostum Tom Catchart hatalarımı bulup kibarca giderdi. Eşim Freke ise anadili olmayan dilimdeki dilbilgisi ve cümle hatalarımı düzeltti.

Menajerim ve arkadaşım Julia Lord her zamanki gibi bana sadece önemli tavsiyeler sunmakla kalmadı, cesaret verdi. Editörüm Stephen Morrison ve Rebecca Hunt taslaklarımın usta ve sabırlı eleştirmenleriydi.

Yunanlı her şeye dair bilgisini cömertçe bana sunan Tician Papachristou'ya ve fotoğrafçı gözü sayesinde gözlerimi açan yol arkadaşım Billy Hughes'a ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Nihai teşekkürlerimse Hydra'daki dostlarıma: Dimitri, Tasso ve elbette, Epikuros'a...

[1] Sertleşme bozukluğunun tedavisinde kullanılan PDE5 inhibitörü Tadalafil'in ticari marka adı. –çn

[2] Roma’da, arenaya çıkan gladyatörlerin Sezar’ı toplu selamlarken kullandıkları, “Ölmek üzere olanlar seni selamlar” anlamındaki deyiş. –çn

[3] Manhattan’da, adı reklamcılıkla özdeşleşmiş ünlü cadde. –çn

[4] “Uyuşturucu Peygamberi” gibi adlarla anılan Amerikalı Profesör Timothy Leary’nin (1920-1996), kabaca “Sinirsel ve genetik donanımınızı harekete geçirin, dünyayla ahenk içinde ilişkiye girin ve kendinize güvenin, tekilliğinizi keşfedin, istemediğiniz veya bilmeden altına girdiğiniz sorumlulukları terk edin” mealindeki sloganı. –çn

[5] Bowlingin kökenindeki çayır oyunlarından biri. Belli bir mesafeden içi boş metal topları küçük bir tahta topun mümkün mertebe yakınına atmaya dayanır. –çn

[6] Önceleri şakayla başlayıp sonradan ciddi bir gruba dönüşen ve adını 1919’dan 1929’a kadar her gün öğle yemeğinde buluştukları Algonquin Oteli’nden alan sanatçılar grubu. –çn

[7] 1990–2010 arasında gösterilmiş, televizyonların en uzun süreli polisiye/suç dizisi unvanına sahip televizyon dizisi. –çn

[8] Büyük Sahra’da meydana gelen ve Akdeniz’i aşarak Avrupa’yı etkileyen sıcak ve kuru rüzgar. –çn

[9] Müziğe verdiği aradan sonra çıkardığı ve kabaca “Malum Mavi Gözler Geri Döndü” şeklinde anlaşılabilecek “Old Blue Eyes is Back” albümünün adı Sinatra’ya daha sonra lakap olmuştur. –çn

[10] Hayatımın Sonbaharı. –çn

[11] Yunanistan’ın Yedi Bilgesi’nden biri; en bilgesi sayılır. –çn

[12] Kalp veya solunum durması durumlarında kişinin canlandırılmaya çalışılmamasını söyleyen yasal belge. –çn

[13] Rob Reiner’ın yönettiği, başrollerini Jack Nicholson ve Morgan Freeman’ın paylaştığı ABD yapımı film. Ülkemizde “Şimdi ya da Asla” adıyla gösterilmiştir. –çn

[14] Sanrı gördüren uyuşturucular. –çn

[15] Kabaca, “Vazgeçme” veya “Teslim Olma” biçiminde çevrilebilir. –çn

[16] İhtiyarlık sorunları bilimi. –çn

[17] Dylan Thomas’ın “Do not go gentle into that good night” (O güzel geceye tatlı tatlı teslim etme kendini) adlı şiirinin bir dizesi. Thomas, bu şiiri ölümün eşiğinde olan yaşlı babası için yazmıştır. Ölüme direnmesini, isyan etmesini, karşı durmasını istemektedir. –çn

[18] “Tanrı Yüce Değildir: Din Nasıl Her Şeyi Zehirler”. –çn

[19] Richard Alpert (d. 1931): Yeni Çağ felsefesinin savunucularından, yakın dostu Timothy Leary ile birlikte çeşitli araştırmalar yapmış geleneksel spiritüalizm öğretmeni, psikolog-doktor. –çn